

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ

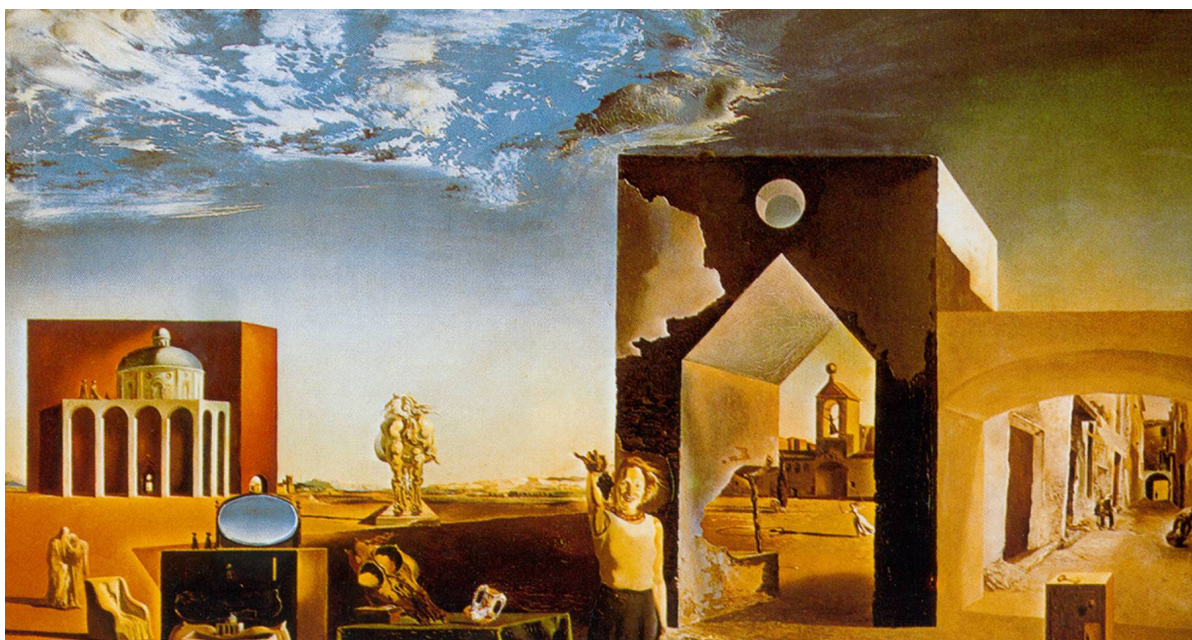
Η ΠΟΛΗ ΥΠΟΔΟΧΕΑΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

*Αππία Οδός, Ρώμη
Giovanni Battista Piranesi, 1756*

*Ενθύμιον Παλμύρας και Νεαπόλεως
Αλέκος Λεβίδης, 2003*

Απόγευμα στα περίχωρα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας Salvador Dali, 1936

Ελένη Πορτάλιου
ομ. καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής Ε.Μ.Π.

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ολόκληρος ο πραγματικός κόσμος των ανθρώπινων υποθέσεων βασίζει την πραγματικότητά του και την συνεχιζόμενη ύπαρξή του, πρώτον, στην παρουσία των άλλων οι οποίοι έχουν δει και ακούσει και θα θυμούνται και, δεύτερον, στον μετασχηματισμό του μη απτού σε χειροπιαστά πράγματα. Χωρίς την ανάμνηση και χωρίς την υλοποίηση, την οποία χρειάζεται η ανάμνηση για την εκπλήρωσή της και η οποία την καθιστά πράγματι, όπως υποστήριζαν οι Έλληνες, μητέρα όλων των τεχνών, οι ζώσες δραστηριότητες της πράξης, της ομιλίας και της σκέψης, θα έχαναν την πραγματικότητά τους στο τέρμα κάθε διαδικασίας και θα εξαφανίζονταν σαν να μην είχαν υπάρξει ποτέ.

...

Η πραγματικότητα και η αξιοπιστία του ανθρώπινου κόσμου στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι μας περιβάλλουν πράγματα πιο διαρκή από την δραστηριότητα που τα παρήγαγε, και δυνητικά ακόμη πιο διαρκή από την ζωή των δημιουργών τους. Η ανθρώπινη ζωή, στον βαθμό που οικοδομεί τον κόσμο, είναι εμπλεγμένη σε μια διαρκή διαδικασία υλοποίησης, και ο βαθμός της εγκοσμιότητας των παραγομένων πραγμάτων, που σχηματίζουν εξ ολοκλήρου το ανθρώπινο οικοδόμημα, εξαρτάται από την μεγαλύτερη ή μικρότερη διάρκειά τους μέσα στον ίδιο τον κόσμο.

Hannah Arendt

Οι κοινωνικές, πολιτικές και επιστημονικές αντιλήψεις και λειτουργίες της μνήμης διαφέρουν από τους προϊστορικούς στους ιστορικούς και τους νεότερους χρόνους. Διαμορφώνονται στα συμφραζόμενα της αντίληψης του χρόνου, της θρησκείας, της κοινωνικής οργάνωσης, της πολιτικής, της τέχνης και της τεχνολογίας.

Δύο ιστορικές τομές μπορεί να θεωρηθούν πολύ σημαντικές για την προσέγγιση της μνήμης: η ανακάλυψη της γραφής – μετάβαση από την προφορική στη γραπτή μνήμη και η εφεύρεση της τυπογραφίας – απεριόριστη διάδοση της γραπτής μνήμης.

Για τη μελέτη της μνήμης ο Jacques Le Goff διακρίνει πέντε διαδοχικές φάσεις

1. Την εθνοτική μνήμη, στις κοινωνίες χωρίς γραφή, τις λεγόμενες «άγριες»
2. Την εξέλιξη της μνήμης, από την προφορικότητα στη γραφή, από την προϊστορία στην αρχαιότητα
3. Τη μεσαιωνική μνήμη, σε ισορροπία μεταξύ προφορικού και γραπτού
4. Τις προόδους της γραπτής μνήμης από τον 16ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας
5. Τις σύγχρονες υπερχειλίσεις της μνήμης

Λέξεις έννοιες: μνήμη και εμπειρία, μνήμη χωρίς εμπειρία, εμπειρία των κοινωνικών σχέσεων, εμπειρία του χώρου, virtual reality (εικονική πραγματικότητα), εικονικός χώρος

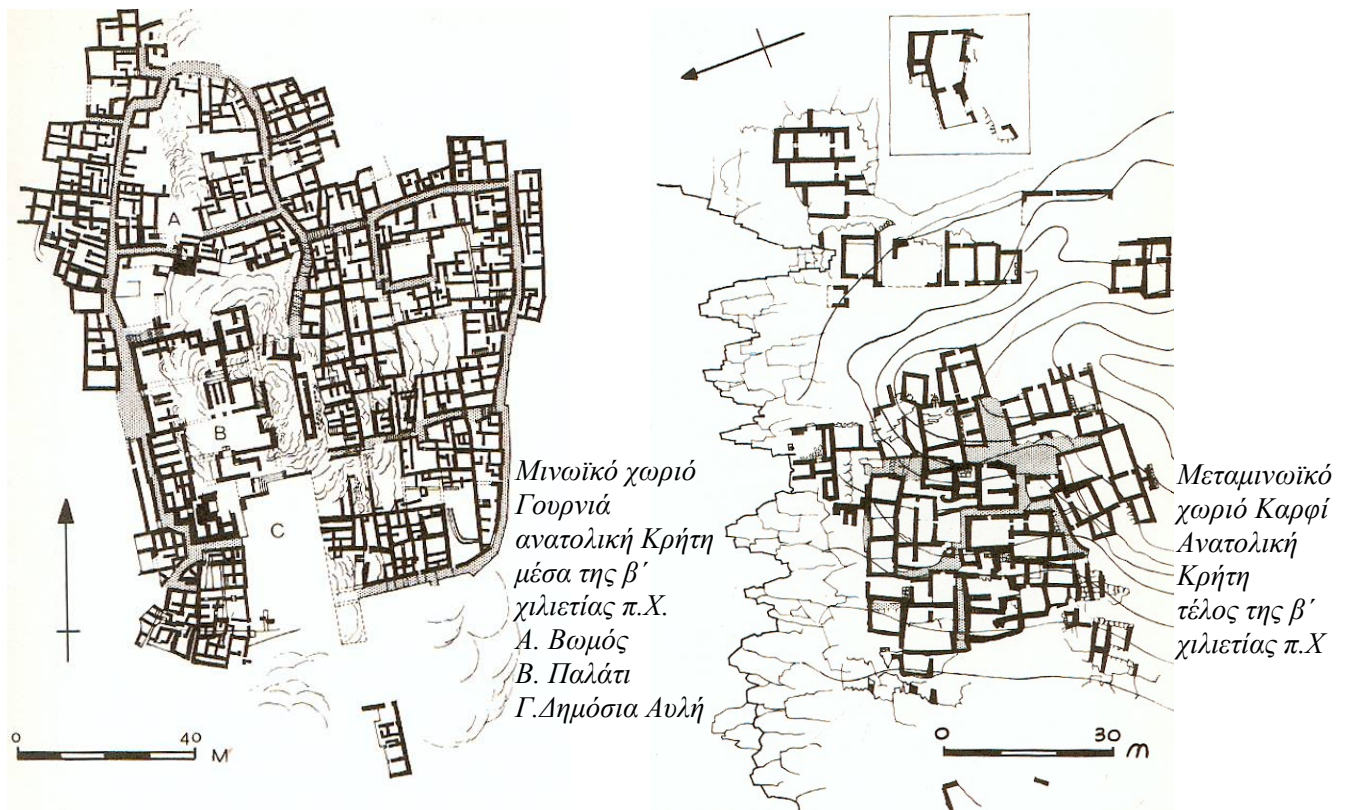
Διερευνούμε τη λειτουργία της πόλης ως υποδοχέα της συλλογικής μνήμης, ως μνημονικού αγωγού των κοινωνικών ομάδων και του πολιτικού σώματος που την απαρτίζουν.

Η πόλη, ως αρχιτεκτονική κατασκευή, διαμορφώνει τις υλικές προϋποθέσεις της συλλογικής μνήμης. Ταυτόχρονα ως πολιτική οντότητα, ως πόλις, συνιστά τη δημόσια μνήμη που διασφαλίζει ό,τι από τα ανθρώπινα αναδύεται στη δημόσια σφαίρα, απέναντι στη φθορά του χρόνου. Στο πλαίσιο της πόλης διαμορφώνονται, επίσης, οι φιλοσοφικές προσεγγίσεις της μνήμης και οι κοινωνικές πρακτικές – τεχνικές για την εξάσκησή της.

B. ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

B.1 Η ΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

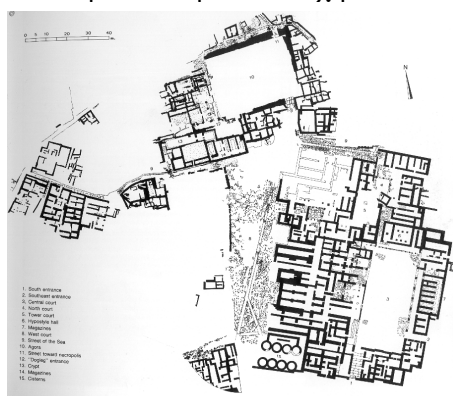
Το είδος της πολιτειακής οργάνωσης των πόλεων στην αρχαϊκή Ελλάδα είναι αριστοκρατικό, επομένως σ' αυτές κυριαρχούν ως διακεκριμένα «μνημεία» τα παλάτια και προεξάρχουν οι εξοχικές κατοικίες των κυρίαρχων τάξεων, σε αντίθεση με τα τετράγωνα της κατοικίας και των τεχνιτών που προκύπτουν τυχαία και σωρευτικά, κατά μήκος ακανόνιστων δρόμων.

Η αγορά - κέντρο οποιασδήποτε μορφής αστικής ζωής, διαμορφώνεται σταδιακά. Αρχικά, ως κενός χώρος συνάθροισης της λαϊκής συνέλευσης και εμπορίου, γίνεται ο τόπος της δημόσιας ζωής, η οποία διακρίνεται από τον ιδιωτικό, οικογενειακό, οικιακό τομέα, όταν το κέντρο βάρους της αρχής της πόλεως μεταφέρεται από το παλάτι στο δήμο.

Μέσα στα πλαίσια των θεσμών της πόλης (αυτής της πόλης που εμφανίστηκε ακριβώς ανάμεσα στην εποχή του Ησίοδου και στην εποχή του Αναξίμανδρου), τίποτε που ανήκει στο δημόσιο τομέα δεν μπορεί πια να ρυθμιστεί από ένα και μόνο άτομο έστω και αν αυτό είναι ο βασιλιάς... Η πόλη προϋποθέτει λοιπόν μια διαδικασία που αφαιρεί τον ιερό χαρακτήρα από την κοινωνική ζωή και την εκλογικεύει. Δεν υπάρχει πια ο βασιλιάς - ιερέας που, τηρώντας ένα θρησκευτικό ημερολόγιο, κάνει ότι πρέπει στο όνομα της ανθρώπινης ομάδας και για χάρη αυτής της ομάδας. Τώρα, οι ίδιοι οι άνθρωποι παίρνουν στα χέρια τους την «κοινή» τους τύχη και αυτοί αποφασίζουν μέσα από συζήτηση.

Jean - Pierre Vernant

Τις απαρχές ενός αστικού συστήματος συναντάμε στις πόλεις της Μέσης Μινωικής Εποχής στην Κρήτη (2000 -1700 π.Χ.) και την τελειοποίηση μιας υψηλής αρχιτεκτονικής στα παλάτια της Ύστερης Μινωικής Εποχής (1600 - 1400 π.Χ.). Στο σχέδιο του οικισμού Μάλλια υπάρχει η δημόσια πλατεία - αγορά, διακριτή από την κεντρική αυλή του παλατιού, με την οποία επικοινωνούν καταστήματα άλλα από αυτά που ενσωματώνονται στο παλάτι. Η πλατεία περιβάλλεται στις τρεις πλευρές από ένα τείχος, που

ίσως στήριζε σειρές καθισμάτων για τη συνέλευση. Από εδώ ξεκινούν σημαντικοί δρόμοι της πόλης. Το σύνολο σε κάθε περίπτωση αποκαλύπτει την παρουσία στη Μινωική πόλη ενός κέντρου δημόσιας ζωής, ελεύθερα προσβάσιμης στους πολίτες και κοντά στο παλάτι αλλά εντελώς ανεξάρτητης από αυτό. Αυτό αντανακλά αναμφίβολα μια πολιτική οργάνωση, λιγότερο κεντρική και λιγότερο ιεραρχική απ' αυτή που υποτέθηκε αρχικά

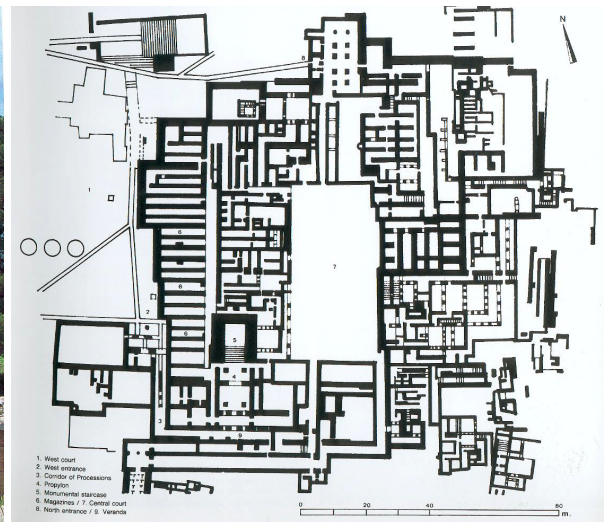
Ronald Martin

Φαιστός 1700 -1400 π.Χ.
δυτική αυλή του ανακτόρου

Φαιστός 1700 -1400 π.Χ. μαγαζιά στην
κεντρική αυλή του ανακτόρου

Ανάκτορο Κνωσού

Τα ίδια τα παλάτια, ιδιαίτερα στη στιγμή της τελειώσής τους, αποτελούν σύνθετα αστικά συμπλέγματα των οποίων οι πολεοδομικές, αρχιτεκτονικές διευθετήσεις επιδρούν στο σχεδιασμό μεταγενέστερων διαμορφώσεων των αστικών κέντρων, δηλαδή του κεντρικού δημόσιου χώρου της πόλης.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΩΣ ΧΩΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΝΗΜΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΓΟΥ

1400 π.Χ.

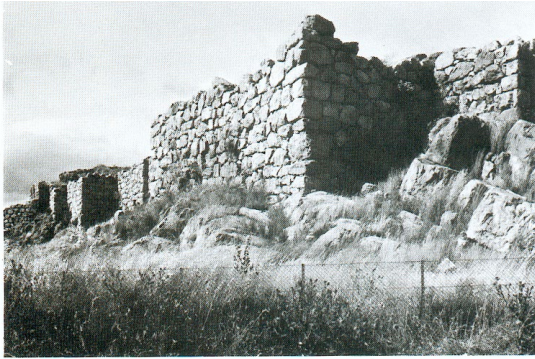
Οι Μινωικές πόλεις της Κρήτης παρακμάζουν σταδιακά.

Η κληρονομιά μεταφέρεται στην ελληνική ενδοχώρα της Πελοποννήσου - ιδιαίτερα τις Μυκήνες - σε αστικές συγκροτήσεις αμυντικά οχυρωμένες και οριοθετημένες.

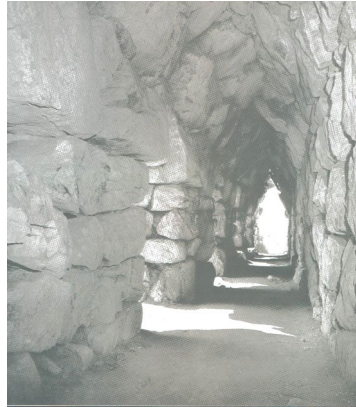
Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός ανθεί στην Τίρυνθα, την Πύλο, το Άργος και στη διάρκεια του 13^{ου} και 14^{ου} αι. επηρεάζει πολλές περιοχές της μεσογείου

Η δύναμη και το σφρίγος της αρχιτεκτονικής του και ο δυναμισμός της εξάπλωσής του, μια αμυδρή ηχώ των οποίων παραμένει ακόμα στην Ομηρική ποίηση, πρέπει να έχει επιδράσει στη γέννηση της ελληνικής τέχνης.

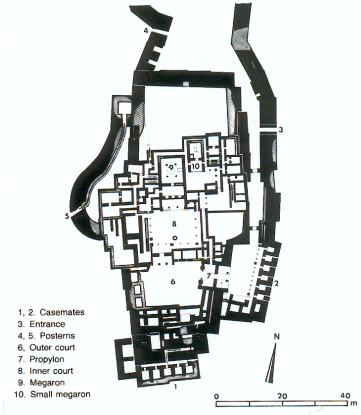
Roland Martin

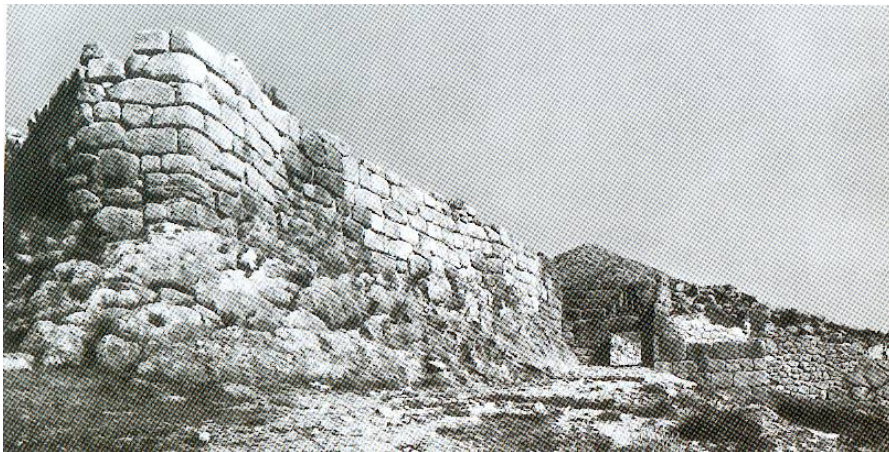
Τίρυνθα αμυντικά τείχη

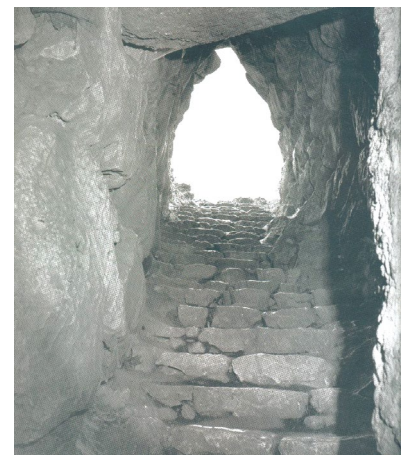
Τίρυνθα νότιες οχυρώσεις

Τίρυνθα ανάκτορο

Μυκήνες Κυκλώπεια τείχη και προσέγγιση στην Πύλη των Λεόντων

Σκαλιά που οδηγούν στη «Μυστική Δεξαμενή»

ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Αποτελούν βασικούς υποδοχείς και αναμεταδότες της συλλογικής μνήμης - «τόπους μνήμης» αντίστοιχους με τις πόλεις, όπως αυτές διασώθηκαν από την ανασκαφική σκαπάνη, και, ταυτόχρονα, φορείς μνήμης πόλεων μέσα από την περιγραφή τους ως πολιτικών θεσμών και χωρικών διαμορφώσεων.

Στην αρχαϊκή Ελλάδα η μνημονική λειτουργία ιεροποιείται στο πρόσωπο της θεάς Μνημοσύνης, που είναι μητέρα των εννέα Μουσών και προστατεύει την ποιητική λειτουργία.

Η ιεροποίηση αυτή είναι ενδεικτική της σημασίας της μνήμης για τον ελληνικό πολιτισμό πριν τη διάδοση της γραφής (12ος – 8ος αι. π.Χ.).

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΜΥΘΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Jean-Pierre Vernant

«Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα»

Ο ποιητής οδηγούμενος από τις Μούσες ποιεί ένθεη μνημονική τέχνη. Συνθέτει το έπος ενθυμούμενος, γνωρίζων και ορών, *είναι ο ερμηνευτής της Μνημοσύνης, όπως ο προφήτης που εμπνέεται από τον θεό, είναι ο ερμηνευτής του Απόλλωνα. Άλλωστε, ανάμεσα στη μαντεία και στην προφορική ποίηση, έτσι όπως την εξασκούν την αρχαϊκή εποχή οι συντεχνίες των αοιδών, υπάρχουν ομοιότητες, ακόμη και αλληλοεπιδράσεις που έχουν επισημανθεί πολλές φορές... Αοιδός και μάντης έχουν και οι δύο τους το χάρισμα της «διόρασης», προνόμιο που χρειάστηκε να το πληρώσουν θυσιάζοντας τα μάτια τους. Τυφλοί, μη βλέποντας το φως βλέπουν το αόρατο.*

Το «παρελθόν» είναι αναπόσπαστο μέρος του κόσμου· εξερευνώντας το, ανακαλύπτουμε αυτό που κρύβεται στα βάθη του είναι. Η Ιστορία που τραγουδά η Μνημοσύνη είναι μια αποκρυπτογράφηση του αόρατου, μιά γεωγραφία του υπερφυσικού.

Οι αοιδοί στηρίζονται στη μνημονική αγωγή, αναγκαία για την εκμάθηση της ποιητικής τεχνικής και την ποιητική αναδημιουργία – τον αυτοσχεδιασμό.

Το ποίημα δομείται στιχουργικά ώστε να μπορεί ν' απομνημονεύεται και να μεταδοθεί μεταποιοούμενο. Η προφορική ποίηση είναι κιβωτός της συλλογικής μνήμης που παραδίδεται σε μια μεγάλη διάρκεια, σε αντίθεση με την ατομική μνήμη που διαμορφώνουν οι κοινοί άνθρωποι με άμεση εμπειρία και εξ' ακοής ο ένας από τον άλλο.

Η ΙΛΙΑΔΑ ΩΣ ΤΟΠΟΣ (ΜΥΘΙΚΗΣ) ΜΝΗΜΗΣ

Η Ιλιάδα μπορεί να εκληφθεί ως ένας τόπος μυθικής μνήμης του κόσμου που αναπαριστά, με την έννοια που προσδίδεται στον όρο *Τόποι της Μνήμης* από το πολύπτυχο έργο *Les lieux de memoire*, υπό την επιμέλεια του Pierre Nora.

Οι τόποι σ' αυτό το έργο ορίζονται με όλες τις έννοιες – από την πιο υλική και συγκεκριμένη μέχρι την πιο αφηρημένη και διανοητική κατασκευή, από τα μνημεία των νεκρών και τα αρχεία ως την ιδέα της γενεάς, της περιοχής ή του «ανθρώπου- μνήμη».

Η Ιλιάδα, ως τόπος (προφορικής) μνήμης, συγκροτεί μέσω του μνήμονα – αφηγητή τον αρχαϊκό κόσμο την ώρα που γεννιέται αλλά και καθώς χάνεται και, επομένως, χρειάζεται τη μνημονική τέχνη για να μην απωλεσθεί οριστικά. Στο σύγχρονο κόσμο λειτουργεί ως παγωμένο τεκμήριο, ως ένα είδος ποιητικού ιστορικού αρχείου. Υπ' αυτή την έννοια δεν είναι τόπος μνήμης για μας αλλά για τους αρχαίους. Η περιέργεια για τους τόπους μνήμης, λέει ο Nora, συνδέεται με ιδιαίτερες στιγμές της ιστορίας, τότε που η συνείδηση μιας ρήξης με το παρελθόν συγχέεται με το αίσθημα μιας μνήμης που ξεφτίζει, αφυπνίζοντας, όμως, ακόμα αρκετό μνημονικό υλικό.

Οι διαφορετικοί χρόνοι εμφανίζονται στην Ιλιάδα, σύμφωνα με την ανάγνωση του Jean - Pierre Vernant. Ο επικός ποιητής για να δοξάσει τα κατορθώματα των ηρώων – οι ήρωες εν προκειμένω είναι ηγεμόνες ή απλώς πολεμιστές – εισέρχεται στην εποχή όπου ζούσαν και μεταφέρει εκεί τους ακροατές του. Οι ήρωες, όμως, που λατρεύονται και αποδίδονται στην Ιλιάδα από την έκφραση *ημιθέων γένος ανδρών* συνδέονται μ' αυτούς που τους τιμούν μ' ένα μακρινό και περασμένο χρόνο. Αποτελούν το χαμένο πια «θεϊκό γένος των ηρώων» από το οποίο τα μόνα ορατά ίχνη είναι οι τάφοι.

Ο χρόνος στην αρχαϊκή εποχή ρυθμίζεται από τις γενεαλογίες. Η κυκλική αντίληψη του χρόνου αποτυπώνεται στη διαδοχή των ανθρώπινων γενεών όπως φαίνεται στην Ιλιάδα.

*«Διομήδη αντρόκαρδε, τι κάθεσαι και τη γενιά ρωτάς μου;
Καθώς των φύλλων, απαράλλαχτη κι η φύτρα των ανθρώπων:
άλλα απ' τα φύλλα ρίχνουν οι άνεμοι στο χώμα, κι άλλα πάλε
το δάσος ξεπετά τ' ολόχλωρο την άνοιξη· παρόμοια
και των θνητών η μια ξεπέταξε κι η άλλη γενιά πεθαίνει.*

Στην Ιλιάδα αποτυπώνεται επίσης ο χαρακτήρας και η σημασία τόσο της μνήμης όσο και της μαντικής. Το ποίημα αρχίζει με την επίκληση της θεϊκής μεσολάβησης που θα κινήσει την αφήγηση.

Τη μάνητα, θεά, τραγούδα μας του ζακουστού Αχιλλέα

Η επίκληση επαναλαμβάνεται στη διάρκεια της εκτύλιξης του έπους.

*Πέστε μου τώρα, Μούσες, που έχετε τον Όλυμπο παλάτι
-τι είστε θεές κι ολούθε τρέχετε, κατέχετε τα πάντα·*

Ο ποιητής προσφεύγει, επίσης, στη μέσω του «προφήτη» ή του «εξηγητή των ονείρων» θεϊκή μεσολάβηση για να κατανοηθούν οι βουλές των θεών.

*Είπε και κάθισε· του Θέστορα σηκώθη ο γιός, ο Κάλχας,
τότε μπροστά τους, που απ' τους μάνηδες ο πιο τρανός λογιόταν,
και όλα τα κάτεχε, μελλούμενα και τωρινά και πρώτα·
της Τροίας το δρόμο με την τέχνη του τη μαντική, το δώρο,
του Φοίβου Απόλλωνα, στ' αργίτικα καράβια είχε ορμηνέψει.*

Τον μάντη Κάλχα κατηγορεί ο Αγαμέμνων για τα κακά μηνύματα των θεών.

*Μάντη κακέ, που λόγο πρόσχαρο δε μου 'χεις πει ποτέ σου!
Πάντα η καρδιά σου εσένα χαίρεται κακό να προφητεύει·
εσύ καλό μήδε ξεστόμισες μηδ' έκαμες ποτέ σου.
Έτσι και τώρα ξεδιαλύνοντας τις θείες βουλές φωνάζεις
μπρος στους Αργίτες πως τα πάθη τους τα στέλνει ο Μακρορίχτης.*

ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΣΤΙΧΟΥΡΓΕΙΝ ΗΤΟ ΕΝΘΥΜΗΘΗΝΑΙ
Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΥΝΙΣΤΑ ΜΙΑ ΖΩΝΤΑΝΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ
Η ΟΠΟΙΑ ΕΓΓΡΑΦΕΤΑΙ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΟΠΩΣ ΣΤΟ ΜΑΡΜΑΡΟ

Στην Ιλιάδα μνημονεύονται ο κόσμος των Αχαιών και των Τρώων, η θέση των γυναικών και των ανδρών – πολεμιστών, η ζωή και ο θάνατος, ο πόλεμος, οι συνεχείς επεμβάσεις των θεών στα ανθρώπινα και οι σχέσεις εγγύτητας ανάμεσα στους ανθρωποφυείς (έχουν την ίδια φύση και όχι μόνο την ίδια μορφή με τον άνθρωπο) θεούς και τους ανθρώπους. Μνημονεύεται επίσης ο χώρος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η μνημόνευση αυτή δεν διαθέτει παρά την ακρίβεια μιας τέχνης συνεχώς ποιούμενης και μεταποιούμενης που, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να εκληφθεί, όπως και κάθε τέχνη, σαν ντοκουμέντο ακριβείας. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για ένα μνημονικό αρχείο με την έννοια της αδιαμφισβήτητης καταγραφής.

Ο χώρος του μυθικού έπους είναι ο Όλυμπος – κατοικία των θεών, η Γη – κατοικία των ανθρώπων και ο Άδης – κατοικία των νεκρών.

Η Αθηνά έρχεται από τον ουρανό, συνομιλεί με τον Αγαμέμνονα και επιστρέφει στον Όλυμπο όπου βρίσκονται τα παλάτια του Δία, η μάνα του Αχιλλέα, η Θέτις προστρέχει στο κάλεσμα του γιού της κι από τα βάθη του γαλαίου που κατοικεί ανεβαίνει στον Όλυμπο για να παρακαλέσει τον Δία να τον βοηθήσει, οι τρισμακάριστοι θεοί και η Αθηνά διώχνουν τη σαίτα που σκοπεύει τον Μενέλαο, ο Άρης οδηγεί τους Τρώες, η Ήρα ειδοποιεί τον Αχιλλέα ότι κινδυνεύει ο Πάτροκλος και τρέχει από τον Όλυμπο στο Άργος, ο Ποσειδώνας και η Αθηνά ενθαρρύνουν τον Αχιλλέα να νικήσει. Αυτή η εγγύτητα στις σχέσεις θεών και ανθρώπων χαρακτηρίζει και τους τόπους των θεών και, είτε αυτοί είναι η φύση είτε κτίσματα λαμπρά, μοιάζουν με τους τόπους που κατοικούν οι άνθρωποι· μπορεί να είναι απρόσιτοι σ' αυτούς, έχουν όμως τα ίδια με τους δικούς τους τόπους χαρακτηριστικά.

Τι είναι ο Άδης; Είναι τοπίο της φύσης με υπερφυσικά στοιχεία.

Όπως αναφέρει ο Jean Pierre Vernant, ο Πλάτων τελειώνει την Πολιτεία με την περιγραφή ενός τοπίου του Κάτω Κόσμου: στο τέλος του ταξιδιού του στον Άλλο Κόσμο, ο Παμφύλιος Ηρ ανακαλύπτει την πεδιάδα όπου, μέσα σε αποπνικτική ζέστη, σταματούν οι ψυχές για τελευταία φορά, πριν ξανασταλούν πάνω στη γη για μια νέα ενσάρκωση.

Ο Πλούτων φυλά τον Άδη και η ψυχή του θεϊκού Πατρόκλου επιστρέφει και ζητά από τον Αχιλλέα να τον θάψει για να διαβεί την πόρτα του χωρίς να τον αποδιώχνουν οι ψυχές των πεθαμένων ήσκιων. Η ψυχή είναι καπνός, άπιαστη όπως διαπιστώνει ο Αχιλλέας.

*...Μα έλα κοντά μου, καν για μια στιγμή να σφιχταγκαλιαστούμε,
κι αντάμα οι δυό μας τον ολόπικρο ν' αποχαρούμε θρήνο!»
Αυτά είπε, κι άπλωσε τα χέρια του, μα δεν τον έπιασε, όχι·
τι κλαψουρίζοντας του εξέφυγε βαθιά η ψυχή στο χώμα,
ίδια καπνός. Ορθός τινάχτηκε τότε ο Αχιλλέας χαμένος,
τα χέρια εχτύπησε θαμάζοντας και τέτοια λέει θρηνώντας:
«Ωχού μου, να λοιπόν που βρίσκεται και μες στον Άδη ακόμα
ψυχή και διακαμός στον άνθρωπο, κι όμως ζωή καθόλου!
Τι όλη τη νύχτα αυτή του Πάτροκλου του δόλιου εδώ μπροστά μου
Στεκόταν η ψυχή και μύρουνταν πικρά θρηνολογώντας,
και το ' να, τ' άλλο μου παράγγελνε, και του ' μοιάζε περίσσια».*

Στην Ιλιάδα ο Όμηρος περιγράφει και δύο ανθρώπινες πολιτείες σκαλισμένες από τον Ήφαιστο πάνω στην ασπίδα του Αχιλλέα. Ο Ήφαιστος, σκάλισε πρώτα τη Γη, με τον ουρανό και τη θάλασσα, τον ήλιο, το φεγγάρι και τ'αστέρια και ύστερα έφτιαξε μέσα της τις δύο πολιτείες: τη μία με ξεφαντώματα, γάμους, γιορτές και χορούς στους δρόμους και την άλλη με τους γέρους καθισμένους στους μαρμαρένιους θρόνους της στρογγυλής πλατείας, κρατώντας ραβδιά και κρίνοντας μια διαφορά ανάμεσα σε δύο άνδρες, ενώ έξω από τη χώρα παραφύλαγε στρατός για ν' αρπάζει το βίός της. Η περιγραφή αυτή αναδεικνύει δύο λειτουργίες της πόλης: τη γιορτή και την πολιτική. Ο χώρος, όμως, που διαδραματίζεται το έπος της Ιλιάδας είναι ο χώρος όπου διεξάγεται ο πόλεμος ανάμεσα στους Αχαιούς και τους Τρώες: τα πλοία-κάστρο των Αχαιών και το κάστρο της πόλης των Τρώων.

*«Αλογοτάδες Τρώες, απάνω τους ! Το καστροτείχι σπάστε
των Δαναών, και τα καράβια τους με ανήλεη φλόγα κάφτε*

όπως και

*«Περίτρανε Αχιλλέα το πίστεψες θαρρώ στ' αλήθεια τώρα
πως σήμερα των Τρώων των πέρφανων το κάστρο θα πατήσεις*

Υπάρχουν, επίσης, πολύ σύντομες αναφορές σε πόλεις και σχετικά εκτενείς στην Τροία (πλατύδρομο κάστρο, ωριοτείχιστη, φαρδόκαμπη, αψηλόχτιστη Τροία, αμμουδάτη Πύλος, πλατύδρομη, πολύχρυση Μυκήνα, καλόχτιστη Λέσβος, πασίχαρη Ημαθία, ολοϊσκιωτη, καταχνιασμένη Λήμνος) όπως και σε φυσικούς τόπους (πυκνόβουρλος Ασωπός, πολυστρόβιλος Ξάνθος, χιονοσκεπασμένος, πολύκορφος, φωτοβόλος Όλυμπος, βαθιοστρόβιλος Σκάμαντρος, εφτάπορος Ρήσος, πολύπηγη, κυνηγοβόσκητη Ίδη, παγερή Δωδώνη).

Οι πόλεις από τις πρώτες εποχές της εμφάνισής τους είναι ενσαρκώσεις πολιτικών θεσμών στο χώρο και δεν θα μπορούσαν ν' αποκτήσουν τη μορφή τους χωρίς αυτούς τους θεσμούς. Οι πόλεις επιβλέπονται από τους θεούς, στους οποίους αναφέρονται όλες οι λειτουργίες τους. Στην Ιλιάδα βλέπουμε ότι οι θεοί κρατούν τη μοίρα των ανθρώπων και ότι τα βάσανα και τα καλά του κόσμου είναι θεόπεμπτα. Γι' αυτό οι εμπόλεμοι, Αχαιοί και Τρώες, παρακολουθούν συνεχώς τα σημάδια των θεών και κάνουν θυσίες ώστε να έχουν την εύνοιά τους ή να τους εξευμενίζουν.

Η πολιτική συγκρότηση της πόλης εμφανίζεται και στη διάρκεια του πολέμου: από τη μία οι βασιλείς που είναι πρόσωπα εξαιρετικά - με αυτούς χολώνονται ή συνομιλούν, αυτούς προστατεύουν ή τιμωρούν οι θεοί και, από την άλλη, το πλήθος - ο λαός, που συγκεντρώνεται όταν πρέπει να γίνει κοινωνός των αποφάσεων των προεστών. Επικεφαλής των βασιλέων των Αχαιών είναι ο Αγαμέμνονας αλλά και οι γνώμες των υπολοίπων λαμβάνονται υπ' όψη στις αποφάσεις.

Οι πόλεις από τις πρώτες εποχές της εμφάνισής τους είναι ενσαρκώσεις πολιτικών θεσμών στο χώρο και δεν θα μπορούσαν ν' αποκτήσουν τη μορφή τους χωρίς αυτούς τους θεσμούς. Οι πόλεις επιβλέπονται από τους θεούς, στους οποίους αναφέρονται όλες οι λειτουργίες τους. Στην Ιλιάδα βλέπουμε ότι οι θεοί κρατούν τη μοίρα των ανθρώπων και ότι τα βάσανα και τα καλά του κόσμου είναι θεόπεμπτα. Γι' αυτό οι εμπόλεμοι, Αχαιοί και Τρώες, παρακολουθούν συνεχώς τα σημάδια των θεών και κάνουν θυσίες ώστε να έχουν την εύνοιά τους ή να τους εξευμενίζουν.

Η πολιτική συγκρότηση της πόλης εμφανίζεται και στη διάρκεια του πολέμου: από τη μία οι βασιλείς που είναι πρόσωπα εξαιρετικά - με αυτούς χολώνονται ή συνομιλούν, αυτούς προστατεύουν ή τιμωρούν οι θεοί και, από την άλλη, το πλήθος - ο λαός, που συγκεντρώνεται όταν πρέπει να γίνει κοινώνος των αποφάσεων των προεστών. Επικεφαλής των βασιλέων των Αχαιών είναι ο Αγαμέμνονας αλλά και οι γνώμες των υπολοίπων λαμβάνονται υπ' όψη στις αποφάσεις.

Ο Όνειρος σταλμένος από τον Δία

τρέχει νύχτα στον Αγαμέμνονα που κοιμάται και του λέει

Κοιμάσαι, υγιέ του Ατρέα του αντρόκαρδου, του γαύρου αλογατάρη

Όλη τη νύχτα ένας πρωτόγερος δεν πρέπει να κοιμάται,

που τόσο ασκέρι του μπιστεύτηκαν κι έγνοιες πολλές τον ζώνουν.

Μ' άκου με τώρα· είμαι μαντάτορας από το Δία σταλμένος,

που ας είναι αλάργα, όμως σε γνωιάζεται και σε ψυχοπονιέται.

Προστάζει ευτὺς τους μακρομάλληδες Αργίτες ν' αρματώσεις·

ήρθε η στιγμή που το πλατύδρομο το κάστρο θα πατήσεις.

Μαζεύονται τότε οι βασιλείς, πρώτοι οπλαρχηγοί των Αχαιών και αφού βουλευτούν καλούν τον λαό σε σύναξη.

Είπε, και πρώτος απ' τη μάζωξη κινούσε για να φύγει·

τα λόγια του ρηγάρχη ακούγοντας κι οι αρχόντοι βασιλιάδες

πετάχτηκαν· κι ωστόσο ολόγυρα συνάζουνταν τ' ασκέρια.

Πως όταν βλέπεις σμάρια μέλισσες πυκνά να ξεπορίζουν,

κι όλο καινούργιες ξεπετάγονται μεσ' απ' τον τρύπιο βράχο,

και στους ανθούς τους ανοιξιάτικους τσαμπιά τσαμπιά πετάνε,

και πλήθος άλλα· εδώθε σμίγουνε και άλλα από κει δρομούνε·

παρόμοια από καλύβια και άρμενα λαός πολύς τραβούσαν

κοπαδιαστά μπροστά στ' ακρόγιαλο το χαμηλό, να πάνε

στη σύναξη.

Σ' αυτή την πολυπληθή συνέλευση, στην οποία οι διαλαλητές βάζουν τάξη.

Κουφοτρίκνιζεν η σύναξη, κι ως κάθιζαν, βογγούσε

κάτωθε η γης κι ήταν ο τάραχος τρανός. Να μουν σε τάξη

κράχτες εννιά στο ασκέρι εφώναζαν, τη χλαλοή να πάψουν,

τους θεογέννητους ρηγάδες τους ν' ακούσουν τι θα πούνε.

Η συνέλευση από τις πόλεις των Αχαιών είναι συνέλευση των ανδρών πολεμιστών. Αλλά και σε καιρό ειρήνης οι γυναίκες είναι αποκλεισμένες από τα πολιτικά σώματα. Στην Ιλιάδα οι γυναίκες εμφανίζονται συχνά αλλά μόνο με τις ιδιότητες των μητέρων, των συζύγων και των ερωμένων των στρατηγών, θέση στην οποία βρίσκονται συνήθως με τη βία και ύστερα από λεηλασίες και αρπαγές.

Με την Ιλιάδα ο Όμηρος παραδίδει, επίσης, συστηματικά κοινωνικά αρχεία που έχουν στην ποίησή του σημαντικότατο ρόλο. Περίπου το μισό μέρος του κεφαλαίου Β καλύπτεται από καταλόγους του στρατού των Αχαιών με τα καράβια, τους αρχηγούς, τα στρατεύματα που διατάσσουν και τους τρόπους καταγωγής τους, τα καλύτερα άλογα και τους καλύτερους πολεμιστές. Σχεδόν αμέσως ακολουθεί ο κατάλογος του Τρωϊκού στρατού.

Με αυτούς ακριβώς τους καταλόγους, σταθεροποιείται και μεταδίδεται ο πίνακας των γνώσεων, που επιτρέπει στην κοινωνική ομάδα ν' αποκρυσταλλωθεί το «παρελθόν» της. Αποτελούν, θα λέγαμε, τα αρχεία μιας κοινωνίας που δεν ανταποκρίνονται ούτε σε διοικητικές απαιτήσεις, ούτε σε καμιά ιστορική έγνοια και ούτε έχουν την πρόθεση να δοξάσουν κάποιον βασιλιά. Σκοπός τους είναι να βάλουν σε τάξη τον κόσμο των ηρώων και των θεών... Ο Ηρόδοτος θα γράψει πως το πλήθος των ελληνικών θεών, που πριν ήταν ανώνυμο, ξεχωρίζεται, προσδιορίζεται και ονομάζεται στα ποιήματα του Όμηρου και του Ησιόδου.

Jean Pierre Vernant

Ο Αιγαιακός κόσμος του Μινωϊκού και Μυκηναϊκού πολιτισμού της εποχής του Χαλκού έφτασε, λοιπόν, σε μας φιλτραρισμένος μέσω της λαϊκής μνήμης των Ομηρικών ποιημάτων και από τα ερείπια των ανασκαφών στην Κνωσσό, τις Μυκήνες και αλλού.

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η εμφάνιση της γραφής συνδέεται με μια βαθιά μεταβολή στη συλλογική μνήμη. Επιτρέπει μια διπλή πρόοδο, την ανάπτυξη δύο ειδών μνήμης. Η μνήμη παίρνει έτσι τη μορφή της αναμνηστικής επιγραφής και του εγγράφου, που έχουν χαρακτήρα μνημείων και αποτελούν ένα είδος αρχείων.

Βάση του αγάλματος του
Maximus Mucianus

Βάση του αγάλματος του
Tatinius

Ταφική επιγραφή στο μνημείο
του Γλαύκου

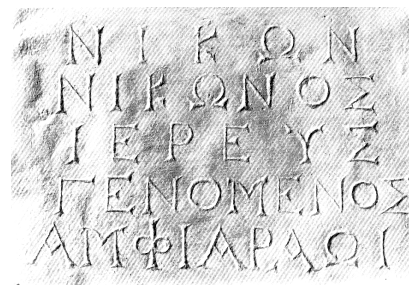
Αναθηματική επιγραφή
θέατρο Αμφιαρείου

Στήλη με ψήφισμα
του Ωρωπού για την
επισκευή των
αργυρωμάτων του
Αμφιαρείου

Στο θέατρο του
Αμφιαρείου υπάρχει η
αναθηματική επιγραφή του
δωρητή ιερέα Νίκωνος

Ιερός Νόμος επιγραφή
του Αμφιαρείου, που
καθορίζει τον τρόπο
διοίκησης του Ιερού.

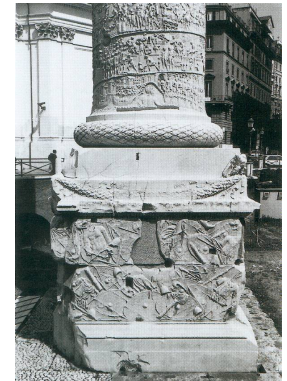
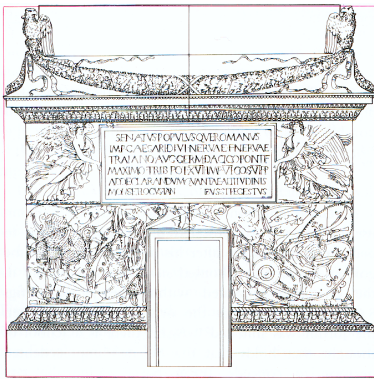
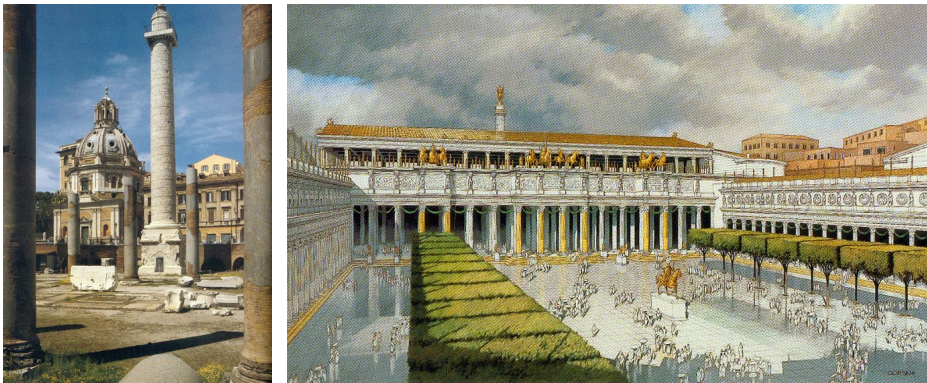
Η αναμνηστική επιγραφή προχρονολογείται της γραφής με τη μορφή, μεταξύ άλλων, στηλών και οβελίσκων που αναπαριστούσαν συμβολικά τα κατορθώματα των βασιλέων στη Μεσοποταμία την 3η χιλιετία π.Χ.

Η μείζων εποχή των επιγραφών είναι αυτή της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης. Θα μπορούσε κανείς να κάνει λόγο στις ελληνικές και ρωμαϊκές περιοχές για ένα πολιτισμό της επιγραφικής. Στους ναούς, στα νεκροταφεία, στις πλατείες, και στις μεγάλες οδούς των πόλεων, κατά μήκος των δρόμων και μέχρι «όσο πιο βαθιά στο βουνό, στη μεγάλη μοναξιά», οι επιγραφές συσσωρεύονταν και φόρτωναν τον ελληνορωμαϊκό κόσμο με μια εκπληκτική προσπάθεια για μνημόνευση και διαίωνιση της θύμησης. Η πέτρα, το μάρμαρο πιο συχνά, χρησίμευαν ως έρεισμα σε μια προσαύξηση της μνήμης. Αυτά τα «αρχεία από πέτρα» προσέθεταν στη λειτουργία των αρχείων, με την κυριολεκτική σημασία του όρου, ένα

χαρακτήρα επίμονης δημοσιότητας, η οποία βασιζόταν στην επίδειξη και στη μονιμότητα αυτής της επιγραμματικής και μαρμαροειδούς μνήμης.

Louis Robert

Η Κολώνα του Τραϊανού στο Φόρουμ του Τραϊανού στη Ρώμη (105 π.Χ.)

Σε σχέση με τα έγγραφα - την άλλη μορφή μνήμης - ο Le Goff μας πληροφορεί ότι αποτελούν γνώρισμα της ανάπτυξης των πόλεων και ενίσχυση της συλλογικής μνήμης μέσω της γραφής, που σημειώνει ότι δεν κατασκευάζεται ούτε βιώνεται κανονικά αλλά συνιστά τον σκελετό μιας αστικοποιημένης κοινωνίας. Η επιτομή των γεγονότων που μνημονεύονται περιορίζεται στη θρησκεία, την ιστορία, και τη γεωγραφία. Παράλληλα με τη μνήμη των πόλεων διατηρείται η μνήμη των βασιλέων οι οποίοι συστήνονται σε θεσμούς – μνήμες: αρχεία, βιβλιοθήκες, μουσεία. Λαμπρές μορφές της αρχαιακής πολιτικής αποτελούν η βιβλιοθήκη της Περγάμου, που ιδρύθηκε από τον Ατταλο και η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας σε συνδυασμό με μουσείο, δημιουργία των Πτολεμαίων.

Αναθηματικά αγάλματα τριών γραφέων
μουσείο Ακρόπολης, γύρω στο 500 π.Χ.

Οστέινοι στύλοι

Για τους γραμματείς αναφέρει ο Αριστοτέλης στην *Αθηναίων Πολιτεία* 54, 3-5:

«Κληρούσι δε και γραμματέα τον κατά πρυτανείαν καλούμενον, ος των γραμμάτων τ' ἐστί κύριος, και τα ψηφίσματα τα γινόμενα φυλάττει και τάλλα πάντα αντιγράφεται και παρακάθεται τη βουλή. πρότερον μὲν, ούτος ην χειροτονητός, και τους ενδοξοτάτους και πιστοτάτους εχειροτόνουν και γαρ εν ταις στήλαις προς ταις συμμαχίαις και προξενίαις και πολιτείαις ούτος αναγράφεται νυν δε γέγονεν κληρωτός κληρούσι δε και επί τους νόμους έτερον, ος παρακάθεται τη βουλή και αντιγράφεται και ούτος πάντας χειροτονεί δε και ο δήμος γραμματέα τον αναγνώσόμενον αυτώ και τη βουλή και ούτος ουδενός εστι κύριος αλλ' η του αναγνώναι.»

Η εξέλιξη της ιστορίας από την προϊστορία στην αρχαιότητα εμπεριέχει, λοιπόν, την εξέλιξη της μνήμης από την προφορικότητα στη γραφή. Στη διάρκεια αυτή οι λειτουργίες των πόλεων συνεχώς διευρύνονται και οργανώνονται στο χώρο και τον χρόνο.

Από τις απαρχές της η πόλη μπορεί να περιγραφεί σαν μια δομή ειδικά εξοπλισμένη για να αποθηκεύει και να μεταβιβάζει τα αγαθά του πολιτισμού, επαρκώς πυκνή για να προσφέρει τον μεγαλύτερο αριθμό εξυπηρετήσεων στο μικρότερο χώρο, αλλά, επίσης, δομικά ικανή να επεκτείνεται ώστε να βρίσκει τόπο για τις μεταβαλλόμενες ανάγκες και τις πιο σύνθετες μορφές της αναπτυσσόμενης κοινωνίας και της σωρευτικής κοινωνικής της κληρονομιάς. Η ανακάλυψη μορφών όπως η γραπτή καταγραφή, η βιβλιοθήκη, το αρχείο, το σχολείο και το πανεπιστήμιο είναι από τα αρχικά και τα πιο χαρακτηριστικά επιτεύγματα της πόλης.

Luis Mumford

Ο Mumford τονίζει τη σημασία της γραφής στη λειτουργία και την ιστορική εξέλιξη της πόλης:

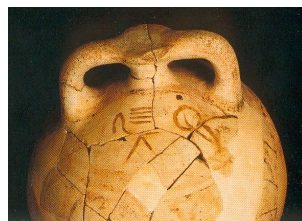
Δεν είναι τυχαίο ότι η εμφάνιση της πόλης ως αυτοπεριεχόμενης μονάδας με όλα τα ιστορικά της όργανα πλήρως διαφοροποιημένα και ενεργά συμβάδισε με την ανάπτυξη της μόνιμης καταγραφής: με γλυφικά, ιδεογράμματα και γραφή, με τις πρώτες αφαιρέσεις των αριθμητικών και λεκτικών σημάτων. Από τη στιγμή που αυτό συνέβη, η ποσότητα της κουλτούρας που μεταφέρεται προφορικά υπερέβαινε την ικανότητα μιας μικρής ομάδας ακόμα και σε μια μεγάλη διάρκεια ζωής. Δεν έφτανε πια να εναποτίθεται το απόθεμα της εμπειρίας της κοινότητας στο νου των ηλικιωμένων μελών της.

Γραμμική γραφή Α

Ιερογλυφική γραφή
σε λάμα από άργιλο

Γραμμική γραφή Β'
σε αμφορέα

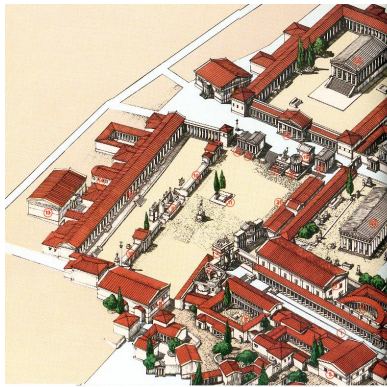
Ιερογλυφική γραφή
σε μενταγιόν

Η πόλη με την κοινωνική, πολιτική και χωρική της πυκνότητα έχει τη δυνατότητα να επεκτείνεται στον παρελθόντα και τον μέλλοντα χρόνο, να κρατά το παρελθόν μιας ανθρώπινης κοινωνίας και να το μεταφέρει στο μέλλον, διευρύνοντας έτσι τα όριά της στο χρόνο.

Η πόλη, όπως σωστά παρατηρεί ο Emerson, «ζει με την ενθύμηση».

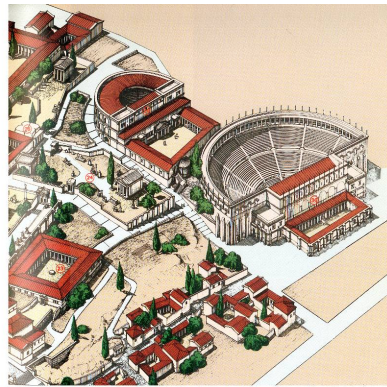
Σε σχέση με την ακινησία των χωριών, οι πόλεις στην αρχαιότητα τρέφονται από τη διαρκή κίνηση που οδηγεί στη μεγέθυνση και τον μετασχηματισμό τους. Είναι ανοιχτές στον έξω κόσμο, δέχονται ξένους και αποτελούν κέντρα συσσώρευσης πρώτων υλών, πλούτου, τεχνικών δεξιοτήτων, τεχνών και δημιουργικότητας. Διαμορφώνουν μόνιμους θεσμούς συμμετοχής και παιδείας των πολιτών τους.

Η πόλη όχι μόνο γίνεται υποδοχέας της γραφής και της αξιομνημόνευτης κοινωνικής και πολιτικής ύλης που παράγει αλλά αποτελεί και η ίδια, ως κατασκευή, φορέα της κοινωνικής μνήμης. Ο δημόσιος χώρος της πόλης με τα οικοδομήματα που τον λαμπρύνουν γίνεται ένα είδος μνημονικού παπύρου ή πέτρας όπου αποτυπώνονται οι πολιτικοί θεσμοί και οι πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές.

ANCIENT CORINTH - RECONSTRUCTION

1. Lechaion Road
2. Propylaea
3. Basilica
4. Semicircular building
5. Baths of Eurycles
6. Peristyle of Apollo
7. Pirene Fountain
8. Julian Basilica
9. Bema
10. Central shops
11. Altar
12. South Stoa
13. South Basilica
14. Bouleuterion

15. Temple F
16. Temple G
17. Statue of Poseidon and Fountain
18. Bulbous Monument
19. Temple K
20. Temple D
21. Northwest shops
22. Archaic temple
23. Northern market
24. Sanctuary of Athena Chalcitis
25. Temple C (of Hera Akraia)
26. Glauke Fountain
27. West shops
28. Temple E (of Octavia)
29. Odeion
30. Theatre

ρωμαϊκή αποικία στα ερείπια της παλιάς πόλης. Όταν ο περιηγητής Πausanias επισκέφθηκε την περιοχή, τον 2^ο μ.Χ. αι. , συνάντησε εκεί μια ευημερούσα πόλη.

Μέσω των κτιρίων της που διαρκούν και των θεσμικών κατασκευών και των ακόμα διαρκέστερων συμβολικών μορφών της λογοτεχνίας και της τέχνης η πόλη ενώνει τους παρελθόντες, τους παρόντες και τους μελλοντικούς χρόνους. Μέσα στα ιστορικά όρια της πόλης ο χρόνος αντιτίθεται στον χρόνο: ο χρόνος προκαλεί τον χρόνο.

Luis Mumford

Καθώς οι λατρευτικοί χώροι των θεών προορίζονται να διαρκέσουν και τα δημόσια κτίρια και το σχέδιο πόλης υπερβαίνουν χρονικά τις εκάστοτε συγκεκριμένες λειτουργίες η πόλη γίνεται μεταφορέας μνήμης.

Για ένα μεγάλο μέρος της αστικής ιστορίας οι λειτουργίες της κιβωτού παρέμειναν πιο σημαντικές απ' αυτές του μαγνήτη· γιατί η πόλη ήταν πρωτίστως αποθήκη, συντηρητής και συσσωρευτής. Επιτελώντας αυτές τις λειτουργίες η πόλη εξυπηρετούσε την τελική λειτουργία της αυτή του μετασχηματιστή ...

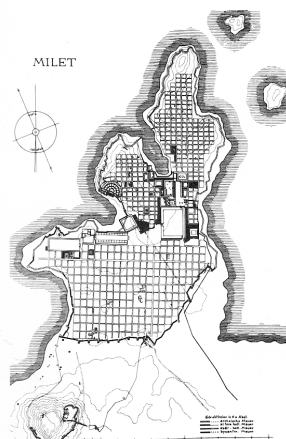
Luis Mumford

Όλα αυτά τροφοδοτούν την ατομική και συλλογική μνήμη μέσα από συνεχείς εμπειρίες και διαμορφώνουν σταδιακά τις συνθήκες αποϊεροποίησης και εκκοσμίκευσης της μνήμης.

Η εξέλιξη των πόλεων ακολουθεί μια διαδρομή τομών και συνέχειας όπου μνήμες των προγενέστερων συγκροτήσεων εμφιλοχωρούν στις επόμενες μέσω του χώρου και των θεσμών της πόλης.

Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ

Ανάμεσα στην αρχαϊκή και την κλασική συγκρότηση του χώρου της πόλης υπάρχει μια βαθιά τομή που συνδέεται με την πολιτειακή οργάνωση. Μεταβαίνοντας σε περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικές μορφές συγκρότησης, η πόλις διαμορφώνει, από τη μια, έναν ευδιάκριτο κεντρικό δημόσιο χώρο που τη χαρακτηρίζει και, από την άλλη, επιβάλλει τάξη μέσω του πολεοδομικού σχεδίου στις περιοχές κατοικίας, που οργανώνονται σε οικοδομικά τετράγωνα ή σειρές.

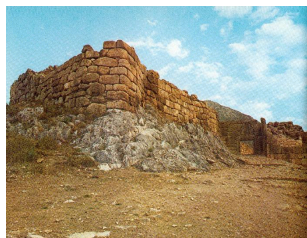

Μίλητος, σχέδιο της πόλης του 5^{ου} αι.

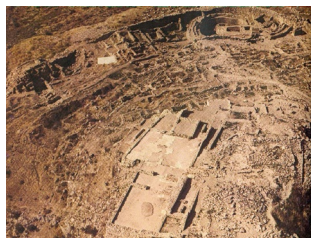
Αλλά τομή/ασυνέχεια υπάρχει στο χώρο και επειδή πόλεις καταστράφηκαν και η συνέχεια διακόπηκε.

Το νήμα της συνέχειας από το παρελθόν της Εποχής του Χαλκού ήταν παντού πολύ αδύναμο. Οι Μυκήνες του Αγαμέμνονα και η Πύλος του Νέστορα λεηλατήθηκαν και ερήμωσαν, ενώ το τελευταίο και πιο καταστροφικό κύμα επιδρομών που ομιλούσαν ελληνικά, των Δωριέων, σύντομα ανέπτυξε εκ νέου τη βάση ενός συγκρίσιμου αλλά στη λεπτομέρεια πολύ διαφορετικού πολιτισμού.

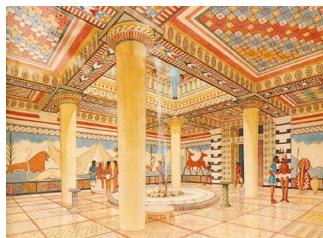
J. B. Ward – Perkins

Μέρος της τειχισμένης ακρόπολης των Μυκηνών

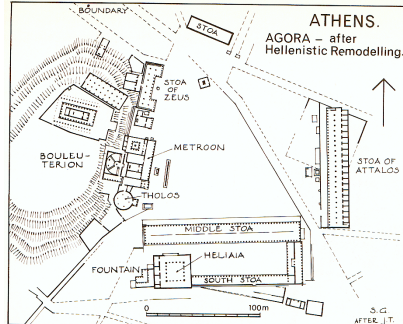
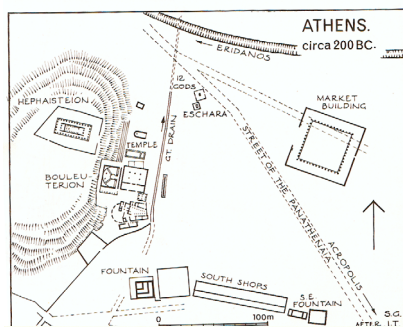
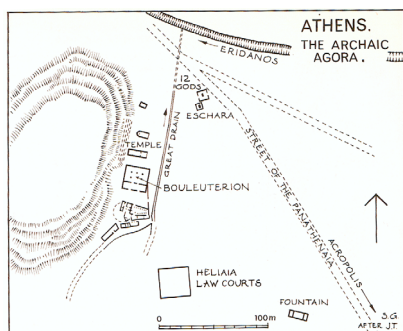
Ότι έμεινε από το συγκρότημα του παλατιού των Μυκηνών

Σχέδιο ανασύστασης της πλούσιας διακοσμημένης Αίθουσας του Θρόνου

Η καρδιά της μεγάλης αίθουσας στο ανάκτορο της Πύλου, όπως φαίνεται στην ανασκαφή

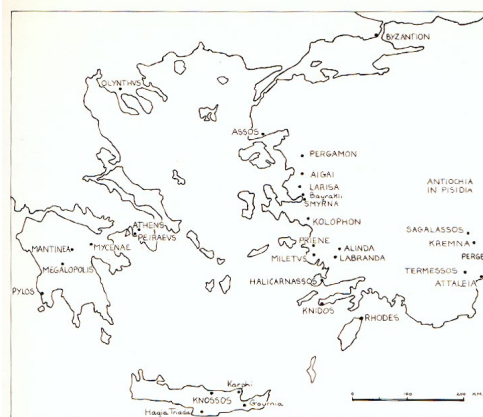
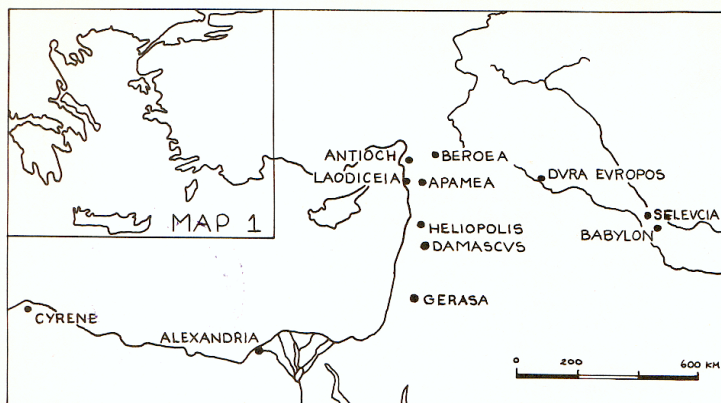
Πρωταγωνιστικό ρόλο στη συνέχεια της πόλης και της αρχιτεκτονικής διαδραματίζουν οι κτιριακοί τύποι, που προσλαμβάνουν διάφορες λειτουργίες και μορφές, αποτελώντας ένα είδος μνημονικού αποστάγματος όσον αφορά την εκδήλωση της ζωής στο χώρο. Απ' αυτή την άποψη γίνεται κατανοητή η στενή ομοιότητα, για την οποία ομιλεί ο Perkins, ανάμεσα στους πρώιμους, γνωστούς ελληνικούς ναούς και το μυκηναϊκό μέγαρο, όπως και η σχέση ανάμεσα στην κλασική στοά και τη μινωική της πρόγονο.

Στην Κεντρική Ελλάδα, η Αθήνα διατήρησε μια συνέχεια του υποδοχέα στη μετάβαση από την αρχαϊκή στην κλασική εποχή. Η πόλη συνέχισε να επεκτείνεται, μεταβαλλόμενη πολιτειακά στη βάση της προηγούμενης μορφής του οικισμού, που ξεκίνησε από την Ακρόπολη και επεκτάθηκε αργότερα στον περιβάλλοντα χώρο της Αγοράς και του Πρυτανείου.

Η μεγάλη τομή που πραγματοποίησε ο Κλεισθένης τον 6ο αιώνα στην Αθήνα συνίσταται, σύμφωνα με τους Pierre Leveque και Pierre Vidal- Naquet, στη συγκρότηση ενός νέου πολιτειακού χώρου και χρόνου με την ενσωμάτωση προγενέστερων πολιτειακών και θρησκευτικών στοιχείων στην πολιτική λειτουργία, τη χρονική οργάνωση και τη χωρική επαναδιευθέτηση της πόλης.

Με βάση τις 10 φυλές συγκροτήθηκαν 30 ομοιογενείς τριττύες, 10 της πόλης (άστν), 10 της ακτής (παραλία), 10 του εσωτερικού (μεσόγειος). Η πόλη διευρύνεται τώρα ώστε ν' αποτελεί ενιαίο σύνολο σε όλη την έκταση της Αττικής, δηλαδή ένα συνοικισμό.

Αυτό συμβαίνει, λόγω χάρη, με το μνήμα (τύμβος, σήμα, στήλη) του Ίλου, επώνυμου ήρωα της πόλης Ίλιον. Βρισκόμενο εκτός των τειχών, στην πεδιάδα, χρησιμεύει ως τόπος σύναξης και συμβουλίου (βουλής) όλων εκείνων των Τρώων αρχηγών, που είχαν δικαίωμα να εκφέρουν γνώμη στο συμβούλιο (βουλευφόροι), μια λειτουργία η οποία θυμίζει, με προδρομικό τρόπο, τους τάφους των ηρώων που τους βρίσκουμε στην αγορά, την εποχή της κλασικής πόλης. Το ταφικό μνημείο, που είχαν ιδρύσει οι ίδιοι οι Τρώες για τον θεϊόν Ίλου, παίζει έτσι έναν «προπολιτικό» ρόλο.

Στις Ελληνικές αυτές πόλεις λοιπόν, η μετάβαση από την αρχαϊκή στην κλασική αρχαιότητα χαρακτηρίζεται και από τις ανταλλαγές ανάμεσα στους Έλληνες και τους πολιτισμούς της Ανατολής, των παραλίων της Β. Αφρικής και της Ετρουρίας και από την πρόοδο της πολεοδομίας, με την έννοια της σχεδιασμένης και προβλέψιμης ανάπτυξης των πόλεων στη βάση ενός ορθολογικού σχεδίου, έναντι μιας, κατά το μάλλον ή ήττον, σωρευτικής ή κατ' άλλους οργανικής ανάπτυξης τους μέχρι τότε. Ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ. η Σμύρνη είχε ξανακτιστεί μετά από μια καταστροφική φωτιά πάνω σ' ένα σχέδιο που το βασικό χαρακτηριστικό του ήταν μια σειρά παράλληλων δρόμων από βορρά προς νότο, ένας ανοιχτός χώρος για αγορά και ένας ναός. Από τις ιωνικές ελληνικές πόλεις λοιπόν και ιδιαίτερα από τη Σμύρνη, που ανανεώθηκε ριζικά λόγω της πυρκαγιάς, ξεκινά η ανάπτυξη αυτού που με διάφορες παραλλαγές ή/και με σημαντικές διαφορές, αναλόγως της πολιτικής συγκρότησης, αποκαλούμε αρχαία πόλη.

Η σταδιακή αποϊεροποίηση της μνήμης, που πραγματοποιείται στο πλαίσιο των προηγούμενων εξελίξεων, δεν την αποσπά ποτέ απόλυτα από τη μαγεία των μυθικών χρόνων. Γιατί η Μνήμη μαζί με την αντίθετή της τη Λήθη ορίζουν τον κόσμο των ζωντανών και των νεκρών, τη ζωή και τον θάνατο των ανθρώπων, επομένως διαπραγματεύονται αντικείμενα που δεν είναι εύκολο να υπαχθούν εξ' ολοκλήρου στην έλλογη προσέγγιση. Νεκρός είναι αυτός που έχει απωλέσει τη μνήμη και τη συνείδησή του ενώ η μνήμη συνιστά πηγή ζωής και αθανασίας.

16

Η μνήμη, ως δύναμη παρέμβασης στο χρόνο και ριζικής μεταμόρφωσης της χρονικής εμπειρίας, σε αντίθεση με τη λήθη που είναι στενά δεμένη με τον ανθρώπινο χρόνο, τον χρόνο της θνητής κατάστασης, θ' αποτελέσουν αντικείμενο της φιλοσοφίας και της έλλογης διαδικασίας της γνώσης.

Οι μύθοι της μνήμης εντάσσονται στον Πλάτωνα, σε μια γενική θεωρία της γνώσης, ενώ στον Αριστοτέλη τίποτε πια δεν θυμίζει την μυθική Μνημοσύνη ούτε τις αναμνηστικές ασκήσεις που είχαν σκοπό να λυτρώσουν τον άνθρωπο από τον χρόνο και ν' ανοίξουν τον δρόμο προς την αθανασία... Η μνήμη, όντας λειτουργία του χρόνου, δεν μπορεί πια να ισχυρισθεί πως αποκαλύπτει το είναι και το αληθινό · και ούτε πια μπορεί να εξασφαλίσει μια αληθινή γνώση του παρελθόντος.

Jean - Pierre Vernant

Στο «Φαίδρο» ο Σωκράτης διηγείται την ιστορία του Αιγύπτιου θεού Θωτ που επινόησε τους αριθμούς, την αριθμητική, τη γεωμετρία, την αστρονομία, τα επιτραπέζια παιχνίδια, τα ζάρια και το αλφάβητο και επισκέφθηκε τον Αιγύπτιο βασιλιά Άμμωνα για να παρουσιάσει τις ανακαλύψεις του. Εκεί προέβαλε το αλφάβητο ως ελιξίριο της μνήμης και της σοφίας το οποίο θα κάνει τους Αιγύπτιους σοφότερους και θα βελτιώσει τις μνήμες τους. Όμως ο βασιλιάς παρατήρησε ότι αυτή η ανακάλυψη θα φέρει το αντίθετο αποτέλεσμα, δηλαδή τη λησμοσύνη στο νου εκείνων που θα μάθουν να τη χρησιμοποιούν γιατί δεν θα ασκούν τότε τη μνήμη τους. Δεν έχεις ανακαλύψει, είπε, ένα ελιξίριο της μνήμης αλλά της ενθύμησης και θα προσφέρεις στους μαθητές σου μια κατ' επίφαση και όχι αληθινή σοφία. Θα φαίνεται ότι γνωρίζουν πολλά πράγματα που σε μεγάλο βαθμό θα αγνοούν εφ' όσον δεν θα είναι αλλά μόνο θα εμφανίζονται σοφοί. Ο Πλάτων επαναφέρει εδώ τη μνήμη στη σχέση της με την ουσιαστική γνώση.

Στον πλατωνικό «Θεαίτητο» διεξάγεται διάλογος ανάμεσα στο Σωκράτη και τον έφηβο Θεαίτητο περί του τι είναι επιστήμη - γνώση και σε τι συνίσταται η ουσία της γνώσης. Στη συνομιλία αυτή περιγράφεται η μνήμη και η συμβολή της στη διαμόρφωση αντικειμενικής γνώσης.

Μέσα στις ψυχές των ανθρώπων υπάρχει ένα κέρινο εκμαγείο, διαφορετικού μεγέθους, ποιότητας και υφής για τον καθένα, δώρο της μητέρας των Μουσών Μνημοσύνης, στο οποίο αποτυπώνουμε, με τον ίδιο τρόπο που αποτυπώνουμε εικόνες σε δαχτυλίδια, ό,τι επιθυμούμε να κρατήσουμε στη μνήμη μας απ' όσα βλέπουμε, ακούμε, ή μόνοι μας σκεφτόμαστε. Ό,τι αποτυπωθεί, εφ' όσον διατηρείται μέσα μας η εικόνα του, το θυμόμαστε και το γνωρίζουμε, αλλιώς, αν η εικόνα εξαιρεθεί, το λησμονούμε και δεν το γνωρίζουμε.

Ψευδή δόξα ή εσφαλμένη κρίση διαμορφώνουμε όταν τα αποτυπώματα επί του εκμαγείου δεν αντιστοιχούν με τις δικές μας οπτικές εικόνες, όταν τα αποτυπώματα και οι εικόνες μπερδεύονται.

Η εξήγηση όμως αυτή της «ψευδούς δόξης», της εσφαλμένης κρίσης, ως ασυμφωνίας αισθήματος και εικόνας μέσα στη μνήμη μας, δεν ικανοποιεί τον Σωκράτη γιατί δεν θα καταλαβαίναμε τότε, ούτε και θα εξηγούσαμε, πώς συμβαίνει η πλάνη, η εσφαλμένη κρίση, έξω από τη σφαίρα των αισθήσεων και της σχέσεώς της με τη μνήμη. Ο Σωκράτης συνεχίζει και μεταφέρει ακριβώς το πρόβλημα της «ψευδούς δόξης» από τη σφαίρα των αισθήσεων και της μνήμης, όπου το είχαν περιορίσει ως τώρα, και στη σφαίρα του παντάπασι νοητού, δηλαδή στη σφαίρα της καθαρής νοήσεως.

Στα «Μικρά Φυσικά» του Αριστοτέλη, στο κεφάλαιο περί «Μνήμης και Αναμνήσεως», εισάγονται οι τρεις διαφορετικές έννοιες της μνήμης, της ενθύμησης και της ανάμνησης.

Η μνήμη δεν είναι ούτε αίσθηση ούτε εκτίμηση αλλά κατάσταση ή πάθος αυτών των δύο, μετά πάροδο χρόνου.

Η μνήμη, όμως, ακόμα και των αντικειμένων της σκέψης, δεν είναι χωρίς είδωλο. Έτσι, φαίνεται πως ανήκει κατά συμβεβηκός στο νου, αλλά καθαυτή στην πρωταρχική αισθητηριακή ικανότητα. Γι' αυτό μνήμη δεν διαθέτουν μόνο οι άνθρωποι και τα όντα που έχουν κρίση ή νοημοσύνη αλλά και μερικά άλλα ζώα. Η μνήμη, αν αποτελούσε μέρος της διανοητικής ικανότητας, δεν θ' ανήκε, όπως ανήκει, σε πολλά άλλα ζώα. Άρα η μνήμη ανήκει στο μέρος εκείνο της ψυχής στο οποίο ανήκει και η φαντασία.

Το παραγόμενο με την αίσθηση στην ψυχή πάθος, την επίδραση του οποίου ονομάζουμε μνήμη, είναι ένα είδος ζωγραφιάς γιατί το ερέθισμα που προκλήθηκε αποτυπώνει κάποιο είδος ομοιότητας του αισθητού, όπως όταν οι άνθρωποι σφραγίζουν με τους σφραγιδόλιθους.

Η αντίληψη ενός πράγματος που υπάρχει μέσα μας σαν αποτύπωμα ή σαν απεικόνιση είναι η μνήμη του και όταν κάποιος ασκεί τη μνήμη του εξετάζει και αντιλαμβάνεται την επίδραση που έχει ασκηθεί μέσα του.

Από τη στιγμή που έχει προκληθεί η επίδραση μπορεί να υπάρξει μνήμη. Έτσι η μνήμη δεν προκαλείται την ίδια στιγμή με την αρχική επίδραση...η μνημόνευση καθαυτή δεν υπάρχει προτού περάσει κάποιος χρόνος, διότι θυμάται κάποιος στο παρόν ό,τι είδε ή έπαθε στο παρελθόν. Η διαδικασία της ανάμνησης υποδηλώνει μνήμη και ακολουθεί τη μνήμη αλλά είναι και δεν είναι αλήθεια το να πούμε ότι η ανάμνηση είναι η επαναφορά κάποιου πράγματος που υπάρχει μέσα μας.

Με την ανάμνηση αναβιώνουμε ένα από τα προηγούμενα ερεθίσματά μας μέχρι που τελικά βιώνουμε εκείνο μέσα από το οποίο έρχεται, από συνήθεια, εκείνο που αναζητάμε... Έτσι, λοιπόν, επιδιώκουν την ανάμνηση οι άνθρωποι κι έτσι αναμνησκονται, ακόμα και αν δεν το επιδιώκουν.

Σχετικά με την ενθύμηση, αυτή αφορά την αναζήτηση για να θυμηθεί κανείς κάτι που μια συγκεκριμένη στιγμή του διαφεύγει. Η ενθύμηση, δηλαδή, συνίσταται στη δύναμη ύπαρξη του αποτελεσματικού ερεθίσματος στο νου, πράγμα το οποίο χρειάζεται μια αφετηρία και γι' αυτό ορισμένοι άνθρωποι προσφεύγουν σε μνημονικούς τόπους.

Η ανάμνηση διαφέρει από την ενθύμηση γιατί είναι κάτι σαν συλλογισμός· όταν ένας άνθρωπος αναμνησκείται κάτι, συμπεραίνει ότι έχει δει ή ακούσει ή βιώσει κάτι τέτοιο πρωτότερα, και η διαδικασία μοιάζει με έρευνα.

Συμπερασματικά, όσον αφορά τους δύο μεγάλους φιλοσόφους – τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η μνήμη σ' αυτούς, αν και εκπορεύεται από την ψυχή, δεν εκδηλώνεται, όπως παρατηρεί ο Jacques Le Goff, στο επίπεδο του τμήματός της που ανήκει στη διάνοια αλλά μονάχα στο τμήμα που ανήκει στην αίσθηση και απ' αυτή την άποψη θεωρεί ότι η ελληνική φιλοσοφία δεν συμφιλίωσε στα έργα τους σχεδόν καθόλου τη μνήμη με την ιστορία. Από μια άλλη σκοπιά, όμως, αυτή της πολιτικής η Hannah Arendt, συνδέει, όπως θα δούμε, στην περίπτωση της ελληνικής πόλεως τη μνήμη με την ιστορία.

Στην Ελλάδα καλλιεργείται, ταυτόχρονα, η μνημοτεχνία που η επινόησή της αποδίδεται στον ποιητή Σιμωνίδη τον Κείο και η οποία πέρασε μέσω της Ρώμης στην ευρωπαϊκή παράδοση. Η μνημοτεχνία αποσκοπεί στην απομνημόνευση μέσω μιας τεχνικής εντύπωσης τόπων και εικόνων στη μνήμη.

Ο Σιμωνίδης απέδειξε αυτή τη δυνατότητα με το παρακάτω περιστατικό που αναφέρει η Frances A. Yates. Σ' ένα συμπόσιο του ευγενούς Θεσσαλού Σκόπα ο Σιμωνίδης τραγούδησε ένα λυρικό ποίημα προς τιμήν του οικοδεσπότη, περιλαμβάνοντας σ' αυτό έναν έπαινο για τον Κάστορα και τον Πολυδεύκη. Ο Σκόπας αρνήθηκε να πληρώσει όλο το ποσό της αμοιβής λέγοντας στον ποιητή να το ζητήσει από τους Διόσκουρους. Λίγο αργότερα έφτασε ένα μήνυμα για τον Σιμωνίδη ότι δύο νέοι περίμεναν έξω να τον δουν. Σηκώθηκε και βγήκε έξω αλλά στη διάρκεια της απουσίας του η στέγη κατέρρευσε οδηγώντας στο θάνατο τον ιδιοκτήτη και τους καλεσμένους. Τα πρόσωπα δεν ήταν εύκολο να αναγνωριστούν γιατί είχαν συνθλιβεί και παραμορφωθεί. Ο Σιμωνίδης, όμως, ενθυμούμενος τη θέση που κατείχε κάθε προσκεκλημένος μπόρεσε να τα αναγνωρίσει. Εφάρμοσε δηλαδή τη μνημοτεχνική του συνδυασμού τόπων και εικόνων.

Αποδείχθηκε, όπως αναφέρει ο Κικέρων, ο οποίος και μετέφερε στο έργο του «De Oratore» τη μαρτυρία για το συμβάν, ότι τα πρόσωπα που επιθυμούν να ασκήσουν την ειδικότητα της μνήμης πρέπει να διαλέξουν τόπους, να σχηματίσουν νοητικές εικόνες των πραγμάτων, που επιθυμούν να θυμηθούν και να αποθηκεύσουν αυτές τις εικόνες στους τόπους, έτσι ώστε η τάξη των τόπων θα συγκρατήσει την τάξη των πραγμάτων και οι εικόνες των πραγμάτων θα υποδηλώνουν τα ίδια τα πράγματα. Μ' αυτό τον τρόπο θα προσλαμβάνουμε τους τόπους και τις εικόνες κατ' αντιστοιχία μ' ένα πίνακα γραφής από κερύ και τα γράμματα που είναι γραμμένα επάνω του. Οι κανόνες αυτοί συνδέουν τη μνήμη με τη χωρική τάξη (τόποι) και την οπτική πρόσληψη (εικόνες).

Ο Σιμωνίδης ο Κείος απέδιδε μεγάλη σημασία στην όραση και φέρεται από τον Πλούταρχο ότι εξίσωσε τις μεθόδους της ποίησης με αυτές της ζωγραφικής, ονομάζοντας τη ζωγραφική σιωπηλή ποίηση και την ποίηση ομιλούσα ζωγραφική. Ο Σιμωνίδης είδε την ποίηση, τη ζωγραφική και τη μνημονική με όρους μιας έντονης οπτικοποίησης.

Η καλλιέργεια της μνήμης συνδέεται, λοιπόν, κατά την αρχαιότητα και με κανόνες μνημοτεχνίας που ενισχύουν τον τεχνικό και επαγγελματικό της χαρακτήρα.

Στον κλασικό κόσμο, όμως, οι κύριες διαστάσεις της κοσμικής κοινωνικής μνήμης είναι πολιτικές. Η ελληνική πόλις είναι η ριζική καινοτομία, το περιβάλλον στο οποίο η μνήμη θα αναλυθεί στο πεδίο της επιστήμης και της φιλοσοφίας αλλά, κυρίως, θα αποκτήσει δημόσια σηματοδότηση.

Η βάση της εκτίμησης των αρχαίων για την πολιτική είναι η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος ως άνθρωπος, κάθε άτομο στη μοναδική του κι ανεπανάληπτη υπόσταση, εμφανίζεται και επιβεβαιώνεται με την ομιλία

και την πράξη, και ότι οι δραστηριότητες αυτές, παρά την υλική τους ευπάθεια, κατέχουν μια δική τους μονιμότητα, διότι δημιουργούν την δική τους ανάμνηση. (υποσημείωση: Αυτό αποτελεί αποφασιστικό χαρακτηριστικό της ελληνικής αν όχι της ρωμαϊκής, έννοιας της «αρετής»: όπου υπάρχει η αρετή δεν μπορεί να εμφανιστεί η λήθη). Προϋπόθεση της ανθρώπινης πράξης είναι το πλήθος, η κατ' εξοχήν προϋπόθεση - όχι απλώς η *condition sine qua non*, αλλά η *condition per quam* - κάθε πολιτικής ζωής. Η πράξη στο βαθμό που αναλώνεται στην ίδρυση και τη διατήρηση ενός πολιτικού σώματος, δημιουργεί την προϋπόθεση για τη μνήμη, δηλαδή την ιστορία.

Hannah Arendt

Η πόλη με τη διάρκειά της στο χρόνο διαμόρφωσε, μέσω των θεσμών και του δημόσιου χώρου, το περιβάλλον της *vita activa* και αποσπούσε από τη θνητή ανθρώπινη ύπαρξη των πολιτών της το μεγαλείο της άξιας να μνημονεύεται συμμετοχής τους στα δημόσια πράγματα.

Διότι η υπέρβαση της ασημαντότητας της ατομικής ζωής και η δυνατότητα να διασώσουν οι άνθρωποι οτιδήποτε θελήσουν από τη φθορά του χρόνου αποτελεί την δια της πολιτικής αντιστάθμιση της θνητότητας αν όχι τη διασφάλιση της αθανασίας.

Μ' άλλα λόγια η κοινή ζωή των ανθρώπων με την μορφή της πόλεως φαινόταν να εγγυάται ότι οι πιο ευπαθείς ανθρώπινες δραστηριότητες, η πράξη και η ομιλία, καθώς και τα λιγότερο απτά και περισσότερο εφήμερα από τα ανθρώπινα «προϊόντα», τα έργα και οι ιστορίες, που είναι αποτέλεσμά τους, θα γίνονταν άφθαρτα. Ο οργανισμός της πόλεως, με διασφαλισμένη την φυσική της υπόσταση από τα τείχη της και με εγγυημένη την φυσιογνωμία της από τους νόμους της – μη τυχόν οι μετέπειτα γενεές μεταβάλουν την ταυτότητά της καθιστώντας την αγνώριστη – αποτελεί ένα είδος οργανωμένης μνήμης. Διαβεβαιώνει το θνητό υποκείμενο της πράξης ότι από την παροδική του ύπαρξη και το εφήμερο μεγαλείο του δεν θα λείψει ποτέ η πραγματικότητα εκείνη η οποία προέρχεται από το γεγονός ότι οράται, ακούγεται, και γενικά εμφανίζεται μπροστά σ' ένα κοινό συνανθρώπων του, οι οποίοι έξω από την πόλιν το πολύ-πολύ θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν μια σύντομη πράξη.

Αυτή ακριβώς είναι η αθανασία που επιφυλάσσει η συμμετοχή στο δημόσιο βίο της πόλης στους πολίτες της.

Hannah Arendt

Οι επιτύμβιες στήλες που στήνονταν πάνω στους τύμβους των υπέρ πατρίδας πεσόντων νεκρών – το πολυτάφιο ή το πολυάνδριο, είχαν χαραγμένα τα ονόματά τους και ένα επίγραμμα σχετικό με τη θυσία τους. Επειδή η άγραφη μνήμη των νεκρών, αυτή που εντάσσεται στη μνήμη της πόλης, είναι πιο σημαντική και θα μείνει μέσω της πόλης αθάνατη, τα ταφικά μνημεία των πεσόντων νεκρών είναι λιτά.

Ο Επιτάφιος λόγος, που εκφώνησε το 431 π.Χ. ο Περικλής και μας παραδίδει ο Θουκυδίδης, για να υπενθυμίσει την ιστορία της Αθήνας την ώρα που αρχίζει ο Πελοποννησιακός πόλεμος, αποτελεί μια συμπυκνωμένη, οργανωμένη μνήμη της πόλεως, των ζωντανών και των νεκρών της.

Σ' αυτό το εγκώμιον πόλεως προέχει η προβολή της παραδειγματικής Αθηναϊκής δημοκρατίας έναντι άλλων πολιτευμάτων, της αξίας του δημοκρατικού βίου, της γενναιότητας που στηρίζεται στον εσωτερικό κόσμο την ώρα της μάχης και όχι στις προπαρασκευές και τα πολεμικά τεχνάσματα, της αγάπης για το ωραίο που αναδύεται με απλότητα και της καλλιέργειας του πνεύματος χωρίς μαλθακότητα, δηλαδή της πραγματικότητας που συνιστά την πόλιν.

Μόνον εμείς, λέει ο Περικλής, έχουμε τη δυνατότητα να φροντίζουμε συγχρόνως και για τις ιδιωτικές μας υποθέσεις και για τα πολιτικά πράγματα και να τα γνωρίζουμε εξ' ίσου με το επάγγελμά μας, θεωρώντας αυτόν που δεν μετέχει στην πολιτική *ουκ απράγμονα, αλλ' αχρείον (όχι φιλειρηνικό, αλλά άχρηστο)*.

Επειδή τα έργα της πόλεως είναι απτά, η πόλις δεν έχει ανάγκη από έναν Όμηρο ή άλλο υμνητή αλλά θα θαυμάζεται γιατί εγκαθιδρύσαμε παντού αιώνια μνημεία των επιτυχιών και των αποτυχιών μας. Περισσότερο απ' όλα ο Περικλής, τιμώντας τους νεκρούς που προσέφεραν τη ζωή τους για την πόλιν τους που άξιζε κάθε θυσία, τονίζει ότι ο καθένας κέρδισε ξεχωριστά τον αγέραστο έπαινο και τον τάφο λαμπρότατο, όχι αυτόν στον οποίο είναι θαμμένοι πιο πολύ, αλλά αυτόν στον οποίο μένει αείμνηστη η δόξα τους στην κάθε φορά παρουσιαζόμενη ευκαιρία και για λόγια και για έργα. Γιατί των επιφανών ανδρών κάθε γη είναι τάφος, και δεν το φανερώνει μόνο μια επιγραφή επιτύμβιων στήλων στη δική τους

χώρα, αλλά και στις ξένες χώρες μένει αιώνια στην ψυχή του καθενός άγραφη η μνήμη του φρονήματός τους πιο πολύ παρά του έργου τους.

Ως όργανο κουλτούρας, η ελληνική πόλη έφτασε στην ωριμότητά της τον 5ο αι. πριν από τον οποίο είχε κατακτήσει μια πλούσια οργάνωση της φυσικής μορφής εκτός της ακρόπολης. Σ' αυτό το σημείο οι αστικοί της στόχοι είχαν αναδυθεί από τις ιθαγενείς δημοτικές της λειτουργίες – και αναπτύχθηκαν πολύ περισσότερο. Πάνω στη διπλή της κληρονομιά - το μεταμυκηναϊκό φρούριο και το ορεινό χωριό - θεμελιώθηκε ένα νέο σύνολο θεσμών, περισσότερο παγκόσμιων στη φύση, και δυναμικών στους συνειρμούς τους. Οι πιο ελεύθεροι αυτοί θεσμοί εκφράστηκαν με διάφορους τρόπους στη δημιουργία ενός νέου είδους αστικής οργάνωσης, λιγότερο εσώκλειστης, λιγότερο διαχωριστικής, λιγότερο αυστηρής και καταπιεστικής από εκείνη που είχε δώσει μορφή στην τειχισμένη πόλη.

Lewis Mumford

Η μορφή της πόλεως, που εύκολα προσλαμβάνεται από τους κατοίκους της λόγω του μεγέθους αλλά, κυρίως, λόγω της καθημερινής βιωματικής σχέσης των πολιτών με τους δημόσιους θεσμούς της και της νοηματικά αναγνωρίσιμης, αντιληπτικής οργάνωσης του χώρου, αποτυπώνεται στην ατομική και συλλογική μνήμη, είναι μια πραγματικότητα εσωτερικευμένη που διαρκεί και παραδίδεται στο χρόνο. Η έννοια της αποξένωσης από τον χώρο της πόλης, που συνδέεται με την κρίση της συλλογικής μνήμης, θα εμφανιστεί πολύ αργότερα στην ιστορία και θα χαρακτηρίσει τον 19ο αι. της γενίκευσης των καπιταλιστικών παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Στην περίοδο της κλασικής αρχαιότητας, αποκλεισμένες από τον δημόσιο χώρο και τις πολιτικές υποθέσεις της είναι οι γυναίκες, που περιορίζονται στον ιδιωτικό χώρο και οι δούλοι.

κατ' οίκον ή οικιακές ασχολίες των γυναικών

Η Πηνελόπη καθισμένη στον αργαλειό

Καθιστή γυναίκα με
ρολό μαλλιού και
όρθια γυναίκα με
καμβά κεντήματος

Υπηρετρία που μεταφέρει
γαμήλια δώρα

Γυναίκες που αερίζουν τα ρούχα τους

η προετοιμασία του μαλλιού
για το γνέσιμο

Αντίθετα η διονυσιακή θρησκεία, απευθυνόμενη σε όσους/ες δεν μπορούν να εντάσσονται ολότελα στη θεσμική οργάνωση της πόλεως, είναι υπόθεση των γυναικών. Η θρησκευτική ιδιότητα, που κάνει τις γυναίκες ικανές να παίζουν τον ρόλο των Βακχών στη διονυσιακή θρησκεία, είναι το αντίστροφο αυτής της κατωτερότητας στο πολιτικό επίπεδο. Αλλά και οι δούλοι βρίσκουν, επίσης, μια θέση στις διονυσιακές λατρείες, που κανονικά δεν μπορούν να έχουν αλλού.

Στο ίδιο θέμα αναφέρεται η Hannah Arendt

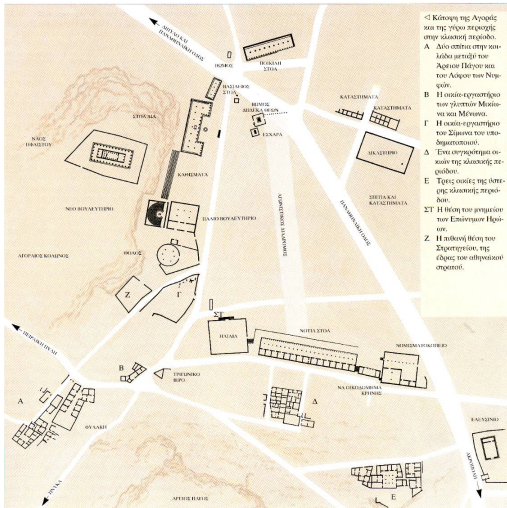
Ο βίος των γυναικών ονομάζεται πονητικός από τον Αριστοτέλη, Περί ζώων γενέσεως, 775 a 33. Το ότι οι γυναίκες και οι δούλοι ανήκαν στην ίδια κατηγορία και διαβιούσαν μαζί, καθώς και το ότι καμμιά γυναίκα, ούτε καν η σύζυγος του αρχηγού του σπιτιού, δεν ζούσε ανάμεσα στις όμοιές της – δηλ. τις άλλες ελεύθερες γυναίκες – έτσι ώστε η τάξη να εξαρτάται πολύ λιγότερο από την καταγωγή παρά από την «ασχολία» ή την λειτουργία, εκτίθεται πολύ καλά από τον Wallon, ο οποίος κάνει λόγο για μια «*confusion des rangs, ce partage de toutes les fonctions domestiques*»: «*Les femmes...se confondaient avec leurs esclaves dans les soins habituels de la vie intérieure. De quelque rang qu'elles fussent, le travail était leur apanage, comme aux hommes la guerre*».

(σύγχυση των ιεραρχικών διαχωρισμών, απόρροια όλων των οικιακών λειτουργιών): «Οι γυναίκες αναμειγνύονται με τους δούλους τους στις καθημερινές ασχολίες στη ζωή του οίκου. Από όποιες τάξεις και αν προέρχονταν οι γυναίκες, η εργασία ήταν δικό τους μέλημα, όπως των ανδρών ο πόλεμος)

Hannah Arendt

(ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ) ΑΓΟΡΑ

Η ελληνική πόλις συγκροτείται περί την Αγορά με τη διπλή έννοια: εμπορική και πολιτική αγορά. Είναι ο χώρος του εμπορίου, των πολιτικών συνελεύσεων και των τελετών και θεαμάτων, το φυσικό κέντρο για κάθε μορφή αστικής ζωής. Η Αγορά ενισχύεται ταυτόχρονα με την αντικατάσταση της αρχής του ιερέα – βασιλέα από αυτήν του δήμου.

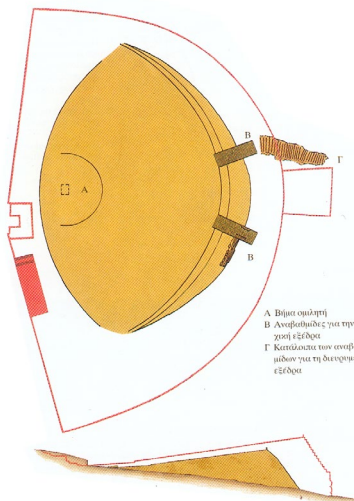

Η Αθήνα 2^{ος} αι. μ. Χ.

Με την πάροδο του χρόνου η Αγορά συμπληρώνεται και επεκτείνεται, στεγάζει σε κλειστούς χώρους προγενέστερες υπαίθριες λειτουργίες της ή διευρύνεται με τον διαχωρισμό πολιτικών και εμπορικών λειτουργιών, όπως έγινε στην Αθήνα με τη μετακίνηση της Εκκλησίας του Δήμου στην Πνύκα. Στην Αθήνα, επίσης, οι τρεις ενότητες: θρησκευτική, πολιτική, εμπορική, εμφανίζονται σε πλήρη διάκριση μεταξύ τους και με σημαντική υπόσταση η κάθε μια.

Στην Αγορά συναντάμε εμπορικά κτίρια με στοές, στεγασμένους χώρους, το Δικαστήριο, το Βουλευτήριο, το Πρυτανείο, ναούς, βωμούς και πηγές που συνεχώς πολλαπλασιάζονται μέχρι την ελληνιστική περίοδο.

ΠΝΥΚΑ

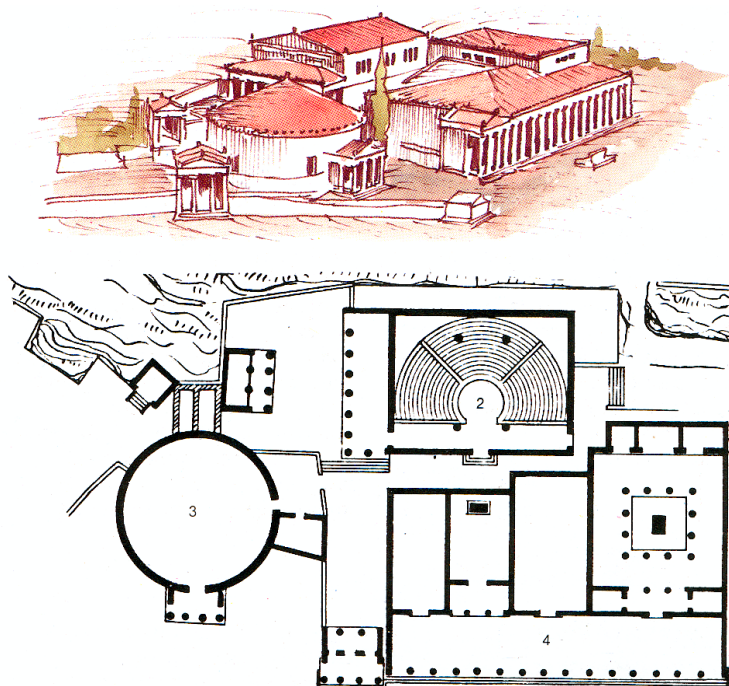

Χώρος συγκέντρωσης όλων των πολιτών (5.000 – 10.000 άτομα το λιγότερο), δηλαδή της Εκκλησίας του Δήμου 30 – 40 φορές τον χρόνο. Κάθε Αθηναίος πολίτης πάνω από 20 ετών, που είχε εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία, συμμετείχε στην ψηφοφορία και είχε δικαίωμα λόγου.

Οι προτάσεις που γίνονταν δεκτές κατά πλειοψηφία αποτελούσαν ψήφισμα που γραφόταν σε πάπυρο και τοποθετούνταν στην Αγορά. Συγχρόνως, εάν αυτό έπρεπε να γίνει γνωστό σε όλους τους πολίτες, αναγραφόταν σε λίθινη στήλη. Τέτοιες στήλες έχουν σωθεί πολλές.

Οι πρώτες λέξεις που σκαλίζονταν στο ψήφισμα ήταν: **Έδοξεν τη βουλή και τω δήμω**

ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟ

*Αγορά Αθηνών, κτίρια της Ν-Δ γωνίας
(αναπαράσταση Ι. Τραυλού)
2. Βουλευτήριο, 3. Θόλος, 4. Μητρώο*

Κτίστηκε στο τέλος του 6^{ου} αι. π.Χ., μετά την Κλεισθενική μεταρρύθμιση, για τις συνεδριάσεις της Βουλής.

Είχε διαστάσεις 22,5 X 17,5 μ. και εσωτερική αμφιθεατρική διαμόρφωση. Η Βουλή αποτελείτο από 500 βουλευτές, 50 από την κάθε μια από τις 10 φυλές. Η θητεία των βουλευτών διαρκούσε 1 χρόνο. Η Βουλή συνεδρίαζε κάθε μέρα εκτός των εορτών και η αποζημίωση για τους παρόντες μόνο βουλευτές ήταν όσο το ημερομίσθιο ενός τεχνίτη

ΘΟΛΟΣ Ή ΠΡΥΤΑΝΕΙΟ

Οι 50 βουλευτές κάθε φυλής, που για το 1/10 του χρόνου (35 – 36 ημέρες) διαχειρίζονταν την ανώτατη εκτελεστική εξουσία, αποτελούσαν το σώμα των πρυτάνεων. Αυτοί συγκαλούσαν τη Βουλή και την Εκκλησία του Δήμου και όριζαν την ημερήσια διάταξη. Επικεφαλής των πρυτάνεων ήταν ο επιστάτης που κληρωνόταν για μια μέρα και κατείχε το ανώτατο αξίωμα στην αθηναϊκή δημοκρατία (υπεύθυνος για την σφραγίδα του κράτους και τα κλειδιά των ναών όπου φυλασσόταν ο δημόσιος θησαυρός). Οι πρυτάνεις είχαν την έδρα τους στη Θόλο, ένα απλό κυκλικό κτίριο διαμέτρου 18 μ., με κωνική στέγη, στο κέντρο του οποίου υπήρχε βωμός για τις τελετές. Εδώ φυλάσσονταν τα μέτρα και τα σταθμά της πόλης.

ΜΗΤΡΩΟ

Η λέξη σημαίνει ιερό της μητέρας των θεών, της Ρέας. Το Μητρώο στην Αθήνα αποτελείτο από 4 δωμάτια. Το ένα έμοιαζε με μικρό ναό με τον βωμό της Ρέας, οι δύο πλαϊνοί χώροι ήταν για τα αρχεία ενώ ο τέταρτος, που είχε δεύτερο όροφο και μια αυλή, θυμίζει σπίτι της εποχής εκείνης. Ίσως εκεί κατοικούσε ο ληξίαρχος.

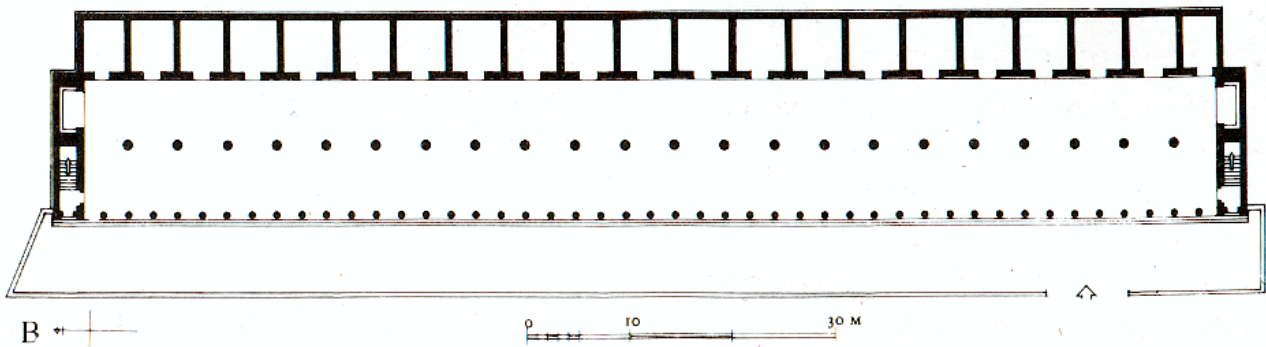
Στο Μητρώο της Αθήνας φυλάσσονταν τα πρακτικά των συνεδριάσεων της βουλής σε παπύρους ή περγαμινές, τα οποία και μεταγράφονταν ως ψηφίσματα σε στήλες ή σε λευκούς πίνακες για να εκτεθούν στην Αγορά μπροστά από το βάθρο των 10 Επωνύμων Ηρώων της πόλης

ΣΤΟΕΣ

Οι στοές ήταν επιμήκη οικοδομήματα που η μια πλευρά τους ήταν κλεισμένη με τοίχο ενώ στην άλλη υπήρχε κιονοστοιχία για τη στήριξη της στέγης. Η στοά ως κτίριο αυτοτελές ή μέρος κτιρίου είναι μια καθαρά ελληνική επινόηση. Κτίζονταν παντού: στα σπίτια, στα γυμναστήρια, στις αγορές, στα ιερά και αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο στη λειτουργία του δημόσιου χώρου της πόλης.

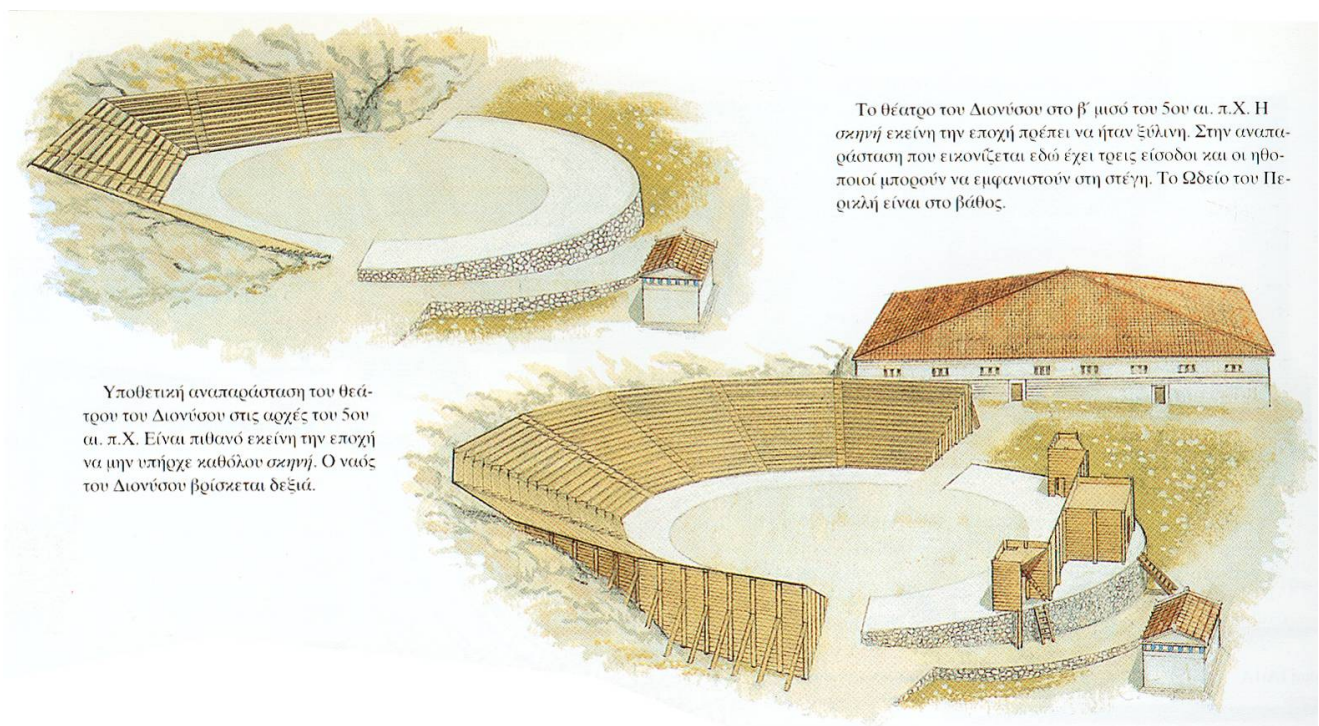
Η εσωτερική διαμόρφωση των στοών ήταν απλή ώστε να καλύπτουν πολλές χρήσεις μέρα και νύχτα.

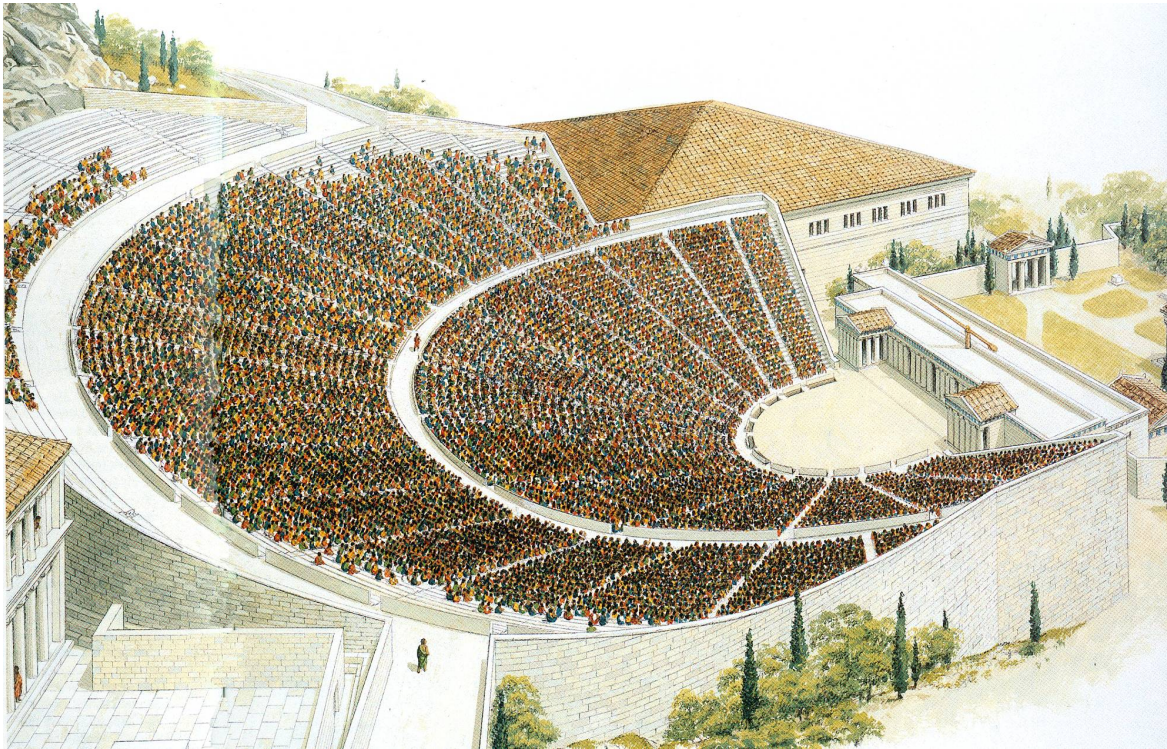
Σημαντική ήταν η παρουσία στους χώρους των εμπορικών αγορών. Χαρακτηριστική είναι η αναστηλωμένη στοά της αρχαία αγοράς της Αθήνας, που ανήγειρε ο βασιλιάς Άτταλος ο Β΄ της Περγάμου, στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ.

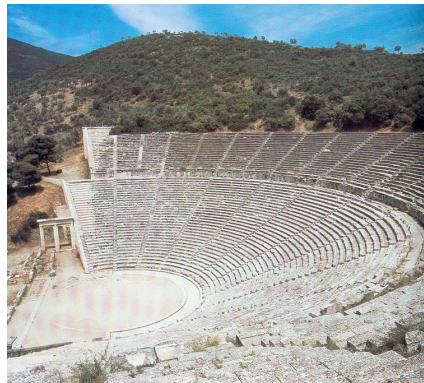
ΘΕΑΤΡΟ

Σημαντικός θεσμός της πόλεως, που ενεργοποιούσε το σύνολο των πολιτών της εκ περιτροπής, φαίνεται να ξεκίνησε από αυτοσχέδιες εξέδρες στην αγορά και στη συνέχεια απέκτησε τη συνεχώς εξελισσόμενη λαμπρή μορφή των ενταγμένων στις φυσικές κλίσεις του τοπίου θεάτρων, τα οποία αποτελούν αναλλοίωτους και αξεπέραστους τύπους χώρων συναθροίσεων, λειτουργικούς μέχρι σήμερα.

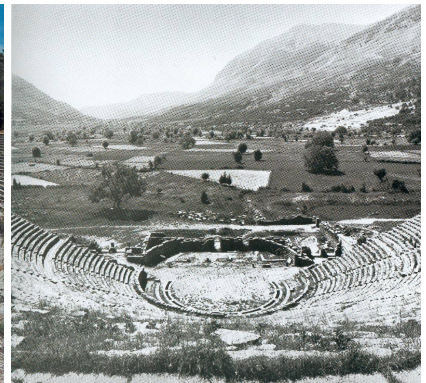

Θέατρο Πριήνης

Θέατρο Επιδαύρου

Θέατρο Λωδώνης

Παράσταση από το αγγείο του Προνόμου που βρέθηκε στη νότια Ιταλία και εικονίζει ηθοποιούς ενός σατυρικού δράματος. Ο θεός του θεάτρου Διόνυσος και η γυναίκα του, η Αριάδνη, εικονίζονται στο κέντρο με τους μουσικούς, που παίζουν δίαυλο και κιθάρα.

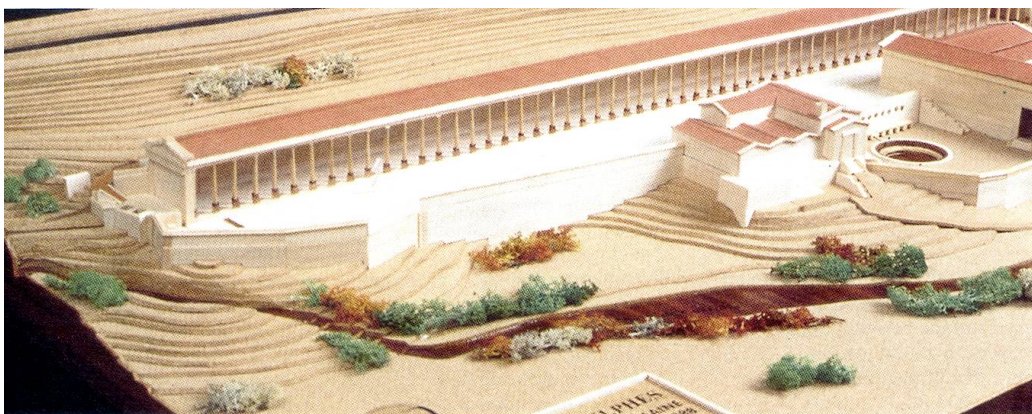

Παράσταση από αγγείο της Νότιας Ιταλίας, που εικονίζει σκηνή από τις Ευμενίδες, το τρίτο έργο από την τριλογία της Ορέστειας. Διακρίνονται δύο Ερινύες, η μια δεξιά και η άλλη πίσω από τον τρίποδα. Ο Ορέστης είναι στο μέσον, γονατιστός στον ομφαλό των Δελφών. Περιβάλλεται από την Αθηνά και τον Απόλλωνα

ΠΑΛΑΙΣΤΡΑ, ΓΥΜΝΑΣΙΟ

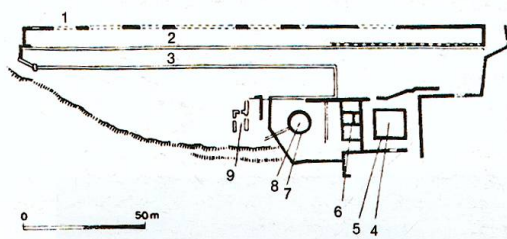
Άλλος τύπος δημόσιου κτιρίου της ελληνικής πόλεως είναι η Παλαίστρα, που εξελίχθηκε σε Γυμνάσιο στο κέντρο ή τα περίχωρα, ένας τόπος άθλησης και παιδείας μέσα στη φύση. Εδώ γινόταν η καθημερινή άθληση αλλά και η προετοιμασία για τους αγώνες που διεξάγονταν στα Στάδια και τους Ιπποδρόμους. Αρχικά το Γυμνάσιο ήταν ένας επίπεδος ανοιχτός χώρος με μικρές κατασκευές για την εξυπηρέτηση των αθλουμένων (αποδυτήρια). Συν τω χρόνω απέκτησε ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή με πολλούς χώρους (στοές, λουτρά, αποδυτήρια, αποθήκες, αναπαυτήρια, αίθουσες διδασκαλίας ή ομιλιών). Έτσι έγινε κέντρο όχι μόνο φυσικής αλλά και πνευματικής αγωγής για τους νέους αλλά και όλους τους πολίτες. Τα Γυμνάσια στην ύστερη αρχαιότητα κατέληξαν να ταυτιστούν με διδακτήρια ή σχολεία με την ευρύτερη έννοια, εξ' ου και η σημερινή λέξη γυμνάσια.

Από τα τρία Γυμνάσια που δημιουργήθηκαν σε ιερά άλση στην Αθήνα, προήλθαν τρεις διάσημες σχολές μάθησης: Λύκειο, Ακαδημία, Κυνοσάργους

ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΔΕΛΦΩΝ

1. είσοδος
2. ξυστός
3. παραδρομείς
4. παλαίστρα
5. περιστύλιο
6. δοθητηγικοί χώροι
7. λουτρό
8. κυκλική δεξαμενή
9. θέρμες

Γυμνάσιο Ολυμπίας

Μεγάλο περικλειστο ορθογώνιο κτίριο (120 x 220 μ.), με ευρύχωρη αυλή στο μέσον και δωρικές στοές στις τέσσερις πλευρές του. Κτίστηκε τον 2ο αιώνα π.Χ και στα τέλη του ίδιου αιώνα προστέθηκε ανάμεσα σ' αυτό και την παλαίστρα, ένα μνημειακό κορινθιακό αμφιπρόστυλο πρόπυλο.

Εδώ γινόταν η προπόνηση των αθλητών στα αγωνίσματα που απαιτούσαν εκτεταμένο χώρο, δηλαδή: δρόμο, δίσκο, ακόντιο.

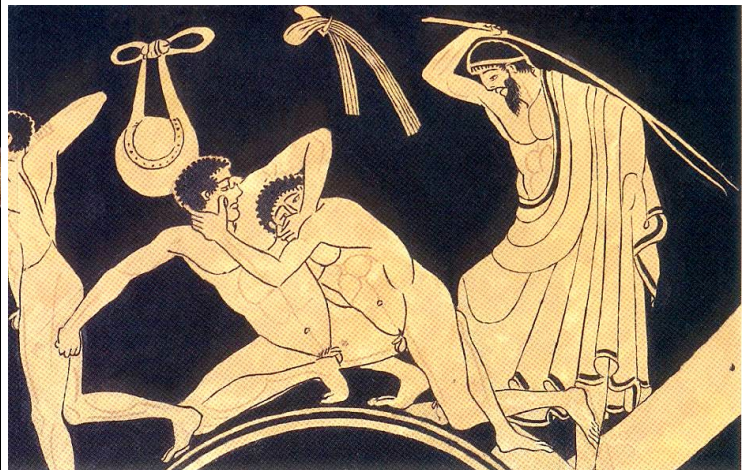
Παλαίστρα Ολυμπίας

Τετράγωνο οικοδόμημα (66,35 x 66,75 μ.) του 3ου αιώνα π.Χ., με περίστυλη αυλή, γύρω από την οποία υπήρχαν στεγασμένοι βοηθητικοί χώροι, όπως αποδυτήρια, ελαιοθέσιον (χώρος που αλείφονταν οι αθλητές με λάδι), κονιστήριο (όπου οι αθλητές έβαζαν στο σώμα τους σκόνη ή άμμο), λουτρά, καθώς και αίθουσες με πάγκους για διδασκαλία.

Εδώ προπονούνταν οι αθλητές στην πάλη, την πυγμή και το άλμα.

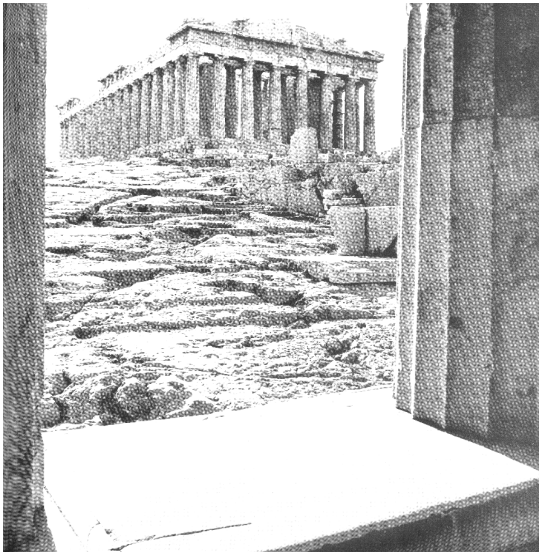

Εσωτερικό ερυθρόμορφης κύλικας όπου εμφανίζονται τέσσερα αγωνίσματα από το πένταθλο - δίσκος, ακόντιο, πάλη και άλμα εις μήκος

Παράσταση από ερυθρόμορφο αγγείο, που εικονίζει παλαιστές και έναν κριτή

Ο πιο γνωστός και οικείος, όμως, τύπος είναι αυτός του αρχαίου Ναού. Καθώς οι θεοί επιβλέπουν τα ανθρώπινα, μνημονεύονται και τιμώνται συνεχώς, επομένως οι ναοί είναι εγκατεσπαρμένοι παντού: στο κέντρο της πόλης και το ύπαιθρο

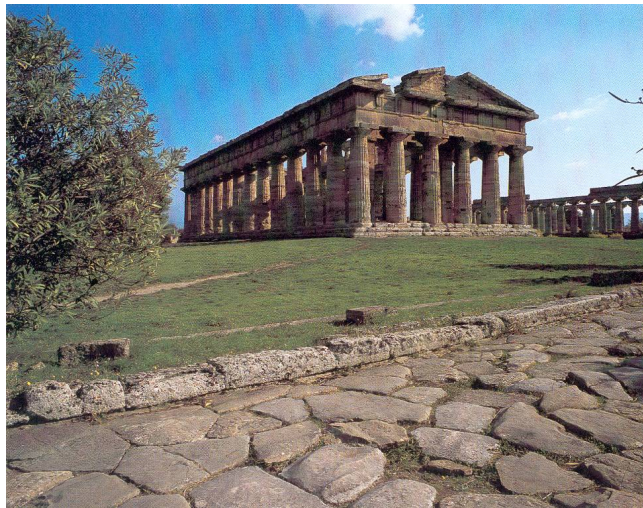
Παρθενών

Ερέχθειον

Ναός Ε, Selinus

Ναός Ηρας, Paestum

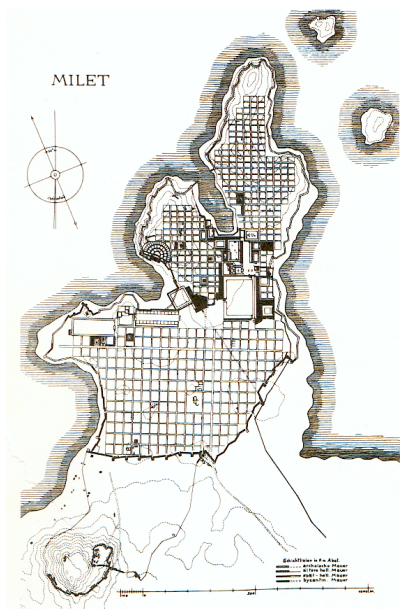
Ο τύπος έχει την αξία μνημονικού στηρίγματος και αναμεταδότη. Καθώς συμπυκνώνει αφαιρετικά και γενικεύει ένα σύνολο λειτουργικών ιδιοτήτων – καλύτερα κοινωνικών περιεχομένων - που προσλαμβάνουν διαφέρουσες μεταξύ τους ιστορικές μορφές, εξασφαλίζει τη διάρκεια του χώρου και τη στοιχειώδη συνέχεια μέσα στις αργόσυρτες ή κατακλυσμιαίες αλλαγές. Η πόλη είναι ακριβώς ο τόπος γέννησης, διατήρησης και μετεξέλιξης των χωρικών τύπων, ένα μνημονικό υπόβαθρο της αρχιτεκτονικής.

Η εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής πόλεως τόσο όσον αφορά τη μορφή όσο και το πολιτικό περιεχόμενο από τον Κλεισθένη στον Ιππόδαμο δεν είναι γραμμική.

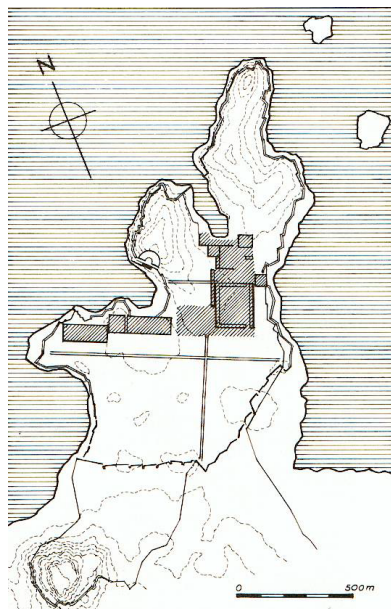
Όπως συμπερασματικά συμπυκνώνουν οι Pierre Leveque και Pierre Vidal Naquet

Οι διαφοροποιήσεις που ο Κλεισθένης εισάγει στον γεωγραφικό χώρο αποσκοπούν αποκλειστικά να ευνοήσουν την ενσωμάτωση όλων μέσα σ' ένα πολιτειακό χώρο που έχει ένα κέντρο. Τελικά δεν υπάρχει κλεισθενική πολεοδομία: ο εξωραϊσμός της πόλης συνίσταται πάντοτε, όπως την εποχή των τυράννων, στην ανέγερση κάποιου νέου οικοδομήματος, χωρίς να υπάρχει ενιαίο σχέδιο. Αντίθετα, το δεύτερο τέταρτο του 5ου αιώνα εμφανίζεται με τον Ιππόδαμο – ο οποίος ίσως είναι το σύμβολο μιας ολόκληρης γενιάς φιλοσόφων/αρχιτεκτόνων – η τάση δημιουργίας ενός αστικού χώρου που να είναι η συγκεκριμένη απεικόνιση του πολιτικού χώρου και το σημαντικότερο χαρακτηριστικό των δύο αυτών χώρων είναι η διαφοροποίησή τους.

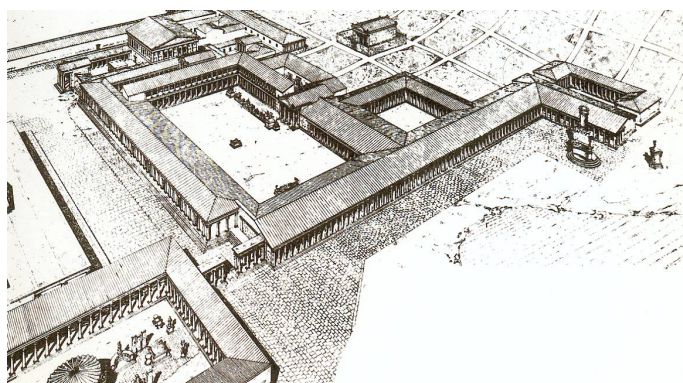
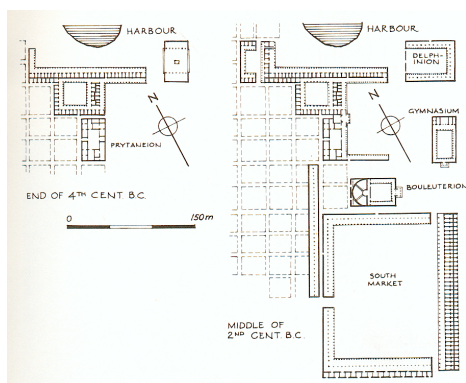
Ο Ιππόδαμος πλην του σχεδίου του Πειραιά, δεν είχε ξεχωριστή πολεοδομική πρακτική. Συνέβαλε στο σχέδιο της αποικίας των Θουρίων (444 π.Χ.) στην Ιταλία και, καθότι Μιλήσιος, θεωρείται ότι μετείχε στην επανίδρυση της Μιλήτου μετά την ήττα από τους Πέρσες, το 479 π.Χ.

Μίλητος, 5^{ος} αι. π. Χ.

κύριοι λεωφόροι
και δημόσιος χώρος

Μίλητος, 5^{ος} αι. π.Χ., δημόσιος χώρος

Ο Ιππόδαμος ανοικοδομεί τη Μίλητο σύμφωνα μ' ένα συνολικό σχέδιο που δείχνει πως θέλει να εκλογικεύσει τον χώρο του άστεως. Αντί για μια πόλη αρχαϊκού τύπου, που μπορεί να συγκριθεί με τις μεσαιωνικές πόλεις, μ' έναν λαβύρινθο από δρόμους που κατηφορίζουν χωρίς τάξη στις πλαγιές ενός λόφου, ο Ιππόδαμος διαλέγει έναν ανοιχτό χώρο, χαράζει ίσους δρόμους που τέμνονται σε ορθές γωνίες, δημιουργεί μια νταμωτή, με κανονικά τετράγωνα, πόλη με κέντρο την αγορά. Λέμε συνήθως πως ο Ιππόδαμος είναι ένας αρχιτέκτονας, ο πρώτος μεγάλος πολεοδόμος του ελληνικού κόσμου. Αλλά ο Ιππόδαμος είναι πρωτ' απ' όλα ένας θεωρητικός της πολιτικής που αντιλαμβάνεται την οργάνωση του χώρου του άστεως ως ένα στοιχείο, ανάμεσα στ' άλλα, της εκλογίκευσης των πολιτικών σχέσεων. Η σκέψη του [Ιπποδάμου] δεν ξεχωρίζει φυσικό χώρο, πολιτικό χώρο, χώρο του άστεως, αλλά όλα αυτά προσπαθεί να τα στοχαστεί ενιαία.

Jean - Pierre Vernant

Ο Ιππόδαμος, πρωτίστως με την πολιτική και όχι την πολεοδομική σκέψη, προτείνει τη διαμόρφωση της πόλης σε δύο διακριτές ενότητες: τον δημόσιο χώρο και τον ιδιωτικό, δομημένους με άκαμπτη γεωμετρική τάξη, ο μὲν δημόσιος δομείται σύμφωνα με τους πολιτικούς θεσμούς, ο δε ιδιωτικός σύμφωνα με τη διαίρεση σε κοινωνικές τάξεις. Επινόησε κατά κάποιον τρόπο αυτό τον ταξικό χωρισμό που θα είχε μεγάλη απήχηση στο μέλλον στις πολιτικές θεωρίες.

Αντίθετα η Αθήνα, όπως παραδίδεται από τον Κλεισθένη στον Περικλή, δεν γνωρίζει την αυστηρή γεωμετρική τάξη του ορθογωνικού Ιπποδάμειου συστήματος και της ταξικής γεωγραφίας. Η Ακρόπολη της φύεται από τον ιερό βράχο και, παρά τη συμμετρία των λαμπρών οικοδομημάτων, η σύνθεση του λατρευτικού χώρου των θεών είναι αρμονικά, ελεύθερα χαραγμένη στο έδαφος. Οι περισσότεροι δρόμοι δεν είναι ευθείς και φαρδείς αλλά ελικοειδείς και στενοί και τα σπίτια δεν

εμφανίζουν μεγάλες διαφοροποιήσεις λόγω της κοινωνικής θέσης του ιδιοκτήτη τους. Το κυριότερο, σε σύγκριση με τις κλασικές ελληνικές πόλεις, λίγο πριν και λίγο μετά τον Χρυσό Αιώνα, η Αθήνα έχει το πιο εκτεταμένο πολιτειακό δίκτυο χώρων σε αντίθεση με τις παράλιες πόλεις της Μ. Ασίας (Μίλητος, Πρίηνη, Κνίδος, Αιγαί, Αλικαρνασσός, Άσσος κ.λ.π.), τη Ρόδο αλλά και την Όλυνθο, όπου η εμπορική αγορά κυριαρχεί στο δημόσιο χώρο.

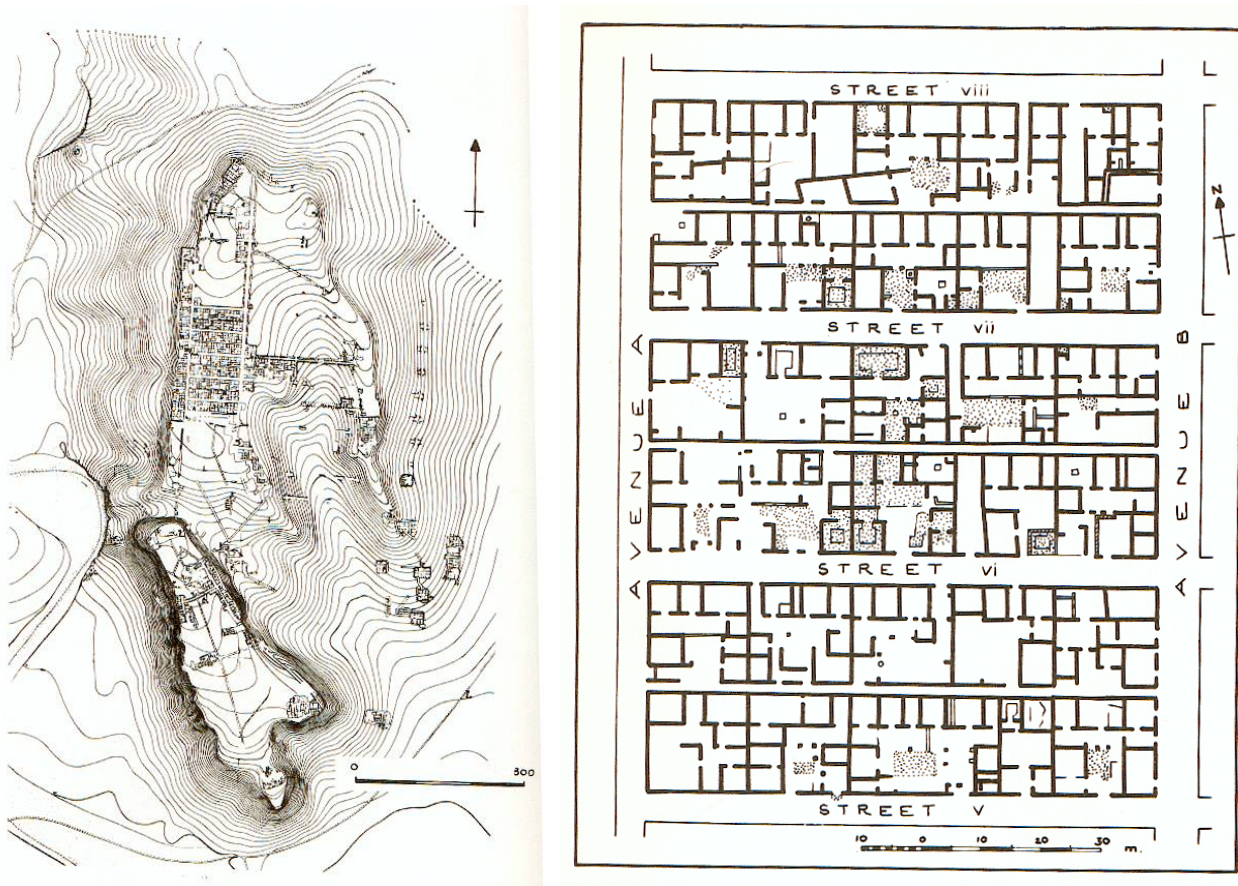

Οι ελληνικές αυτές πόλεις, που αναφέραμε, κτίζονται κυρίως τον 5ο αι. π.Χ. Βασίζονται σε ορθογωνικά σχέδια με τεμνόμενους υπό ορθή γωνία κύριους ή/και δευτερεύοντες άξονες, με σχεδιασμένο δημόσιο χώρο – ένα κέντρο της πόλεως και με κανονικά, ενίοτε και εντελώς όμοια μεταξύ τους, οικοδομικά τετράγωνα κατοικίας. Υπάρχει μια αφαίρεση, ένας πολεοδομικός ιδεότυπος που έχει κοινά στοιχεία με τις πόλεις της Ανατολής, όπως της Συρίας και εφαρμόζεται συχνά ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη μορφολογία του εδάφους.

Την ίδια εποχή και ήδη από τον 7ο αι. π.Χ. οικοδομούνται οι ελληνικές πόλεις της Δύσης, κυρίως στη Σικελία και τη Νότια Ιταλία (Ακράγας, Σελινούς, Μέγαρο, Ηβλαία, Θούριοι, Νεάπολις, Ποσειδωνία, κ.λ.π.). Είναι αποικίες των μητρικών πόλεων και διατηρούν δεσμούς μαζί τους.

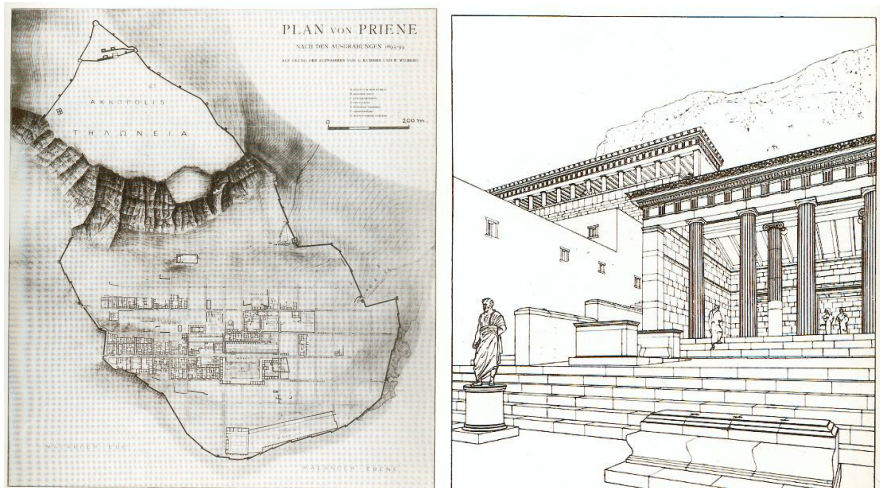

ΟΛΥΝΘΟΣ

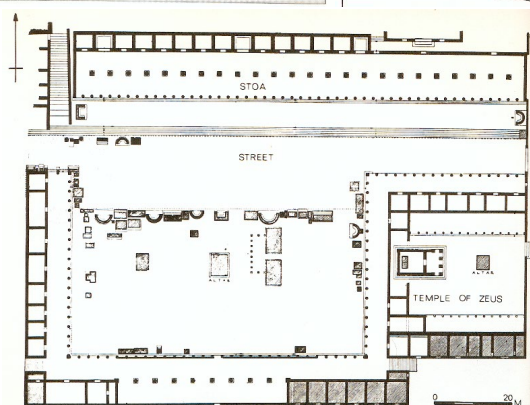

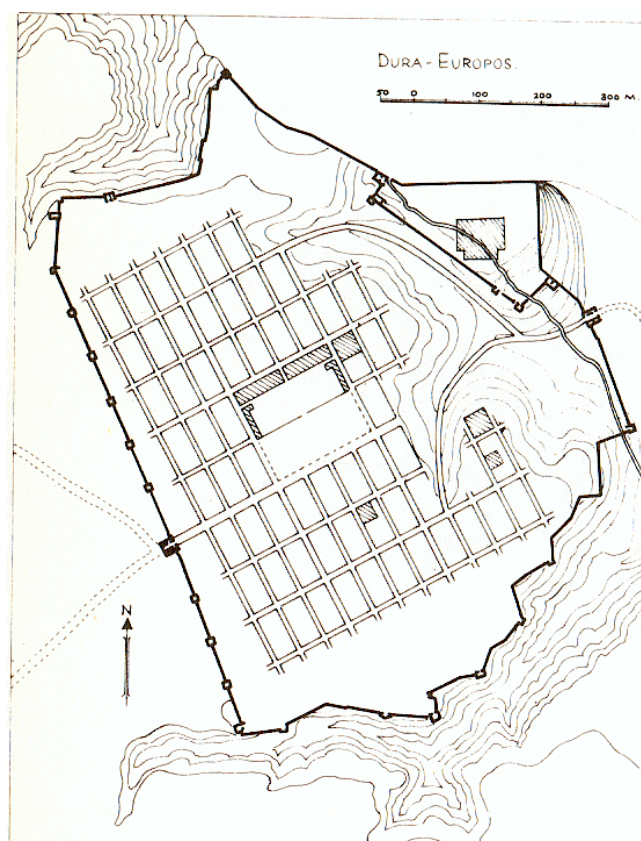
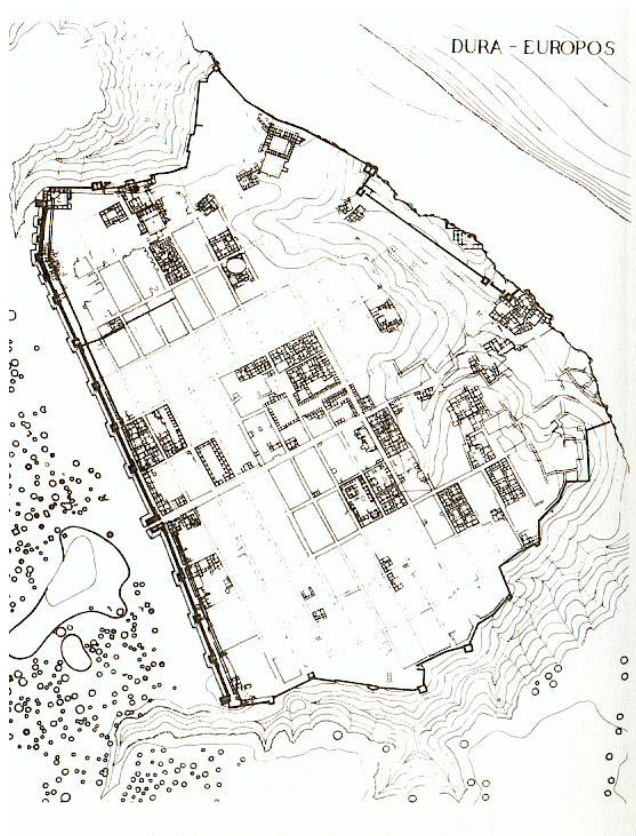
τετράγωνα κατοικίας, περίπου 432 π.Χ

ΠΡΙΗΝΗ

Αγορά

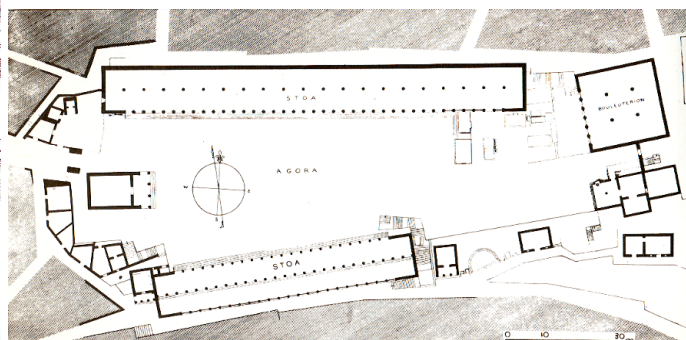
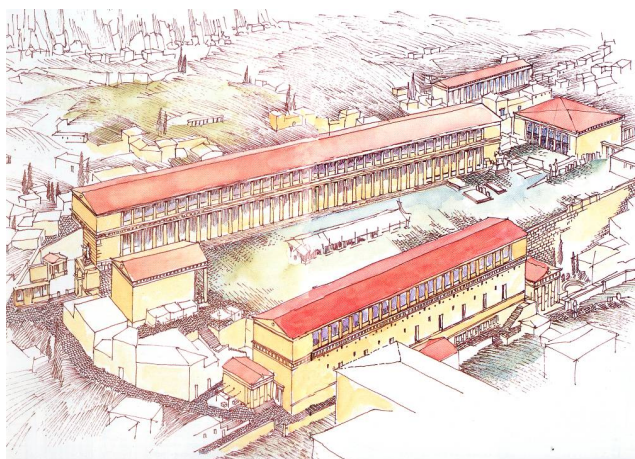

Dura – Europos , Συρία , ποταμός Ευφράτης , αρχικό σχέδιο, περίπου 300 π.Χ.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΑΣΣΟΥ

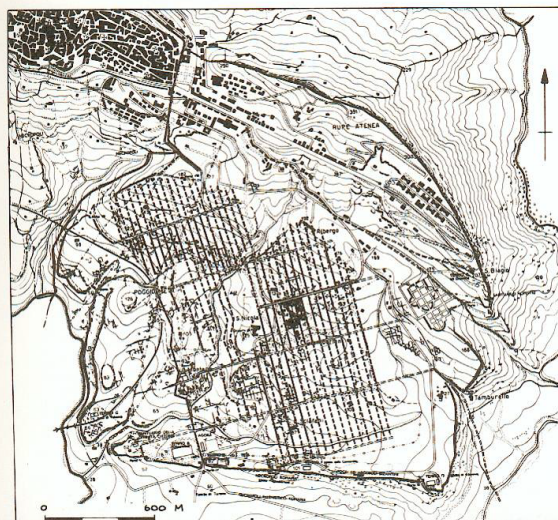
Στην Άσσο, ελληνική πόλη κοντά στην Τροία, κτισμένη σε απότομη πλαγιά, χρειάστηκε να χτιστεί ένας τεράστιος αναλημματικός τοίχος και με επίχωση να δημιουργηθεί το πλάτωμα (άνδηρο) της αγοράς, το οποίο διέσχισε ο κεντρικός δρόμος της πόλης. Τα μεγαλόπρεπα κτίρια κτίστηκαν σε διάφορες εποχές. Ο ναός βρίσκεται στη μια άκρη της αγοράς, ενώ στην άλλη, απέναντί του, ορθώνεται το βουλευτήριο, έξω από το οποίο ήταν τοποθετημένες πέτρινες στήλες με χαραγμένες τους νόμους και τα ψηφίσματα που οι πολίτες όφειλαν να γνωρίζουν. Τα δύο μεγάλα κτίρια με τις κιονοστοιχίες είναι στοές, η βόρεια διώροφη για τις μεγάλες συγκεντρώσεις ή για φιλοξενία των πλανόδιων εμπόρων. Η απέναντι ήταν τριώροφη και ο ένας όροφος ήταν δημόσια λουτρά.

Η σύγκριση της αγοράς της Άσσου με την αγορά της Αθήνας αποδεικνύει με σαφήνεια το βάρος του πολιτικού έναντι του εμπορικού στοιχείου στη δεύτερη περίπτωση.

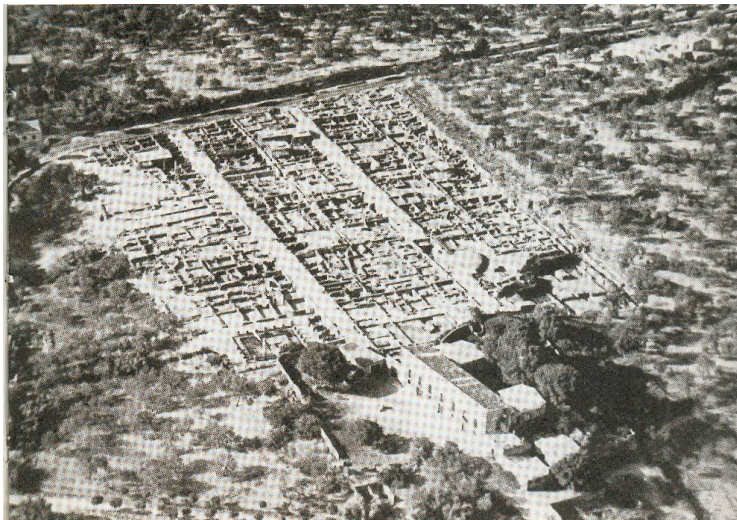

Σχέση μητρικής πόλης και αποικίας

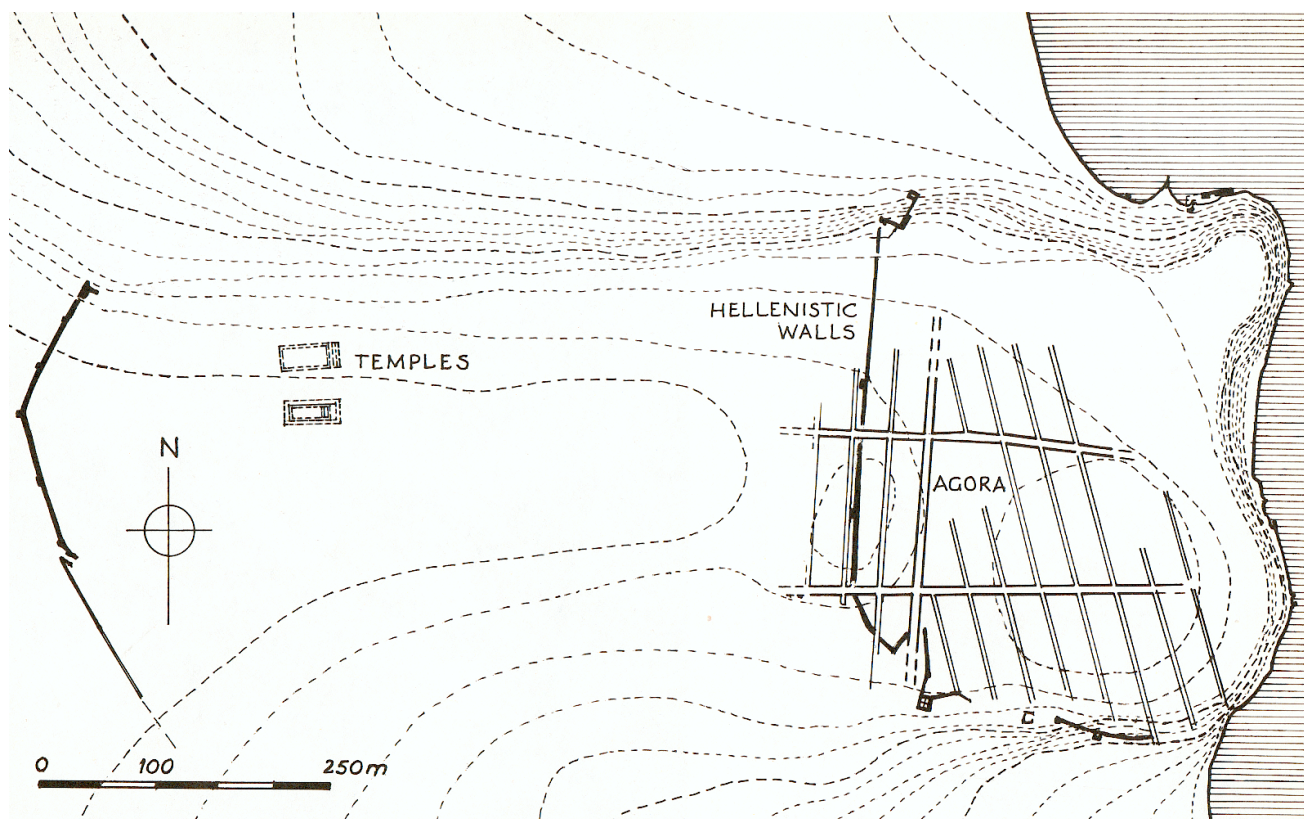
Ο κάτοικος της μητρικής πόλης μπορούσε να δει στην αγορά, χαραγμένα στο μάρμαρο ή σε χάλκινη στήλη, τα διατάγματα και τους όρκους που έδεναν την πόλη του με τις αποικίες ή αν ήταν η ίδια αποικία με τη μητρόπολη. Κι εδώ συναντάμε ένα πολεοδομικό σχέδιο βασισμένο στη γεωμετρία της ορθής γωνίας, του πλέγματος δρόμων και των κανονικών οικοδομικών τετραγώνων. Οι πρόοδοι των επιστημών και μεταξύ αυτών της γεωμετρίας, που έπαιζε ένα ζωτικό ρόλο στην αστρονομική έρευνα, είναι ραγδαίες. Η ελληνική λέξη γεωμετρία σημαίνει κατά γράμμα «μέτρηση της γης» και ο Ηρόδοτος είχε σίγουρα δίκιο για τη συνεισφορά της ανακάλυψης της επιστήμης της γεωμετρίας στην πρακτική των τοπογράφων.

Ακράγας, Σικελία ιδρύθηκε το 580 π.Χ.

Ακράγας, τετράγωνο που ανασκάφηκε όπως ήταν στο τέλος του 2ου π.Χ. αι. , αλλά ακολουθεί τις γραμμές του αρχικού σχεδίου

Μέγαρα, Ηβλαία, Σικελία , 750 π.Χ. - 483 π.Χ.

Νεάπολις

*Ο ευρύς Β – Ν δρόμος (via del duomo) είναι μια σύγχρονη διαπλάτυνση αρχαίου δρόμου
Οι κύριοι Α - Δ λεωφόροι αναπτύσσονται σε ορθή γωνία σε σχέση με τον Β- Ν δρόμο*

Η ίδρυση μιας αποικίας ήταν για τους Έλληνες μια πολιτική πράξη, μια έξοδος της μητρικής πόλης για λόγους επιβίωσης και ανάπτυξης, σ' έναν άλλο τόπο, χωρίς να χάνεται η πολιτική συνοχή του σώματος των πολιτών στη νέα τοποθεσία. Όπως λέει ο Νικίας στους Αθηναίους στρατιώτες στον κόλπο των Συρακουσών, εσείς οι ίδιοι είστε η πόλις οπουδήποτε και αν διαλέξετε να εγκατασταθείτε, επειδή οι άνθρωποι κάνουν την πόλιν και όχι τα τείχη και τα πλοία χωρίς αυτούς.

Την πράξη της ίδρυσης συνόδευαν τελετουργίες και θρησκευτικές παραδόσεις κατά την εφαρμογή του σχεδίου στο έδαφος, που σημαίνει τη διείσδυση της ιερής παράδοσης στις κοσμικές πολιτικές διαδικασίες, τη διατήρηση της μνήμης των θρησκευτικών τελετουργιών στους πολιτικούς θεσμούς. Οι οικιστές ελάμβαναν ίσα τμήματα γης μέσα κι έξω από την πόλη. Στην πρακτική της θεμελίωσης της πόλης βοηθούσε το απλό γεωμετρικό σχήμα που επέτρεπε τον εύκολο χωρισμό σε δημόσια – ιδιωτική γη και την ισομοιρία των ιδιωτικών τεμαχίων και το οποίο, σε πολλές περιπτώσεις, οι οικιστές είχαν αφομοιώσει στις μητρικές χώρες προέλευσης.

Η αρχιτεκτονική και το νόημα του δημόσιου χώρου εξαρτώνται από την πολιτική συγκρότηση της πόλεως και τη μορφή του πολιτεύματός της.

Η εξάπλωση της τυραννίδας σε αποικιακές περιοχές στη Μικρά Ασία, προπάντων όμως στη Σικελία, υπήρξε διαρκέστατη και εν μέρει η οριστική μορφή της πόλης-κράτους μέχρι την εξαφάνισή της.

Max Weber

Ιδιαίτερα σ' αυτές τις περιπτώσεις των αποικιών, όπου η ίδρυση και η κατασκευή της αρχικής πόλης γίνεται κυριολεκτικά συλλογικά, οι εγγραφές του χώρου μέσα από τον τελετουργικό συμβολισμό και την πρακτική εξοικείωση με την υλοποίηση της μορφής είναι ισχυρές στη συλλογική μνήμη και την

κοινή παράδοση. Η μνήμη της ίδρυσης της πόλης δια της τελετουργίας και της ατομικής συμμετοχής συγκροτεί το υπόβαθρο της έννοιας του πολίτη ως συμμετόχου στα κοινά.

Ο Luis Mumford αναφερόμενος στο ιδανικό, κατά τον Αριστοτέλη, μέγεθος της πόλεως, ο οποίος οριοθετεί τον αριθμό των κατοίκων της σύμφωνα με την καλύτερη ικανοποίηση των σκοπών της ζωής και τη δυνατότητα η πόλη να γίνεται αντιληπτή με μια ματιά, επιμένει σ' αυτή την τελευταία ιδιότητα.

Με μια ματιά: *Εδώ βρίσκεται τόσο μια αισθητική όσο και μια πολιτική αντίληψη της αστικής ενότητας. Αυτή η συνοπτική ή πανοπτική άποψη που επέτρεπε στον πολίτη να παρατηρεί από το ύψος της ακρόπολης την πόλη του... συνιστούν την ουσιαστική ελληνική διάκριση. Διαφοροποιούσε την Ελληνική πόλιν, απλωμένη πάντως ακατάστατα, από την απεριόριστη επέκταση της υπεραναπτυγμένης μεγαλούπολης που είχε προηγηθεί στη Μεσοποταμία και ακολούθησε στην Ιταλία, την Αφρική και τη Μικρά Ασία.*

Η υλικότητα της εικόνας της πόλης από τη μια - η δια μιάς αντίληψη, η σαφής αντιληπτική οργάνωση του χώρου - και από την άλλη η σαφήνεια και η τάξη των νοημάτων της μέσα από την ενσωμάτωση στο χώρο των κοινών νοηματικών πεδίων της πολιτικής, της τελετουργίας και της καθημερινής ζωής, καθιστούν την πόλιν σύμβολο του εαυτού της.

Απ' αυτή την άποψη η ελληνική πόλις μπορεί να εκληφθεί πρωτίστως ως ένας τόπος μνήμης ο οποίος διατρέχεται από τις συλλογικές μνήμες των επί μέρους ομάδων, όμως προεξάρχει και τις υποστασιοποιεί η ενιαία παρουσία της στο συλλογικό ασυνείδητο.

Η μνημονική εγγραφή της πόλεως δεν έχει μόνο χωρικές προϋποθέσεις. Συνδέεται, επίσης, με την αποδοχή και ενσωμάτωση προγενέστερων μνημονικών αναφορών από την παράδοση και με τις συγκεκριμένες λειτουργίες των ατόμων και ομάδων στο χώρο.

Η ελληνική πόλις, κυρίως όμως η ανεπτυγμένη δημοκρατικά Αθήνα, πληρούσε όπως ήδη αναφέραμε τις δύο προηγούμενες προϋποθέσεις. Ο Αθηναίος πολίτης εκτελούσε τη στρατιωτική υπηρεσία του, αναλάμβανε πολιτικές αρμοδιότητες σε όλα τα όργανα διακυβέρνησης της πόλεως, μετείχε στο θέατρο, στα γυμνάσια, στη θρησκευτική λατρεία, στην πομπή των Παναθηναίων, στα μυστήρια, τις τελετουργίες και τις άτυπες συναθροίσεις της αγοράς, ήταν δρών στο καθημερινό θέατρο της πόλεως. Δεν αποκόπηκε βίαια από το μυθικό πλαίσιο της παράδοσης, αντίθετα η σταδιακή αποϊεροποίηση του κόσμου συντελέστηκε μέσω της πολιτικής οδού προς την γνώση του κόσμου και την ανθρώπινη αυτογνωσία.

Η συγκρότηση και η λειτουργία της συλλογικής μνήμης συνδέονται με τη δημιουργία ενός δημόσιου χώρου.

Στην ελληνική παράδοση η ανάδυση ενός δημόσιου χώρου σημαίνει ότι έχει δημιουργηθεί ένα δημόσιο πεδίο «που ανήκει σε όλους» (τα κοινά). Το «δημόσιο» παύει να είναι «ιδιωτική» υπόθεση - του βασιλιά, των ιερέων, της γραφειοκρατίας, των πολιτικών ανδρών, των ειδικών κ.λ.π. Οι αποφάσεις σχετικά με τις κοινές υποθέσεις πρέπει να παίρνονται από την κοινότητα. Αλλά η ουσία του δημόσιου χώρου δεν παραπέμπει μόνο στις «τελικές αποφάσεις». Αν ήταν έτσι τα πράγματα, ο χώρος αυτός θα ήταν περισσότερο ή λιγότερο κενός. Παραπέμπει εξ' ίσου στις προϋποθέσεις των αποφάσεων, σε κάθε τι που οδηγεί σ' αυτές. Όλα όσα έχουν σημασία πρέπει να εμφανίζονται στη δημόσια σκηνή.

Κορνήλιος Καστοριάδης

Τα κοινά εκτίθενται σε δημόσια θέα, ο δημόσιος χώρος είναι διαφανής και ζωτικός για τους πολίτες. Σ' αυτές τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες η συλλογική μνήμη και η ιστορία έρχονται πολύ κοντά. Ο Jacques Le Goff, αναφερόμενος στις δύο ιστορίες, εκείνη της συλλογικής μνήμης και αυτή των ιστορικών, θεωρεί ότι η πρώτη εμφανίζεται ως ουσιαστικά μυθική, παραμορφωμένη, αναχρονιστική, και ότι η ιστορία οφείλει να διαφωτίζει τη μνήμη και να τη βοηθά να επανορθώσει τα σφάλματά της. Αν εισάγουμε όμως στην προσέγγισή μας τα κοινωνικά και κατ' επέκταση τα πολιτικά πλαίσια της μνήμης βλέπουμε ότι η προηγούμενη διχοτομία ενισχύεται ή ξεθωριάζει σε συνάρτηση με το περιβάλλον αναφοράς μας. Στην ελληνική παράδοση η θρησκεία διαχωρίζεται αυστηρά από τις πολιτικές δραστηριότητες, η αποδοχή της θνητότητας δεν ακουμπά σε καμιά θεϊκή παραμυθία αντίθετα συναιρείται με τη δημόσια αθανασία. Η ελπίδα της χριστιανικής ή θρησκευτικής παράδοσης δεν είναι νοητή στον ελληνικό κόσμο.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης αναφέρεται στην περίπτωση αυτή στη δημιουργία ενός δημόσιου χρόνου, ο οποίος δεν έχει λιγότερη σπουδαιότητα απ' αυτήν την δημιουργία ενός δημόσιου χώρου, δηλαδή στην

ανάδυση μιας διάστασης όπου η συλλογικότητα μπορεί να επιθεωρεί το δικό της παρελθόν, ως αποτέλεσμα των δικών της πράξεων, και όπου ανοίγεται ένα ακαθόριστο μέλλον ως πεδίο των δραστηριοτήτων της.

Στη βάση αυτής της αντίληψης του κόσμου, που αφορά στη δυνατότητα επανασυζήτησης των υπαρχόντων θεσμών, αναπτύχθηκε η ιστοριογραφία.

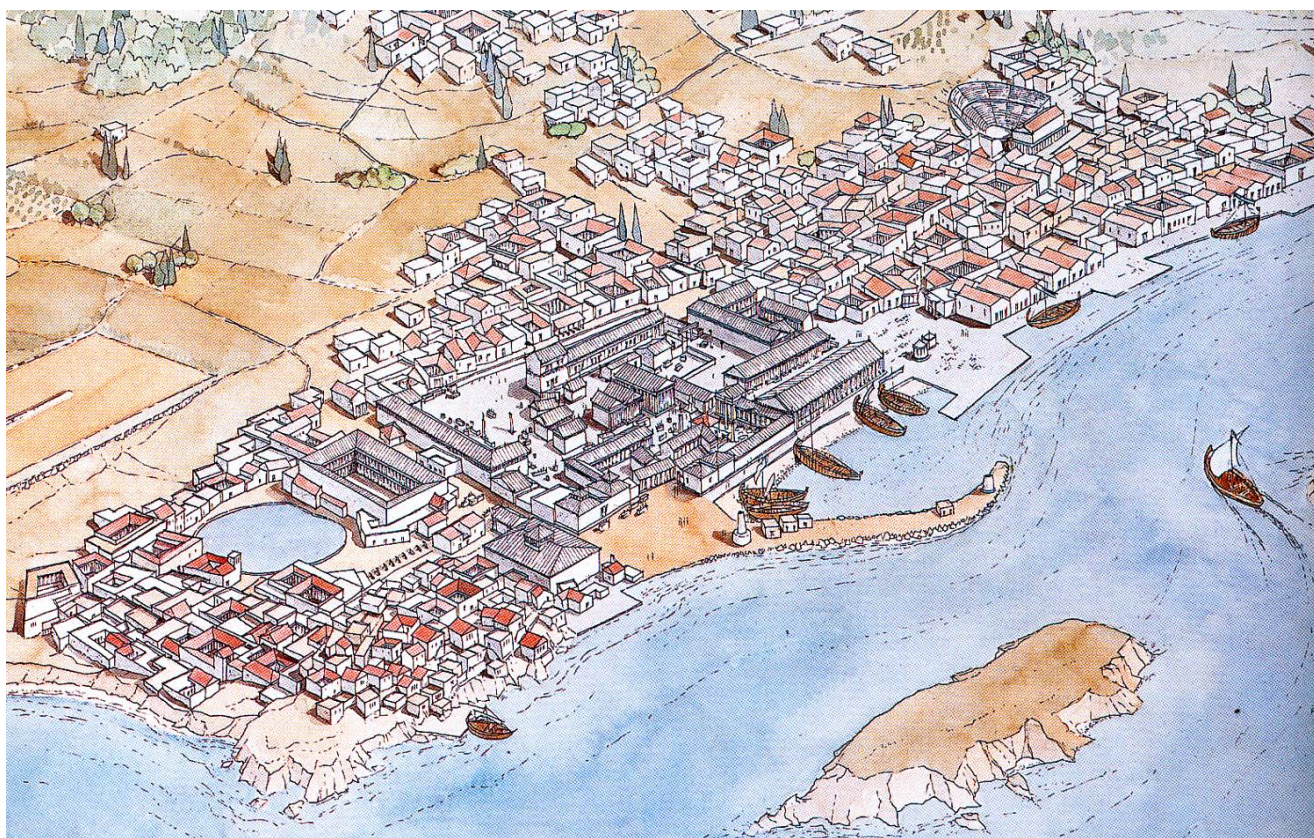
Ο Ηρόδοτος, αντίθετα, δηλώνει ότι οι παραδόσεις των Ελλήνων δεν είναι αξιόπιστες. Ο κλονισμός της παράδοσης και η κριτική έρευνα των «αληθινών αιτίων» πηγαίνουν φυσικά μαζί. Κι αυτή η γνώση του παρελθόντος είναι ανοιχτή σε όλους: Ο Ηρόδοτος, λένε, διάβαζε τις Ιστορίες του στους Έλληνες που ήταν συγκεντρωμένοι επ' ευκαιρία των Ολυμπιακών αγώνων (*se non e vero, e bentrovaro*)

Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο μπορούμε να μιλάμε για την πόλιν ως τόπο μνήμης με αναφορά στο πολιτικό της περιεχόμενο.

Η ελληνιστική πόλις

Η ελληνιστική πόλις, ως πολιτικός θεσμός, εκφράστηκε στο χώρο με την εξέλιξη ενός λιγότερου οργανικού και περισσότερου γεωμετρικού προτύπου πολεοδομικού σχεδιασμού που χαρακτήρισε από νωρίς τις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας. Η γεωμετρική κανονικότητα επέτρεψε την εύκολη τυπολογική απομνημόνευση και τη διασπορά του σχεδίου στις εκατοντάδες πόλεις που δημιουργήθηκαν σε δύση και ανατολή.

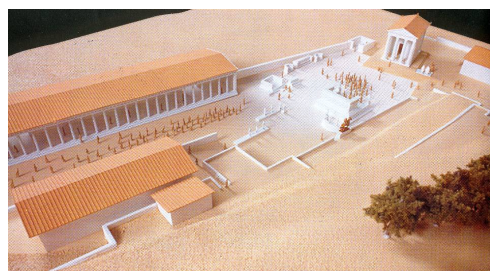
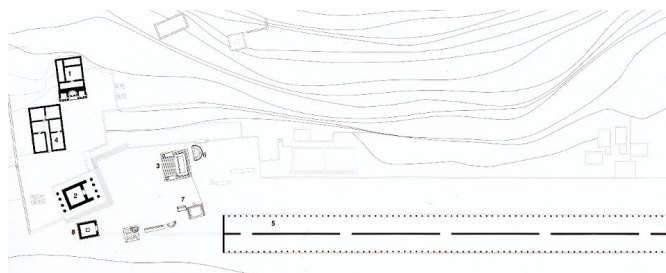
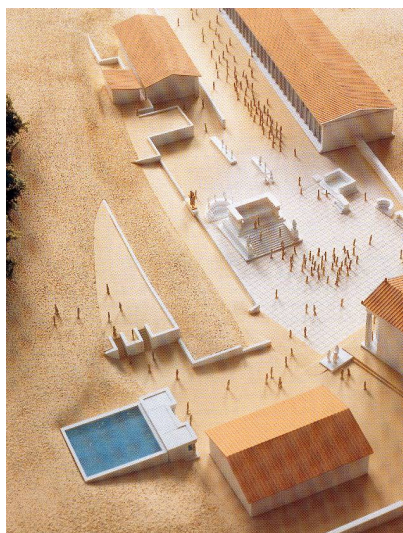
Όσον αφορά την Ελληνιστική πόλιν, η μεγέθυνσή της, οι ανάγκες της κυκλοφορίας και των δημόσιων υποδομών επηρέασαν την ορθολογικότητα στη μορφή της. Όπως, όμως, παρατηρεί ο Luis Mumford πίσω από την πολεοδομική διάταξη υπάρχει ο πολιτικός μετασχηματισμός της πόλεως που εξελίσσεται κατά κύριο λόγο σε εμπορική και όπου η δημοκρατική διάχυση της πολιτικής σ' ένα ευρύ σώμα πολιτών πάει να ισχύει.

Αναύσταση της πόλης της Δήλου στο τέλος του 2^{ου} π.Χ. αιώνα

Καθώς οι μορφές αυτοκυβέρνησης περιορίζονται, ο χώρος της πόλεως χρειάζεται να εξυπηρετεί όλο και περισσότερο τις ανάγκες των θεαμάτων, που προορίζονται για μεγάλα πλήθη θεατών και την παράσταση των κυβερνώντων στο δημόσιο χώρο. Στα συμφραζόμενα αυτά εμφανίστηκαν δύο αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που δεν ήταν γνωστά στην ελληνική πόλιν: η προοπτική και ο

επιμήκης άξονας. Ο τρόπος πρόσληψης του χώρου δεν γίνεται σταδιακά, με τη διείσδυση σ' αυτόν μέσω δρόμων που δεν διαθέτουν αυστηρή κανονικότητα. Η συνεχής λεωφόρος παρέχει την ίδια αισθητική αντίληψη σε κάθε σημείο ενώ τα κτίρια διαβάζονται σε μια ακίνητη στάση, από απόσταση.

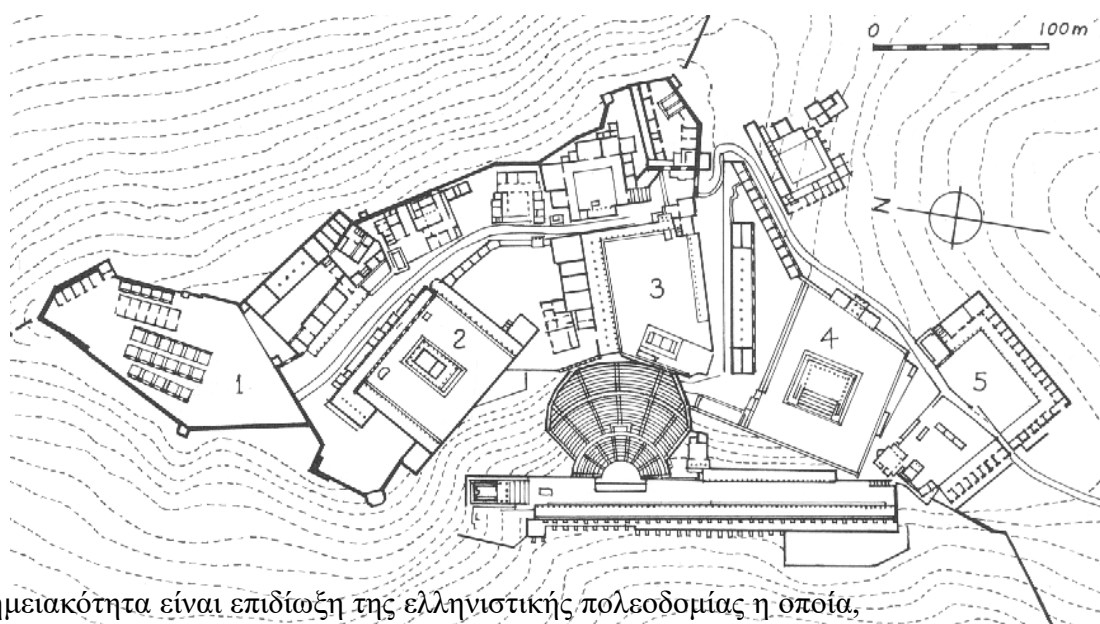

Το ιερό του Ποσειδώνος και της Αμφιτρίτης στην Τήνο, 1^{ος} αι. π.Χ.

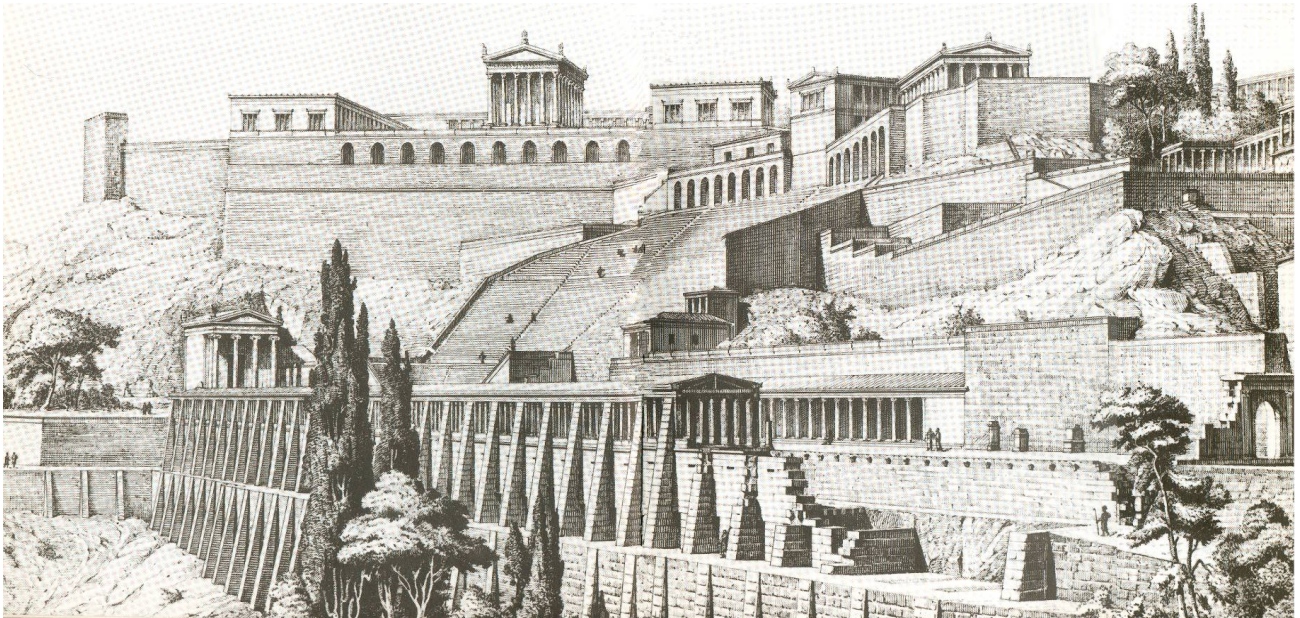
Ο δημόσιος εξοπλισμός της Ελληνιστικής πόλεως ήταν πλούσιος, με διαδοχικές προσθήκες θεάτρων, φυτεύσεις και διακοσμήσεις των δρόμων και ενίσχυση του εξοπλισμού τους.

Υπήρξε μια συσσώρευση ναών, βωμών, σιντριβανιών, αναθημάτων που συνδέονταν με τους ζωντανούς και τους νεκρούς: παντού αυτά τα αναμνηστικά λειτούργησαν σαν θησαυροφυλάκια της μνήμης και του αισθήματος, ανακαλώντας δωρεές, νίκες και τη μεταβατική παρουσία του μεγαλείου· έτσι τα κατοπινά ταξίδια του Πανσανία στην Ελλάδα δεν είναι τόσο ένας οδηγός κτιρίων όσο μια Recherche du temps perdu. Αυτό αναμφίβολα είχε αξία σε μια κουλτούρα που ένα, όχι μικρό, μέρος του πληθυσμού ήταν απομακρυσμένο από τα βιβλία. Ο ορισμός του Victor Hugo για τον καθεδρικό ναό ως το πέτρινο βιβλίο του ανθρώπινου είδους εφαρμόστηκε ακόμη περισσότερο στην αρχαία πόλη.

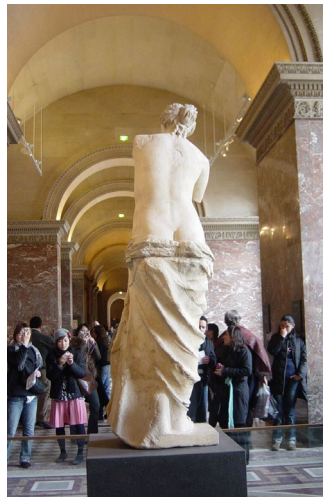
Lewis Mumford

Η μνημειακότητα είναι επιδίωξη της ελληνιστικής πολεοδομίας η οποία, όμως, μεταφέρεται από το επίπεδο του μεμονωμένου κτιρίου στο σύνολο της πόλεως διαμορφώνοντας μια ενότητα στην αρχιτεκτονική της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Πέργαμος, ένα από τα μεγαλύτερα καλλιτεχνικά κέντρα του Ελληνιστικού κόσμου.

Αφροδίτη της Μήλου πιθανόν μεταξύ 150 -50 π.Χ.

Νίκη της Σαμοθράκης, περίπου 200 π.Χ.

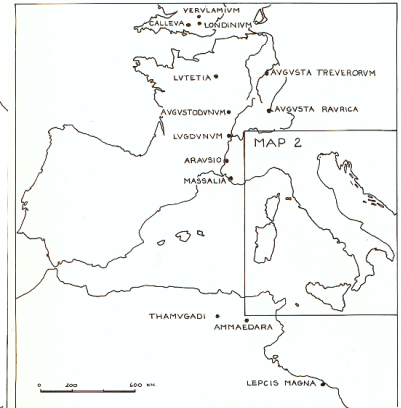
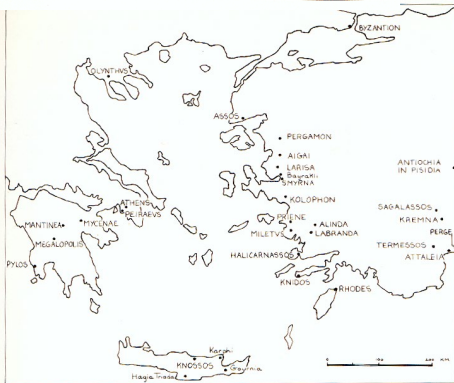

Η ενιαία συλλογική μνήμη των πολιτών χάνει την πρωτοκαθεδρία της έναντι της συλλογικής μνήμης των επιμέρους ομάδων και η παράδοση της πόλεως τον δημόσιο χαρακτήρα της. Όπως, πάλι, ο Luis Mumford αναφέρει, η συγκέντρωση της πολιτικής σ' ένα περιορισμένο σώμα δημιουργεί τάσεις απόσχισης και αποστασιοποίησης των ομάδων που δεν περιλαμβάνονται στην πόλιν, η οποία παύει να είναι μια σκηνή για ένα σημαντικό δράμα στο οποίο ο καθένας είχε ένα ρόλο να εκφωνήσει.

Κατ' επέκταση της αναζήτησης ξεχωριστής έκφρασης των αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων – των γυναικών, των δούλων και των ξένων, θέμα στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε και υπάρχει από τον 6ο αι. π.Χ., αναδύθηκε μια νέα ζωή ιδιωτική, κρυμμένη, σε λέσχες, φιλικές ενώσεις, ταφικές ομάδες, και αδελφότητες: πάνω απ' όλα σ' αυτές τις μυστικές συναθροίσεις που συναντιόντουσαν για τη λατρεία του Βάκχου, του θεού των δημητριακών και του οίνου και του Ορφέα, θεού της λύρας ή, αργότερα ακόμα, της αρχαιότερης Φρυγικής Θεάς της σεξουαλικότητας και της ευγονίας - της ίδιας της Μεγάλης Μητέρας, κατάλοιπων των ημερών της μητριαρχίας. Οι περισσότερες από αυτές τις ενώσεις ήταν μικρές, περίπου 100 μελών που συγκεντρώνονταν γύρω από ένα ναό. Μετά από το 200 π.Χ. ήταν, κυρίως, οικογενειακές ενώσεις για τη διαίωνιση της μνήμης της οικογένειας.

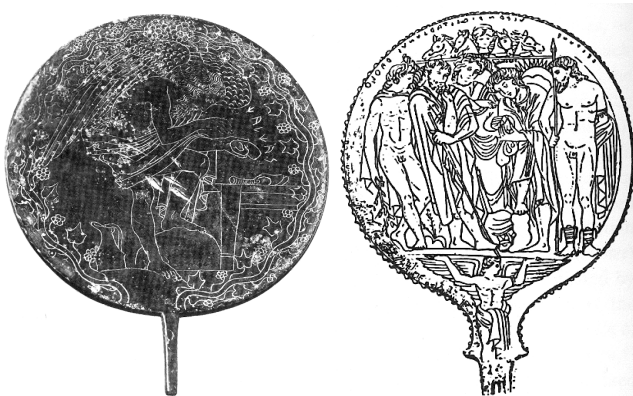
Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΟΛΙΣ

Όσον αφορά την ανάπτυξη των πόλεων στη Δύση, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε με τις ελληνικές αποικίες της Σικελίας και Κάτω Ιταλίας, σύμφωνα με τον J. B. Ward - Perkins έχει γίνει ευρύτερα αποδεκτό σήμερα ότι δεν μιλάμε για αντιθετικές παραδόσεις μεταξύ Ελλήνων, Ετρούσκων, και Ρωμαίων αλλά για μια διευρυμένη ιστορική παράδοση που συμπεριλαμβάνει, επίσης, τους Φοίνικες και τους Κερθαγένιους.

Στα βιβλία των Ετρούσκων *Libri Rituales* περιλαμβάνονται πολλά στοιχεία για τις ιδρυτικές τελετουργίες των πόλεων. Προφανώς, οι οικονομικοί και τοπογραφικοί όροι, οι προϋποθέσεις υγιεινής, το κλίμα και ο προσανατολισμός καθόριζαν τα κριτήρια επιλογής της τοποθεσίας μιας πόλεως. Αλλά σ' αυτά παρενέβαιναν τελετουργικές πράξεις και έλεγχοι ώστε να διασφαλίζεται η συμφωνία των θεών και να αποτυπώνεται η λατρεία τους σε συγκεκριμένες διαδικασίες ίδρυσης και σε συγκεκριμένους χώρους της πόλης.

Στην Επρουσική τελετουργία, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, χώμα από τη μητρική πόλη ριχνόταν σ' ένα ειδικά φτιαγμένο χαντάκι, που λεγόταν *mundus* - ο κόσμος - συνώνυμο ενός άλλου θεσμού στον οποίο ήταν το στόμα του Άδη.

*Οιωνοσκοπηση από τους μάντες με τη βοήθεια
ιερού συκωτιού που προήλθε από θυσία ζώων.*

Ο οίωναοσκοπός (agurus) είχε εξ' ίσου σημαντικό ρόλο με τον τοπογράφο στην ίδρυση της πόλεως. Παρακολουθούσε τα σημάδια και όταν εμφανίζονταν καθόριζε την ακριβή σημασία τους... χάρασσε ένα διάγραμμα στο έδαφος με τη ράβδο του (litus)...προσευχόταν στους θεούς (deos precatus) και σταθεροποιούσε τις περιοχές...Η κατεύθυνση των ματιών του οίωναοσκοπού ακολουθούσε την κίνησή του και έχοντας τη συνολική θέα της πόλης και της εξοχής, την ατένιζε και ενοποιούσε τα τέσσερα διαφορετικά templa σ' ένα templum με το βλέμμα και τη χειρονομία. (templum είναι ο περίφρακτος ιερός χώρος ή τέμενος).

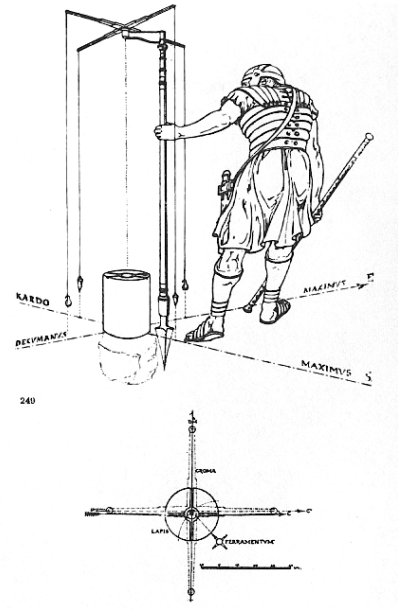
Δεν είναι σαφής η αναφορά της χάραξης αυτής των οιονοσκόπων στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Αντίθετα οι τοπογράφοι (mensores ή agrimensores), ένα σώμα ειδικών με γεωμετρική και πρακτική παιδεία και με βασικό εργαλείο χάραξης τη groma, για την απόδοση της ορθής γωνίας, χρησιμοποιούσαν δύο άξονες προσανατολισμένους στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα: τον άξονα ανατολής – δύσης (decumanus) και τον άξονα βορρά – νότου (kadro). Πραγματοποιούσαν τη χάραξη των πόλεων με βάση τους δύο κύριους δρόμους (decumanus maximus και kadro maximus), τεμνόμενους στην περιοχή του κέντρου και όριζαν τα όρια της πόλης στη βάση ενός ορθογωνικού πλέγματος με τετράγωνη ή επιμήκη μορφή.

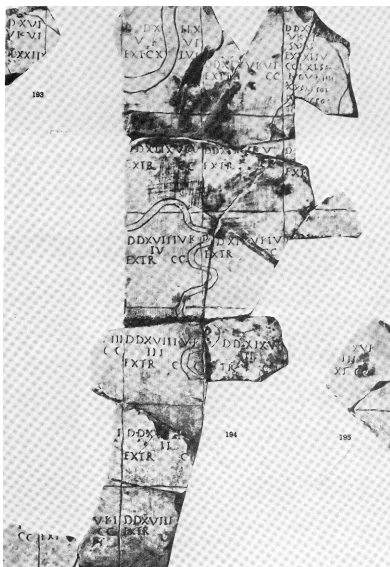
Τα εργαλεία του Ρωμαίου τοπογράφου απεικονίζονται στην στήλη του Lucius Aebutius Faustus. Χαρακτηριστική είναι η groma (ορθή γωνία)

Ρωμαϊκό ρόδο των ανέμων

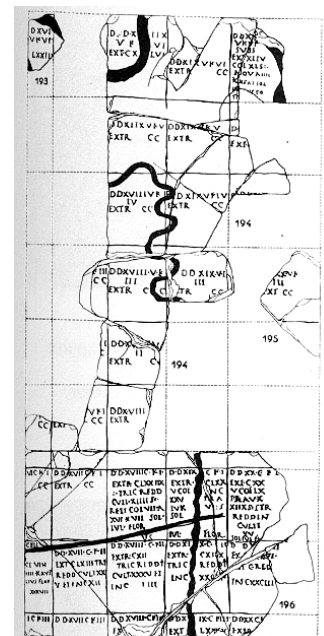
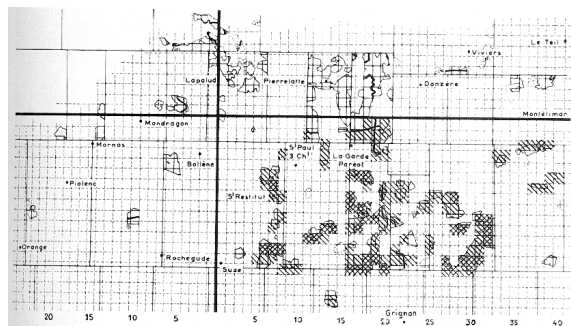

Ρωμαίος τοπογράφος σε ώρα εργασίας

Ο μαρμαρίνος χάρτης απεικονίζει τον χωρισμό μιας περιοχής σε εκατονταρχίες με τη βοήθεια της ορθής γωνίας που ορίζεται από τους άξονες kadro maximus (βορράς – νότος) και decumanus maximus (ανατολή – δύση).

Το σχέδιο αυτό μεταφέρεται στο έδαφος. Μόνο τα σκιασμένα κομμάτια στην εικόνα πάνω αριστερά έχουν διασωθεί

Το ότι μπορούν να ιδρυθούν πόλεις μέσω συνεποικισμού γηγενούς και φυλετικά ξένου πληθυσμού γνώριζε επίσης πολύ καλά και η ρωμαϊκή παράδοση· με συγκεκριμένες τελετουργίες, οι έποικοι καθίστανται αδελφική θρησκευτική κοινότητα με κοινή εστία και κοινό θεό που στεγάζεται στο

Καπιτώλιο αλλά παραμένουν διαρθρωμένοι σε *gentes*, *curiae* (= φατρίες) και *tribus* (= φυλές). Αυτή η σύνθεση, αρχικά αυτονόητη για κάθε αρχαία πόλη, συγκροτήθηκε αρκετά νωρίς με τεχνητό τρόπο... με σκοπό την κατανομή των δημόσιων βαρών. Εντούτοις η κατάταξη σ' έναν από αυτούς τους συνδέσμους παρέμεινε το χαρακτηριστικό του πολίτη πλήρων δικαιωμάτων.

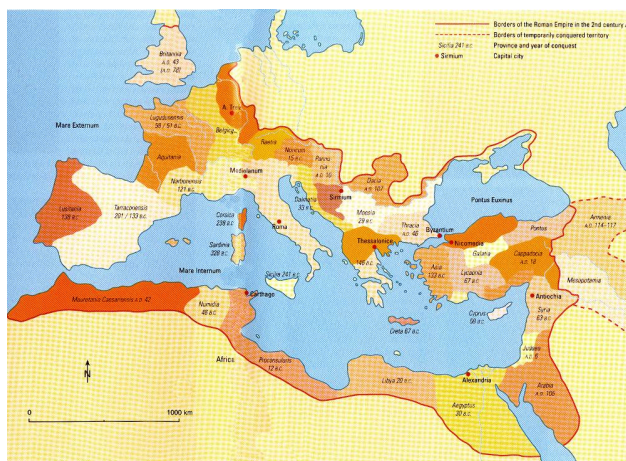
Max Weber

Οι Ρωμαϊκές πόλεις απλώνονται σε όλη τη βόρεια Ιταλία και αργότερα σε όλη την Ευρώπη στο πλαίσιο της Αυτοκρατορίας, η οποία κατακτά υφιστάμενες ή ιδρύει νέες, δημιουργώντας ένα συνεχές δίκτυο από πολλές χιλιάδες μεσαίες και μεγάλες πόλεις, με ή χωρίς τείχη, που συγκρατούνται μεταξύ τους από ένα επαρχιακό διοικητικό σκελετό, είναι όμως αυτόνομες στις εσωτερικές τους υποθέσεις.

Σύμφωνα με τον Luis Mumford

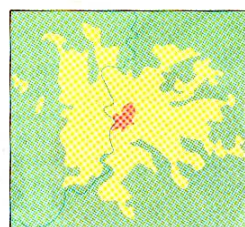
Στη διάρκεια των 2ου και 3ου αι. π.Χ., η Ρώμη άφησε τα χαρακτηριστικά της σημάδια σε μια σειρά από νέους οικισμούς για Ρωμαίους και περιφερειακούς μετανάστες. Από τις αρχικές δώδεκα πόλεις της Τοσκάνης και τις τριάντα πόλεις του Λατίου, το Ρωμαϊκό κράτος στην περίοδο του Αυγούστου είχε ιδρύσει περισσότερες από τριακόσιες πενήντα πόλεις στην Ιταλική χερσόνησο και άλλες ογδόντα στη Βόρεια Ιταλία.

Η Ρώμη ήταν η κεφαλή του κόσμου (*caput mundi*) και γι' αυτό αποτελούσε πρότυπο για τις πόλεις της εκτεταμένης αυτοκρατορίας της.

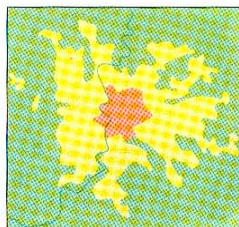
Η διάδοση των τύπων των δημοσίων κτιρίων, που εισήγαγαν, μαζί με τις δημόσιες υποδομές της αποχέτευσης και της υδροδότησης, οι Ρωμαίοι - της βασιλικής, της περίστυλης πλατείας, του θεάτρου, του αμφιθεάτρου, του λουτρού, της αγοράς, της αποθήκης - προχώρησε παντού στις νέες πόλεις, οι οποίες διαμορφώθηκαν, ενίοτε σε προγενέστερους οικισμούς, με σεβασμό στις τοπικές παραδόσεις και τα γεωγραφικά δεδομένα (υπερτοπικοί δρόμοι, ποτάμια, λιμάνια.)

Η Ρώμη ιδρύθηκε, σύμφωνα με τον μύθο, από τον Ρωμύλο το 753 π.Χ. και μέχρι τη λεηλασία της το 410μ.Χ. από τους Γότθους και την κατάρρευση της Δυτικής Αυτοκρατορίας συνέχισε ν' αναπτύσσεται.

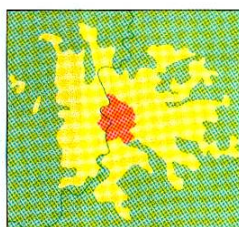
ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

400 π.Χ. Σήμερα

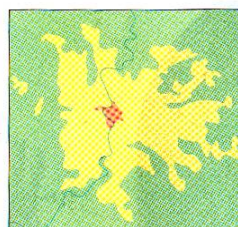
ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

250 μ.Χ. Σήμερα

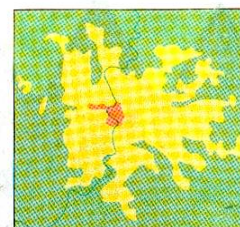
ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

395 μ.Χ. Σήμερα

ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

1300 Σήμερα

ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

1500 Σήμερα

Στη Ρώμη διαμορφώθηκε μέσα στους αιώνες κυριαρχίας της ένας υπέρλαμπρος και εκτεταμένος δημόσιος χώρος για να σηματοδοτήσει από τη μια την υπεροχή της ως αυτοκρατορικής δύναμης και, από την άλλη, για να στεγάσει τα μαζικά θεάματα που προσέφεραν οι ηγεμόνες στο λαό.

Παράλληλα η Ρώμη έχει να επιδείξει εκτός από τους ναούς, τις αγορές τα θέατρα και τα αμφιθέατρα, τις βασιλικές, τις βιβλιοθήκες, τις ανοιχτές γλυπτοθήκες, τις αψίδες, τις πλατείες, και τους κλειστούς

χώρους συνελεύσεων, σημαντικά έργα δημόσιας υγιεινής και συλλογικών εξυπηρετήσεων: το σύστημα των υδραγωγείων της πόλης και των υπονόμων (*cloaca maxima* = *μεγάλος υπόνομος*), τα δημόσια αποχωρητήρια, τα δημόσια λουτρά, που λειτουργούσαν ταυτόχρονα ως χώρος συνάθροισης και απόλαυσης, καθώς και ένα εκτεταμένο δίκτυο πλακοστρωμένων κεντρικών δρόμων.

Σε αντίθεση μ' αυτή την κοινόχρηστη υποδομή και τα μέγαρα των πλουσίων, ο μεγάλος αριθμός των κατοίκων της Ρώμης στεγαζόταν σε πολυώροφες πολυκατοικίες (*insulae*), επικίνδυνες από πλευράς ασφαλείας, σ' ένα περιβάλλον ασυνάρτητα και ασφυκτικά δομημένο με δρόμους βρώμικους και ανθυγιεινούς.

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Βασιλείς, ύπατοι και αυτοκράτορες

Η ΡΩΜΗ ΕΙΧΕ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ από 250 κυβερνέτες στα 1.200 χρόνια μεταξύ της ίδρυσής της από τον Ρωμύλο και της εκθρόνισης του τελευταίου αυτοκράτορα από το Γερμανό πολέμιση Οδοάκρο, το 476 μ.Χ. Ο Ρωμύλος ήταν ο πρώτος από επτά βασιλείς, οι οποίοι κυβέρνησαν έως το 509 π.Χ., χρονολογία που η Ρώμη έγινε δημοκρατία. Από τότε την πόλη κυβερνούσαν δύο ύπατοι, που εκλεγόνταν κάθε χρόνο. Παρ' όλα αυτά, σε περιόδους κρίσης διορίζονταν ένας προσωρινός δικτάτορας. Το 494 π.Χ. εισήχθη το αξίωμα του δημάρχου· έργο του δημάρχου ήταν να προστατεύει τους πληθύνους από τους πατρικούς κυβερνέτες. Ωστόσο, η ρωμαϊκή δημοκρατία έπαιξε πάντα διακοσμητικό ρόλο.

Το 27 π.Χ. καταργήθηκε οριστικά και ο έλεγχος πέρασε ολοκληρωτικά στα χέρια του αυτοκράτορα.

Ο Ρωμύλος, ο διδύμος αδελφός του Ρεμύος και η Λύκανα που τους θήλασε

753-715 π.Χ. Ρωμύλος

456 π.Χ. Λεύκιος Κίντος Κικκινατός

70-63 π.Χ. Πομπήιος

107-87 π.Χ. Ο Μάρκος γίνεται ύπατος επτά φορές

205 π.Χ. Σκίπιον ο Αφρικανός

218 π.Χ. Κίντος Φάβιος Μάξιμος

161-80 Μάρκος Αυρέλιος

306-37 Κωνσταντίνος (αυτοκράτορας μαζί με τον Μαξιμιανό 306-12)

284-305 Διοκλητιανός

37-41 Καλιγούλας

69-79 Βασίλειος

79-81 Τίτος

81-96 Δομντιανός

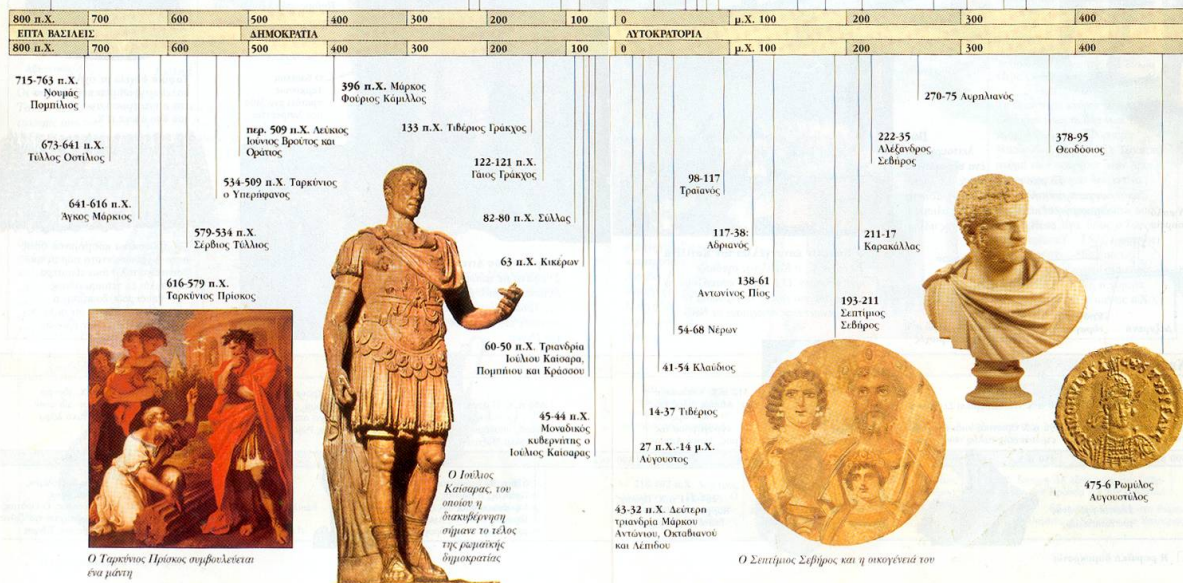
96-8 Νέρβας

180-92 Κομμοδένος

218-22 Ηλιόγαβλος

337-40 Κωνσταντίνος Β'

361-3 Ιουλιανός

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Την κατάργηση της βασιλείας, τον 6ο αι., διαδέχθηκε η ολιγαρχία των δύο ύπατων, ανώτατων αρχόντων, που εξέφραζαν τα συμφέροντα μιας προνομιούχας ομάδας γαιοκτημόνων αριστοκρατών – των πατρικίων. Σε αντίθεση με την «τάξη» των πατρικίων βρίσκονταν οι πληβείοι, το ετερόκλητο κοινωνικά σώμα όλων των υπολοίπων που απέκτησαν, συν τω χρόνω, ορισμένα δικαιώματα. Στην αριστοκρατική περίοδο η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν έντονα διαστρωμένη σε συγκλητικούς, ιππείς και κατώτερες τάξεις. Η Σύγκλητος που τα μέλη της έπρεπε να έχουν καθορισμένη εισοδηματική επιφάνεια και, κυρίως αν όχι αποκλειστικά, ο αυτοκράτορας, κυβερνούσαν τη Ρώμη και έλεγχαν τη δημόσια διοίκηση. Η ισχύς τους στις λαϊκές τάξεις βασιζόταν, πέραν της καταστολής, στον “άρτον” δηλαδή στην εξασφάλιση της ελάχιστης διατροφής μέσω του υπερπροϊόντος που συγκεντρωνόταν από

την εκμετάλλευση των άλλων πόλεων της Αυτοκρατορίας και τους κατακτητικούς πολέμους και στα άγρια, ως επί το πλείστον, θεάματα, που προσέφεραν αφειδώς.

Στη Ρώμη σε ασύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό, από οποιαδήποτε αρχαία «πόλιν» παρέμεινε φορέας κυριαρχίας ένα στρώμα προυχόντων με έντονα φεουδαλικό χαρακτήρα...και υπήρχε εξαιρετικά έντονη σημασία φεουδαλικών και ημιφεουδαλικών σχέσεων εξάρτησης.

Στη Ρώμη δεν έγινε καν σκέψη για ενσωμάτωση των γενών στους δήμους και για την ανύψωση αυτών των συνδέσμων σε συγκροτησιακά στοιχεία του πολιτικού συνδέσμου, με σκοπό την κάμψη της δύναμης των οικογενειακών συνδέσμων, όπως έγινε στην Αττική.

Η σημασία αυτή του πατρογονικού και φεουδαλικού χαρακτήρα της ρωμαϊκής δημοκρατίας και της διοίκησης των προύχοντων, η οποία συνέχισε να ασκεί επίδραση και σε κατοπινές περιόδους, αποτελούσε παλαιόθεν χαρακτηριστικό μιας σχεδόν αδιατάραχτης παράδοσης...και υπήρξε η πηγή σημαντικότερων διαφορών απέναντι στον ελληνικό κόσμο.

Max Weber

Παρά τις συγκρούσεις ανάμεσα στα εύπορα στρώματα και τους κατέχοντες με ολοκληρωτικό τρόπο τη δημόσια εξουσία (εποχή των Γράκχων) ή την εξέγερση των σκλάβων, που διαβιούσαν σε αθλιότητες συνθήκες, υπό τον Σπάρτακο, η πολιτική ζωή της Ρώμης δεν θυμίζει σε τίποτε την αυτοκυβέρνηση και την πολιτική συμμετοχή στα κοινά των Αθηναίων πολιτών. Όπως άλλωστε καμία από τις εξωτερικές εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής των Ρωμαίων δεν ανταποκρίνεται στον κοινωνικό βίο της δημοκρατικής Αθήνας.

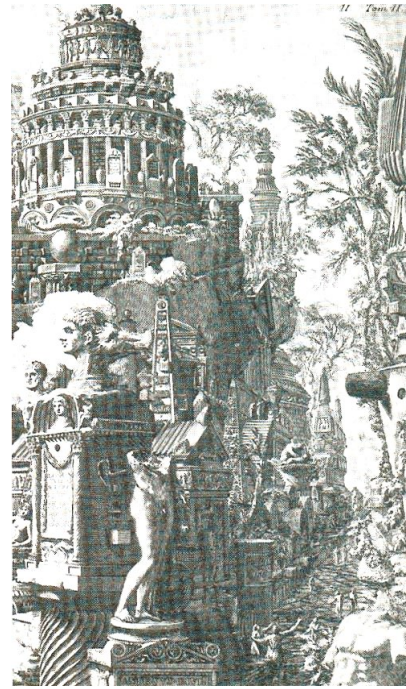
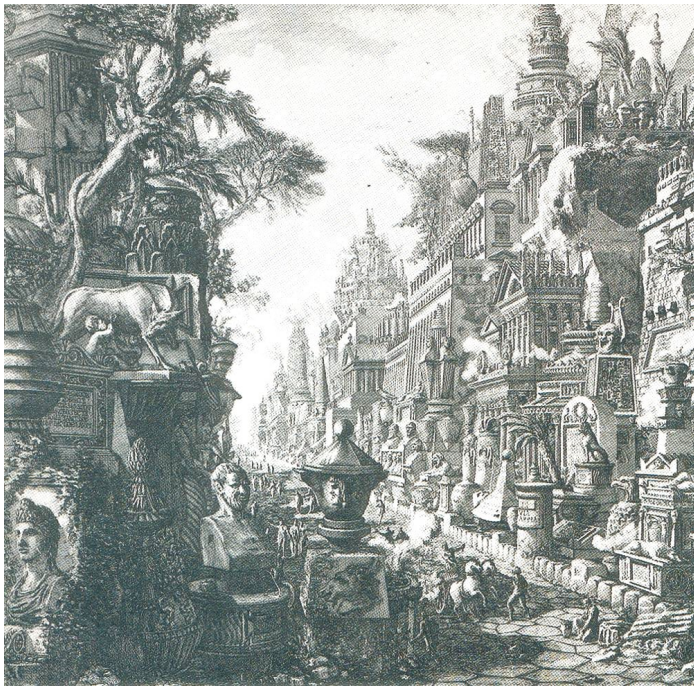

Η πόλις καθίσταται έδαφος, κατά κύριο λόγο, της κυριαρχίας, όχι ανάδυσης στη δημόσια σφαίρα και πραγμάτωσης της *vita activa* για το σύνολο των πολιτών. Και παρά το ότι η Hannah Arendt αποδίδει στο *res publica* των Ρωμαίων ανάλογο βάρος με τα κοινά των Αθηναίων φαίνεται ότι ο χαρακτήρας της δημόσιας ζωής στη Ρώμη δεν επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό της. Γιατί εδώ ο δημόσιος χώρος είναι, πρωτίστως, χώρος επίδειξης και παράστασης δύναμης. Στο χώρο του Forum Romanum, όπως λέει ο Luis Mumford, τα τεράστια πλήθη, που συγκεντρώνονταν για ν' ακούσουν τους ρήτορες και συναντιόντουσαν για να γίνουν

μάρτυρες των στρατιωτικών αρχηγών που παρήλυναν με τα τρόπαια ή τους βασιλικούς αιχμαλώτους δεμένους στους τροχούς των αμαξών τους, εκφράζουν τη Ρώμη της επιθετικής πραγματικότητας των στρατιωτών που έκαναν πλιάτσικο, των τρομαγμένων σκλάβων και των κερδοσκόπων. Χώροι βάρβαρων θεαμάτων για μεγάλα πλήθη ήταν η Αρένα, ο Ιππόδρομος, το Κολοσσαίο, στιγματισμένοι από βασανιστήρια, εκτελέσεις ανθρώπων και μαζικές θυσίες ζώων.

Ανάμεσα στις δυνάμεις της εξουσίας αναπτύσσονται συγκρούσεις με επίδικο αντικείμενο τη μνήμη. Ο Paul Veyne έχει υπογραμμίσει τη δήμευση της συλλογικής μνήμης από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες, μέσω κυρίως του δημόσιου μνημείου και της επιγραφής, στο πλαίσιο αυτού του παροξυσμού της επιγραφικής μνήμης. Αλλά η Ρωμαϊκή Σύγκλητος, εξευτελισμένη και ενίοτε αποδεκατισμένη από τους αυτοκράτορες, βρίσκει ένα όπλο ενάντια στην αυτοκρατορική τυραννία. Είναι η *damnatio memoriae* που εξαφανίζει το όνομα του εκλειπόντος αυτοκράτορα από τα αρχειακά έγγραφα και τις επιγραφές των μνημείων. Στη δύναμη της μνήμης απαντά η καταστροφή της μνήμης.

Σ' αυτές τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, η Ρώμη συγκέντρωσε την πλουσιότερη μέχρι τότε αστική συλλογή του κόσμου και την παρέδωσε ώστε να γίνουν αντικείμενο έρευνας και έμπνευσης οι τέχνες και τα τεχνικά επιτεύγματα της αρχαιότητας. Η αρχαία Ρώμη ήταν ένα, σύγχρονο της εποχής της, μουσείο αστικών τυπολογιών και μορφών που καθόρισαν τον ευρωπαϊκό αστικό πολιτισμό.

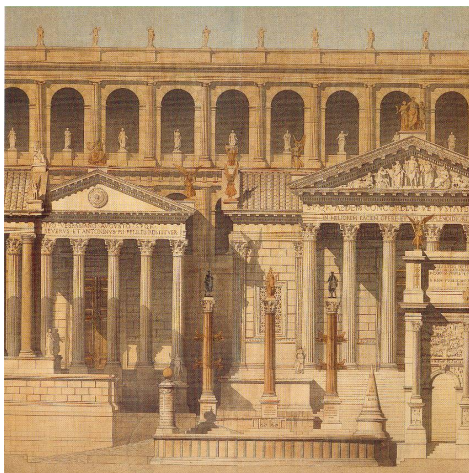
Χαρακτικά του Giovanni Battista Piranesi

Ο Luis Mumford αναφέρει μια απογραφή ανάμεσα στα έτη 312–315. Τότε καταμετρώνται 6 οβελίσκοι, 8 γέφυρες, 11 δημόσια λουτρά, 19 κανάλια νερού, 2 τσίρκα, 2 αμφιθέατρα, 3 θέατρα, 28 βιβλιοθήκες, 4 σχολές μονομαχίας, 5 ναυτικά θεάματα για θαλάσσιες μάχες, 36 μαρμάρινες ασίδες, 37 πύλες, 290 αποθήκες, 254 δημόσιοι φούρνοι, 1790 παλάτια, 46.602 συγκροτήματα πολυκατοικιών, 962 με ιδιωτική διεύθυνση λουτρά, 18 αγορές ή δημόσιες πλατείες, 8 γήπεδα, 30 πάρκα και κήποι ιδιωτικοί, που δόθηκαν σε δημόσια χρήση. Επίσης πολλοί ναοί και 700 δημόσιες μικρές λιμνούλες ή δεξαμενές, 500 συντριβάνια και χιλιάδες αναμνηστικά μνημεία της πόλης των νεκρών.

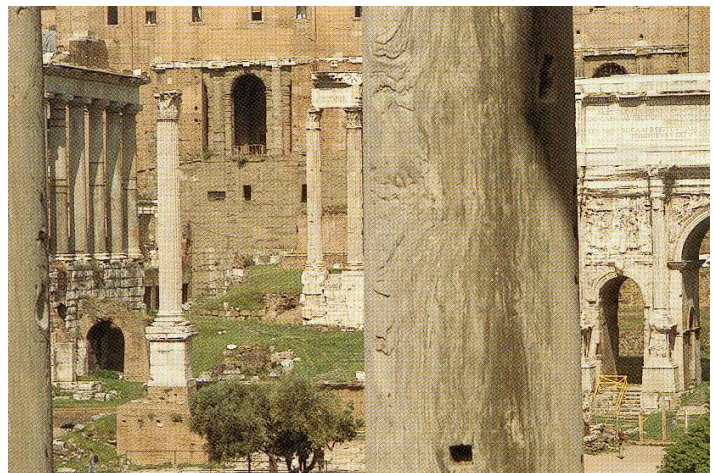
Ακολουθεί μια αναλυτική παρουσίαση της αστικής συλλογής της Ρώμης σε αναφορά με τη μνήμη αλλά και άλλων στοιχείων που ενισχύουν τη μνημονική καταγραφή, απόδοση και διάρκεια

TABULARIUM: ΤΑ ΡΩΜΑΪΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Το Tabularium είναι από τα πιο σημαντικά μνημεία της ύστερης δημοκρατίας. Στον 15ο αι. βρέθηκε μια επιγραφή στα θεμέλια που ανέφερε τον Quintus Lutatius Catulus ως πάτρονα ενός γραφείου καταγραφών ή *Tabularium*. Έτσι το κτίριο φέρει παραδοσιακά το όνομα *Tabularium* καθώς θεωρείται ότι στέγαζε τα κρατικά αρχεία της Ρώμης. Χτίστηκε στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. και προσέδωσε στο Forum ένα αξιοπρόσεκτο και μεγαλοπρεπές φόντο.

Ανασύσταση της τομής του Forum Romanum που βλέπει στο αποκαλούμενο Tabularium (Constant Moyaux, 1866). Το κτίριο που δεν εμφανίζεται στη διπλανή πραγματική εικόνα είναι ο ναός της Ομόνοιας, ακριβώς πίσω από την ασίδα του Septimius Severus.

Το Forum Romanum ειδικό από τη στοά του Ναού των Antoninus και Faustina (150 π.Χ.). Στο βάθος το Palazzo Senatori αναφέρεται από τα θεμέλια που διαμορφώθηκε από το γνωστό ως Tabularium κτίριο.

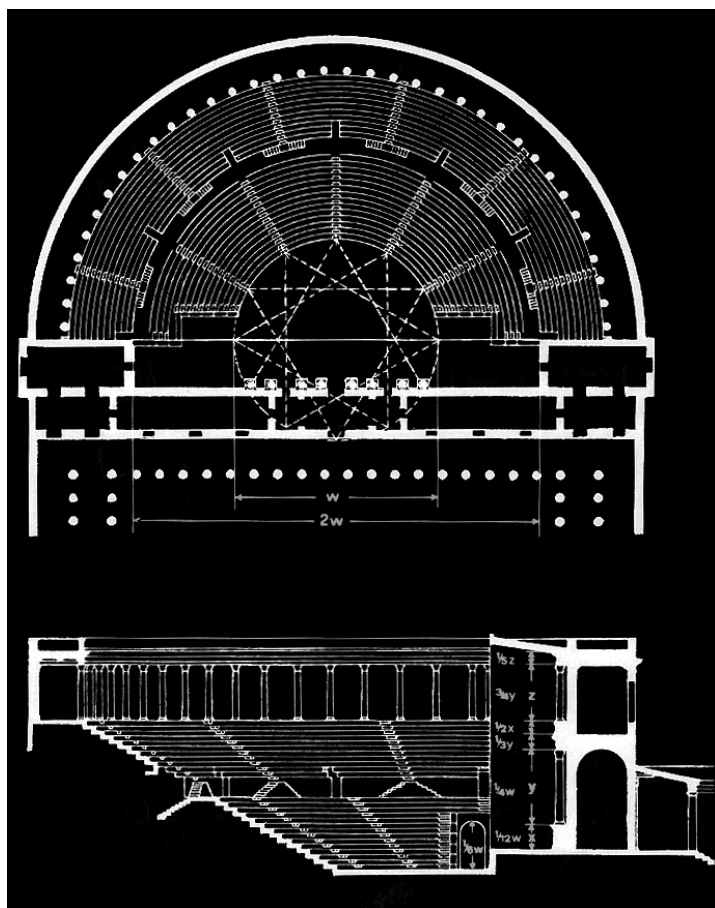
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ: ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Με τον Βιτρούβιο αρχίζει η συγκρότηση των θεωρητικών αρχών και κανόνων και των εμπειρικών οδηγιών της αρχιτεκτονικής σε πραγματείες. Μέχρι τότε σχετικά κείμενα δεν ήταν ασυνήθιστα στην Ελλάδα από τον 5^ο αι. π.Χ. ενώ η παραγωγή τους κορυφώθηκε ανάμεσα στον 4^ο και 2^ο αι. π.Χ. Έκτοτε, στο σώμα των γραπτών μνημονικών αναφορών για την αρχιτεκτονική των κτιρίων και της πόλης προστίθενται έργα που περιλαμβάνουν συνολικές θεωρήσεις, αποδίδοντας έτσι με ένα συγκεντρωτικό τρόπο την εποχή τους ή και προγενέστερες εποχές στις οποίες αναφέρονται.

Η κύρια γραπτή πηγή της Ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής είναι η πραγματεία του Βιτρούβιου (Vitruvius) *De architectura*. Παρουσιάζει μια πανοραμική όψη της αρχαίας πρακτικής από τον αστικό σχεδιασμό στην ακουστική, από τη θεωρία του σχεδίου στην τεχνική του στούκο, από τη χρονομετρία στη στρατιωτική μηχανική. Η ακριβής χρονολογία της πραγματείας δεν είναι διευκρινισμένη. Τοποθετείται γύρω στο 27π.Χ. αλλά ενδεχομένως η συγγραφή της επεκτάθηκε στο χρόνο και, πάντως, αναφέρεται σε προηγούμενες χρονικά εμπειρίες και γνώσεις.

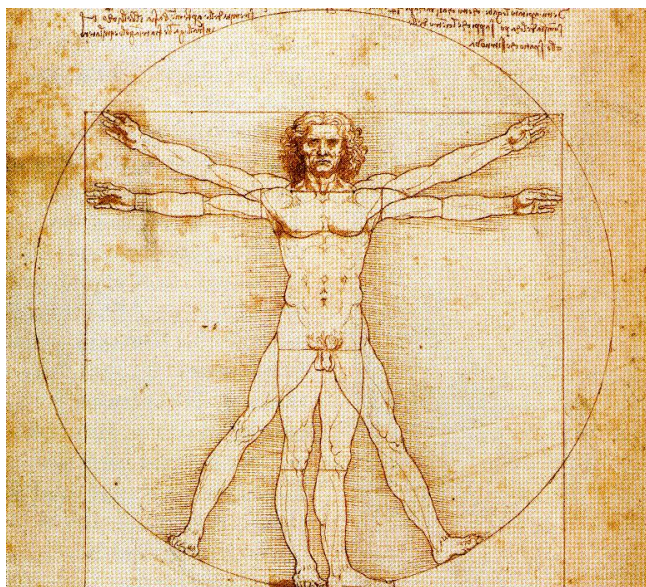
Τα περιεχόμενα των 4 βιβλίων:

- I. Εκπαίδευση· θεωρία· τοποθέτηση και σχέδιο των πόλεων
- II. Η αρχή της κατοικίας· οικοδομικά υλικά
- III. Θεωρία· τρόποι σχεδιασμού του ναού· ιωνικός ρυθμός
- IV. Δωρικός, κορινθιακός και τοσκανικός· περισσότερα για τους ναούς
- V. Ποικίλοι τύποι αστικής οικοδομικής
- VI. Οικιακή αρχιτεκτονική στην πόλη και την εξοχή
- VII. Τελειώματα· πατώματα, θόλοι, στούκο και ζωγραφική
- VIII. Νερό· ανεύρεση, ποιότητα, μεταφορά και αποθήκευση
- IX. Αστρονομία, αστρολογία, ρολόγια και ηλιακά ρολόγια
- X. Στρατιωτικές μηχανές, μηχανικές και τοπογραφικές εφευρέσεις

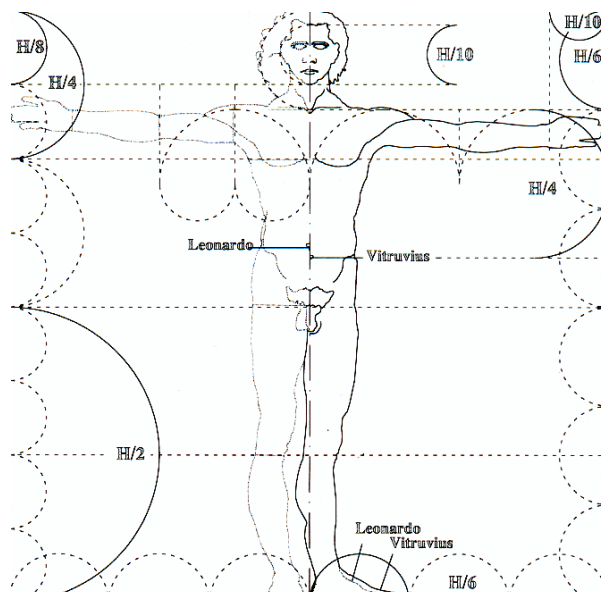

Σχέδιο από τον Βιτρούβιο του γενικού τύπου του λατινικού θεάτρου. Ενώ η κάτοψη βασίζεται στη γεωμετρική οργάνωση, η τομή συμμορφώνεται σε μια σειρά αριθμητικών αναλογιών

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ: ΜΝΗΜΟΝΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Η ερμηνεία του Leonardo da Vinci για το ιδεώδες ανδρικό ανθρώπινο σώμα, σύμφωνα με το πνεύμα, αν όχι το γράμμα, του Βιτρούβιου.

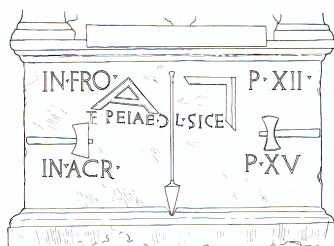

Ορισμένες αναλογίες έχουν αλλάξει από τον Leonardo da Vinci χάριν ενός πιο φυσικού αποτελέσματος

Η Ελληνική και Ρωμαϊκή αρχιτεκτονική ανακαλύπτονται εκ νέου, αναβιώνουν, αναγεννώνται στην Αναγέννηση. Είναι φυσικό να επανεξετάζονται ταυτόχρονα με τα σωζόμενα έργα και οι γραπτές πηγές. Εν προκειμένω ο Leonardo da Vinci επαναφέρει τις αναφορές του Βιτρούβιου πάνω στο ανθρώπινο σώμα στο περίφημο σχέδιό του, όπου η γεωμετρία εμφανίζεται ως κανονιστική αρχή μιας τάξης του κόσμου επιβαλλόμενης από τον άνθρωπο σε αντιστοιχία με την συμπαντική τάξη που αποτελεί θεία δημιουργία.

ΝΕΚΡΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Τα νεκρικά μνημεία από πέτρα ή μάρμαρο έχουν σωθεί σε μεγάλη έκταση προσφέροντας πολύτιμες μαρτυρίες για τη ζωή και τον θάνατο των ανθρώπων στον αρχαίο κόσμο. Όπως ο Mark Wilson Jones αναφέρει από τα ταφικά αυτά μνημεία αντλούμε πληροφορίες για το επάγγελμα του αρχιτέκτονα στους ρωμαϊκούς χρόνους καθώς είναι πολύ περιορισμένες άλλες αναφορές. Ειδικότερα δεν γνωρίζουμε σε πολλές περιπτώσεις ποιος αρχιτέκτονας πραγματοποίησε ένα συγκεκριμένο έργο.

Βάση ταφικού μνημείου που ανήκει σ' ένα κτίστη με αναπαραστάσεις των εργαλείων που χρησιμοποιεί και σημειώσεις.

Πλάκα στο μνήμα ενός αρχιτέκτονα ή κτίστη που ανήκει στο γένος Aebutia. Το επάγγελμα του συμβολίζεται με την τοποθέτηση των εργαλείων που χρησιμοποιούσε για την άσκησή του (νήμα της στάθμης, ορθή γωνία, μέτρο, διαβήτη, τρίγωνο)

Νεκρικός βωμός του αρχιτέκτονα – τοπογράφου T. Statilius Aper στην αρχή του 2ου αι μ.Χ. Στο αέτωμα εικονίζεται η σύζυγός του ενώ ο ίδιος συνοδεύεται από ένα παιδί, πιθανόν τον θάνατο. Στη σύνθεση περιλαμβάνονται ένας χοίρος δίπλα στο παιδί καθώς και μια θήκη εγγράφων και ένα ρολό από περγαμηνές ή ένα κυλινδρικό κουτί για την προστασία τους

Στην αρχαία Ρώμη το σώμα του νεκρού εκτίθεται για 7 μέρες πριν την επικήδεια πομπή η οποία για όσους είχαν δραστηριοποιηθεί στην πολιτική περνούσε από το Forum Romanum, όπου και η εκφώνηση του επικήδειου. Στη δημοκρατία η τιμή αυτή αποδίδονταν μόνο σε άνδρες αλλά από τις αρχές της αυτοκρατορίας και σε διακεκριμένες γυναίκες.

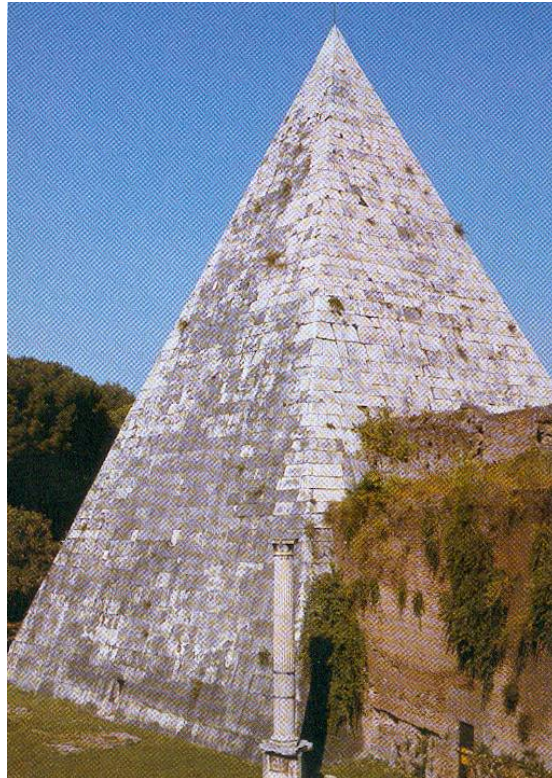
Στους πρώιμους χρόνους επικρατούσε η καύση του νεκρού αλλά από τα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. ο ενταφιασμός συνηθίζονταν όλο και περισσότερο. Η καύση ή η ταφή απαγορεύονταν μέσα στην πόλη. Επειδή, όμως, ήταν πολύ σημαντικό στη Ρωμαϊκή κοινωνία να παραμείνει ζωντανή η μνήμη του νεκρού, όσοι είχαν οικονομική άνεση έκτιζαν ένα τάφο σε σημείο εμφανές και άμεσα επισκέψιμο, δηλαδή κατά μήκος των κύριων δρόμων έξω από την πόλη. Οι τάφοι ήταν οικογενειακοί αλλά υπήρχαν και λέσχες τάφων. Οι τάφοι μπορούσαν να έχουν πολλές διαφορετικές μορφές ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική θέση του ιδιοκτήτη τους.

Τάφος του Ευρύσακου και της γυναίκας του, 30 π.Χ.

Έξω από την Porta Maggiore βρίσκεται ο τάφος του αρτοποιού Ευρύσακου και της γυναίκας του Αντωνίνας.

Έχει σχήμα φούρνου: τα κυκλικά ανοίγματα θεωρείται ότι παριστάνουν κλιβάνους ενώ η ανάγλυφη ζωφόρος απεικονίζει τον Ευρύσακο να επιβλέπει τους σκλάβους του στις διάφορες φάσεις της ετοιμασίας του ψωμιού. Η επιγραφή δηλώνει την καταγωγή του ως απελεύθερου σκλάβου.

Πυραμίδα του Σέστιου, 12 π.Χ.

Είναι ο τάφος του Γαϊού Σέστιου στη μνήμη του οποίου αναγέρθηκε αυτή η πυραμίδα, ύψους 27 μ., προφανώς εμπνευσμένη από Αιγυπτιακά πρότυπα. Συνδέεται με το Αυρηλιανό τείχος. Ο εσωτερικός χώρος του τάφου είναι διακοσμημένος με Πομπηϊανή ζωγραφική. Από την επιγραφή και μόνο που αναφέρεται στο νεκρό μαθαίνουμε πολλά για την κοινωνική πραγματικότητα της Ρώμης.

Caius Cestius L(uci) f(ilius) Pob(lilia tribu) praetor, tribunus plebes, (septem) vir epulonum.

Δηλαδή: Γαϊός Σέστιος, γιος του Λούκιου, της φυλής Publicia, Πραιτωριανός, δήμαρχος του λαού, και μέλος ενός σώματος ιερέων

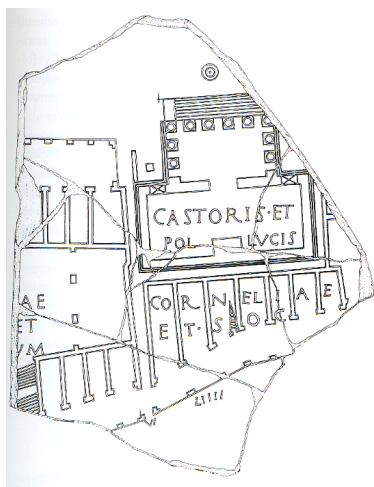
ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, ΣΧΕΔΙΑ

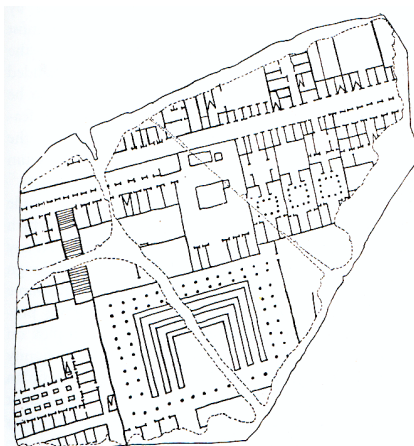
Όπως η διάδοση της γραφής πολλαπλασιάζει τις δυνατότητες διατήρησης της μνήμης έτσι και η διάδοση του σχεδίου ως κυριάρχου μέσου της αρχιτεκτονικής αναπαράστασης πολλαπλασιάζει τις δυνατότητες διάδοσης της αρχιτεκτονικής και διευκολύνει τη δημιουργία μιας μνημονικής αρχιτεκτονικής παρακαταθήκης.

Σε μια εποχή που η χρήση των σχεδίων θεωρείται δεδομένη είναι εύκολο να υποτιμήσουμε τη σημασία του μέσου που χρησιμοποιείται για το σχεδιασμό και τη σύλληψη του χώρου. Αλλά στις αρχαϊκές και κλασσικές περιόδους οι Έλληνες αρχιτέκτονες εμφανίζονται να έχουν κάνει αξιοσημείωτα μικρή χρήση σχεδίων που αφορούν πρωτίστως προφίλ κιονόκρανων σε κλίμακα 1:1, καλούπια και άλλες ανάλογες χρήσεις. Αντίθετα το σχέδιο βασιζόταν κυρίως σε αρχιτεκτονικούς κανόνες και κανόνες αναλογιών συνδεδεμένους με την μελέτη προηγούμενων κτιρίων, προσέγγιση που επέτρεπε να ενσωματωθούν νέες παραλλαγές. Μόνο όταν οι αρχιτέκτονες αντιμετώπισαν προβλήματα τόσο σύγχρονα όσο αυτά στην Ακρόπολη των Αθηνών την εποχή του Περικλή, οι γραφικές προσεγγίσεις θα έχουν να προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα. Σε κάθε γεγονός από την ύστερη ελληνιστική περίοδο και μετά σχέδια υπό κλίμακα χρησιμοποιήθηκαν ευρέως και σ' αυτή την εμπειρία βασίστηκαν τα σχέδια και τα μοντέλα των ρωμαίων αρχιτεκτόνων...Ο Βιτρούβιος αναφέρει κατόψεις (ορθογραφία), τομές (ιχνογραφία) και προοπτικά (σκηνογραφία)

Mark Wilson Jones

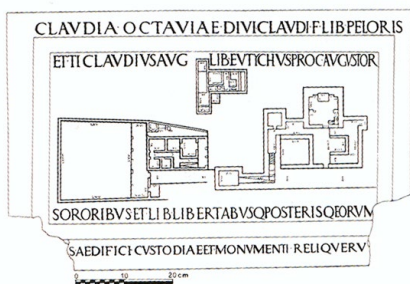

Μαρμάρινη
κάτοψη του ναού
των Κάστορα και
Πολυδεύκη που
ανακαλύφθηκε
στη Via Anicia
στη Ρώμη

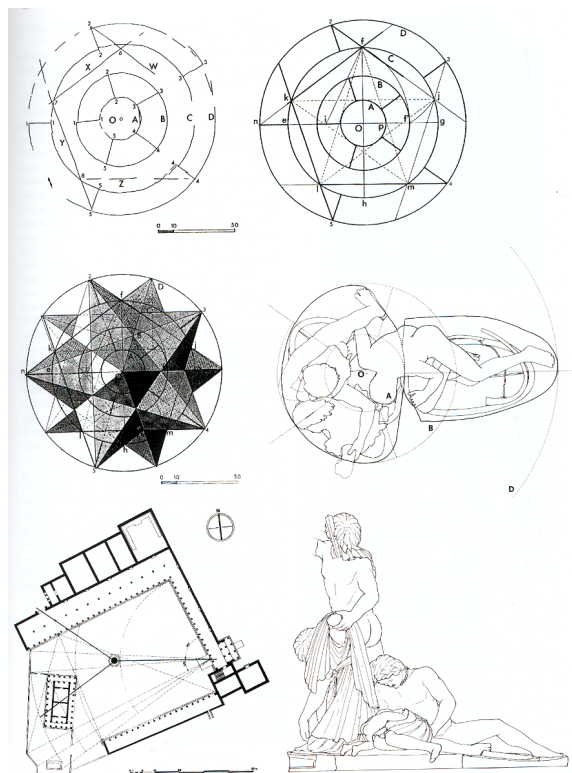

Μαρμάρινο σχέδιο της
Ρώμης από την εποχή
του Σεβήρου.

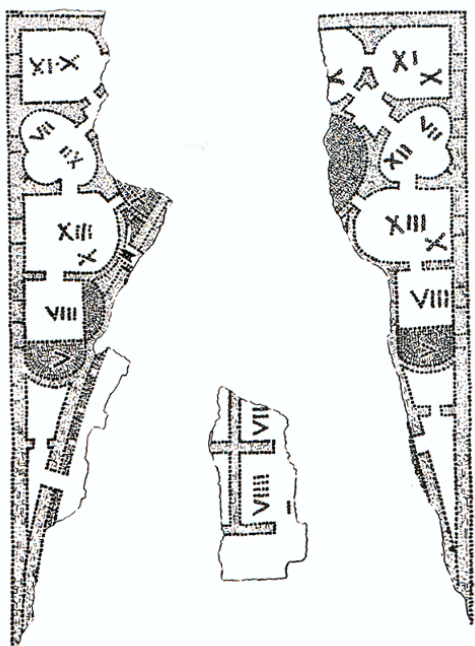
Θραύσμα που
απεικονίζει τρία σπίτια
με αίθριο, το ένα δίπλα
στο άλλο, με ελαφρά
παραλλαγή του σχεδίου
σε καθένα από τα τρία

Κάτοψη σε μάρμαρο
Ενός ταφικού συμπλέγματος.

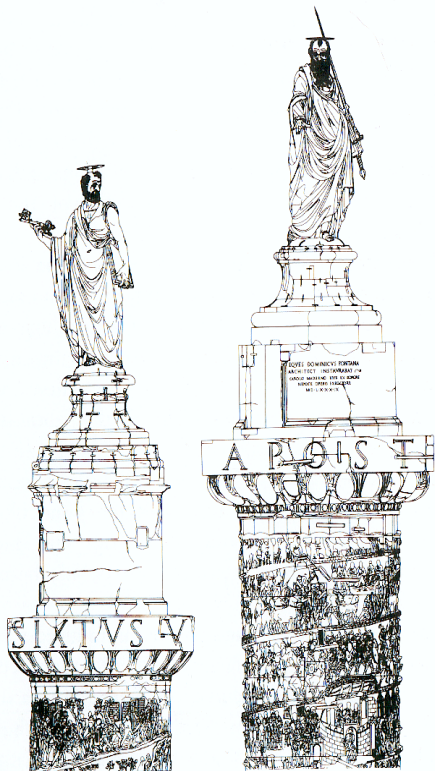
Γλυπτικό σύνολο γνωστό ως ο Θνήσκων
Γαλάτης (2^{ος} αι. μ.Χ.), με ερμηνεία του
διαγράμματος χαραγμένη στη βάση του

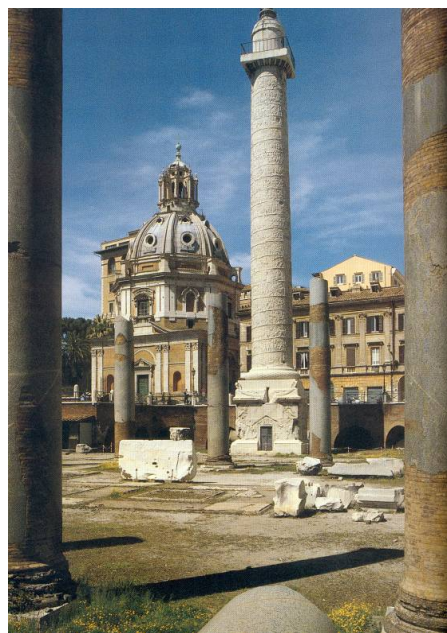
Τμήματα ενός μωσαϊκού δαπέδου που αναπαριστά την κάτοψη ενός συνόλου λουτρών του οποίου αποτελεί τμήμα. Τα μεγέθη των δωματίων υποδεικνύονται σε πόδια. Υποτιθέμενη κλίμακα 1 : 16

ΚΟΛΩΝΕΣ - ΟΒΕΛΙΣΚΟΙ

Μνήμες θριάμβων και μεταθανάτιες αφιερώσεις οι οβελίσκοι και οι κολώνες συνεχίζουν στη ρωμαϊκή εποχή μια παράδοση αιώνων από τις χώρες της Ανατολής. Επανασυστήνονται ή οικοδομούνται εξ αρχής μετά την αναβίωση της Ρώμης στην Αναγέννηση.

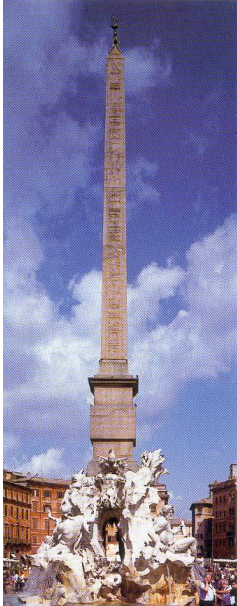

Κολώνα Μάρκου Αυρήλιου την οποία αφιέρωσε η σύγκλητος στη μνήμη του μετά το θάνατό του, το 180 μ.Χ. Ολοκληρώθηκε το 193 μ.Χ. και πιθανόν συνδέθηκε μ' έναν ναό προς τιμήν του θεοποιημένου αυτοκράτορα

Κολώνα του Τραϊανού στο Forum του Τραϊανού, 105 μ.Χ.

Η επιγραφή που κρατούν δύο θεότητες στην είσοδο μιλά για τη λειτουργία του μνημείου. Ήταν τόσο ένα μνημείο νίκης όσο και ένα νεκρικό αναμνηστικό μέσα στο οποίο φυλάσσεται η στάχτη του αυτοκράτορα σε χρυσή τεφροδόχη

Οβελίσκος στην Piazza Navona. Ρωμαϊκό μνημείο από τον Ιππόδρομο του Μαζέντιου. Αναδύεται μέσα από τη μπαρόκ κρήνη των Τεσσάρων Ποταμών που σχεδιάστηκε το 1647.

Οβελίσκος στην Piazza del Popolo. Τα μαρμάρινα λιοντάρια και οι κρήνες του 19^{ου} αι. περιβάλλουν τον αρχαίο οβελίσκο στο κέντρο της πλατείας. Χρονολογείται από τον 12^ο ή τον 13^ο αι. π.Χ. Μεταφέρθηκε στη Ρώμη την περίοδο της βασιλείας του Αυγούστου.

Η παράδοση των οβελίσκων συνεχίζεται στη Ρώμη της εποχής του μπαρόκ. Ο οβελίσκος τοποθετήθηκε στην πλατεία του Αγίου Πέτρου το 1586.

Οβελίσκος μπροστά από την εκκλησία S. Maria sopra Minerva. Ο οβελίσκος προέρχεται από τον ναό της Ίσιδος στην Αίγυπτο και φέρεται να χρονολογείται από τον 6^ο αι. π.Χ. Η βάση του οβελίσκου είναι ένας ελέφαντας με βαρύ σαμάρι που προσέθεσε ο Bernini και εκτελέστηκε από τον Ercole Ferrata το 1667 για να επιτύχει την ευστάθεια του μνημείου.

Οβελίσκος στην Piazza Sant Giovanni in Laterano. Είναι ο αρχαιότερος οβελίσκος της Ρώμης που χρονολογείται από τον 15^ο αι. π.Χ. Μεταφέρθηκε εδώ το 557 μ.Χ. με διαταγή του Κωνσταντίνου.

Αψίδα του Τίτου, 81 μ.Χ.

Αναγέρθηκε στην αγορά και μνημονεύει την καταστολή της εξέγερσης των Εβραίων και την κατοχή της Ιερουσαλήμ από τον Αυτοκράτορα Τίτο και τον πατέρα του Βεσπασιανό το 71 μ.Χ.

Το ανάγλυφο της Αψίδας του Τίτου απεικονίζει Ρωμαίους λεγεωνάριους να μεταφέρουν λάφυρα αξίας.

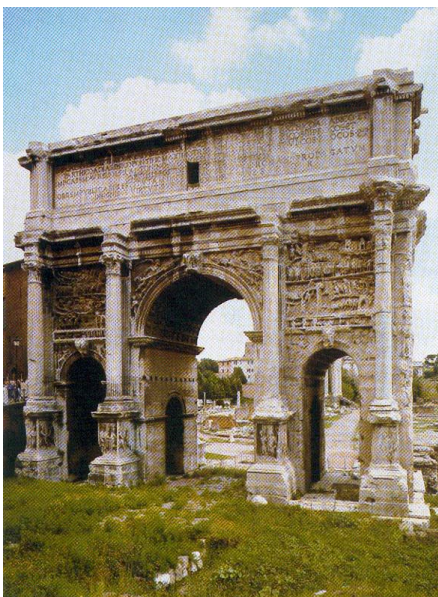
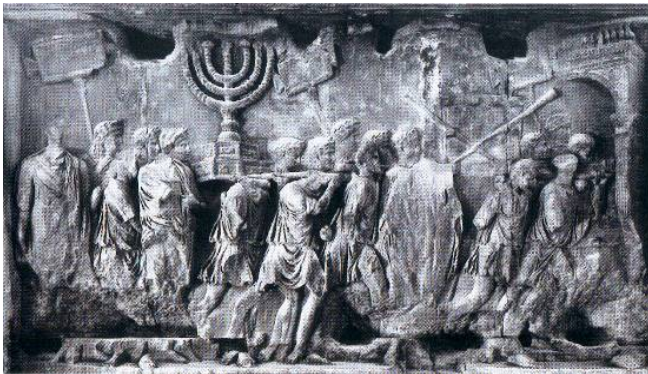
Αψίδα του Κωνσταντίνου, 312 μ.Χ.

Στο μνημείο ενσωματώνονται μέλη από προηγούμενα κτίρια. Τα στοιχεία από δεύτερο χέρι περιλαμβάνουν κίονες, μέρος του entablature, γλυπτά κ.λ.π.

Τα τμήματα που εντάσσονται από προηγούμενα κτίρια σε μεταγενέστερα – πρακτική που θα γενικευτεί τον Μεσαίωνα – εντάσσεται εκ των πραγμάτων στις διαδικασίες της μνημονικής επιμειξίας που αναδεικνύεται η ιστορία της αρχιτεκτονικής και της πόλης.

Για την νίκη του Κωνσταντίνου επί του Μαξέντιου το 312 μ.Χ. η Ρωμαϊκή Σύγκλητος ανέγειρε μια θριαμβική αψίδα στη Via Triumphalis, όπου περνούσε η θριαμβική πομπή.

Έχει ύψος 25,7 μ. και πλάτος 7,4 μ. και είναι το μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο από τα Ρωμαϊκά πολεμικά μνημεία.

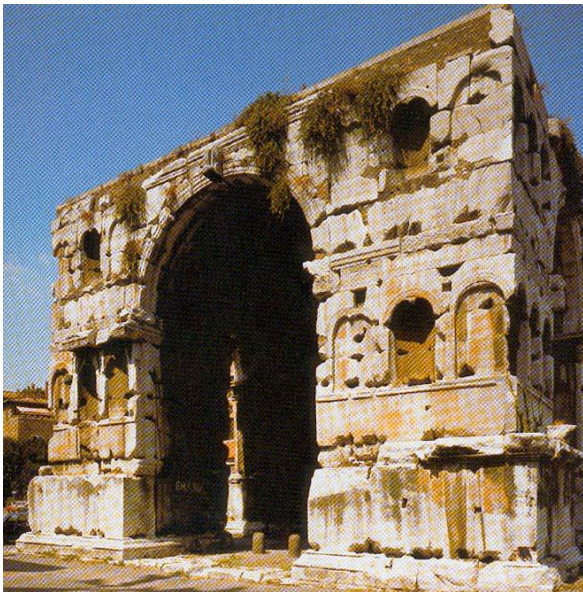

Αψίδα του Σεπτίμιου Σεβήρου, 203 μ.Χ.

Σύμφωνα με την επιγραφή αναγέρθηκε «από τη Σύγκλητο και τον λαό της Ρώμης» (Senatus Populusque Romanus) για να εορταστεί η 10η επέτειος της ανόδου του αυτοκράτορα Σέπτιμου

Σεβήρου και του γιού του Καρακάλα. Αρχικά επιγραφή μνημόνευε, επίσης, τον Γκέτα, τον δεύτερο γιό του Σεπτίμιου Σεβήρου αλλά ο αδελφός του Κρακάλα τον δολοφόνησε μετά τον θάνατο του πατέρα τους και απέσυρε το όνομά του από όλα τα κρατικά μνημεία. Η διαδικασία αυτή αποκλήθηκε *damnatio memorial*.

Η αψίδα υμνεί τη νίκη του αυτοκράτορα επί των Παρθίων και των Αράβων.

Η αψίδα Ianus Quadrifrons δεν είναι αφιερωμένη στον θεό Ιανό - η λέξη σημαίνει στα λατινικά, απλά, πέρασμα – έχει 4 περάσματα στις 4 πλευρές της και λειτουργούσε ως στεγασμένη διασταύρωση δρόμων στο μέσον του γύρω ζωντανού εμπορικού τετραγώνου, προσφέροντας ένα σημείο συνάντησης για του εμπόρους του Forum Boarium.

Αψίδα Ιανού, (πιθανώς 1ο μισό του 4ου αι. μ.Χ.)

Εχει ενδιαφέρον η σύγκριση της μνήμης των Ρωμαίων αυτοκρατόρων με αυτή των Αθηναίων πολιτών. Το *ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος* βρίσκεται στον αντίποδα του μεγέθους και της πολυτέλειας των ρωμαϊκών νεκρικών μνημείων και μαυσωλείων. Εξ' άλλου σε κανένα επιφανή Αθηναίο πολίτη δεν επιφυλάχθηκε ιδιαίτερα ξεχωριστή νεκρική ή εν ζωή τιμή. Τιμή ήταν η αναγνώριση της σημαντικής παρουσίας του στο δημόσιο χώρο της πόλης και η εξ' αυτής απορρέουσα αθανασία.

Μαυσωλείο Αύγουστου, 29 μ.Χ

Αφιερώθηκε στον αυτοκράτορα Αύγουστο μετά τη νίκη του στη Γαλλία και την Ισπανία. Είναι ένα σημαντικό πολιτικό μνημείο της εποχής του Αυγούστου που προπαγανδίζει τους σκοπούς του. Μύθος, ιστορία και θρησκεία συμβόλιζαν την εποχή της ειρήνης που είχε ανατείλει, μετά από αιώνες σύγκρουσης με τις πολιτικές της νέας αυτοκρατορίας.

Βωμός Ειρήνης του Αυγούστου, 9 π.Χ.

Επιστρέφοντας στη Ρώμη μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου ο Αύγουστος έκτισε ένα μεγάλο τάφο για τον ίδιο και την οικογένειά του στο Πεδίο του Άρη. Μιμήθηκε το Μαυσωλείο του Αλεξάνδρου του Μεγάλου στην Αλεξάνδρεια. Μετά από πολλές επεμβάσεις στο Μεσαίωνα, το μαυσωλείο αποκαταστάθηκε το 1936.

ΤΕΙΧΗ

Τα τείχη είναι σημαντικά έργα καθώς λειτουργικά και συμβολικά οριοθετούν την πόλη στη συνείδηση και το συλλογικό ασυνείδητο όσων την κατοικούν και όσων επόμενων θα ακολουθήσουν.

Αυρηλιανό τείχος 270 – 2 μ.Χ.

Από τα πιο σημαντικά μνημεία της Ρώμης, κτίστηκε από τον αυτοκράτορα Αυρηλιανό για να προστατευτεί από επιθέσεις βαρβάρων και τελείωσε από τον αυτοκράτορα Πρόμπους (276 -282 μ.Χ.). Περικλείει όλη την πόλη – urbs – του 3^{ου} αι. 18 πύλες κάλυπταν την είσοδο στην πόλη.

ΠΟΡΤΕΣ

Η Porta Maggiore κτίστηκε από τον αυτοκράτορα Κλαύδιο και ενσωματώθηκε στο Αυρηλιανό τείχος της πόλης.

Αρχικά δεν ήταν είσοδος στην πόλη. Παραλάμβανε τα υδραγωγεία Aqua Claudia και Anio Novus κατά μήκος των Via Labicana και Via Prenestina. Το όνομα, πιθανόν, οφείλεται στο ότι βρίσκεται στο δρόμο προς της Santa Maria Maggiore.

Porta Maggiore, 52 μ.Χ.

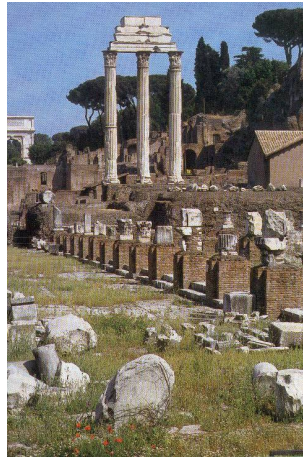
ΡΩΜΑΪΚΟ ΦΟΡΟΥΜ (FORUM ROMANUM)

Κέντρο της πολιτικής, θρησκευτικής, εμπορικής και δικαστικής ζωής στην αρχαία Ρώμη.

Αρχικά ήταν ελώδης κοιλάδα για την ταφή των νεκρών αλλά, λόγω της κεντρικής του θέσης, έγινε το εστιακό σημείο της πόλης όταν οι γύρω λόφοι κατοικήθηκαν. Ο πρώτος βασιλιάς Ταρκίνος Πρίσκος οικοδόμησε εδώ πολλά δημόσια κτίρια και ένα αποξηραντικό σύστημα για τα νερά. Από τότε η περιοχή διαιρέθηκε σε δύο μέρη με καθορισμένες λειτουργίες. Το βόρειο τμήμα περιλάμβανε το comitium (τόπος συνέλευσης) όπου γινόταν οι πολιτικές συναντήσεις και μεγάλες λαϊκές γιορτές. Εδώ κτίστηκαν τον 5ο αι. π.Χ., στην αρχή της Δημοκρατίας, η curia όπου συναθροίζονταν οι συγκλητικοί και η rostra – η πλατφόρμα απ' όπου μιλούσαν οι ρήτορες.

Νότια ήταν η αγορά όπου γεωργοί και έμποροι πωλούσαν τα προϊόντα τους.

Στο forum λατρεύονταν οι θεοί: οι πρώτοι ναοί είναι του Κρόνου, των Διόσκουρων και της Ομόνοιας. Άλλοι ιεροί τόποι ήταν ο ναός της Εστίας, το σπίτι για τις ιέρειες της – τις Εστιάδες Παρθένες – και η Regia, η κατοικία του pontifex maximus (ανώτερου ιερέα).

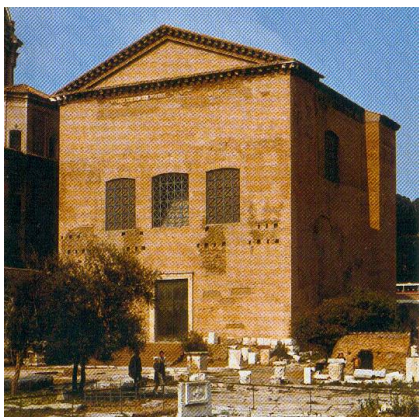

Απόψεις του forum, χαρακτηριστικά του Giovanni Battista Piranesi

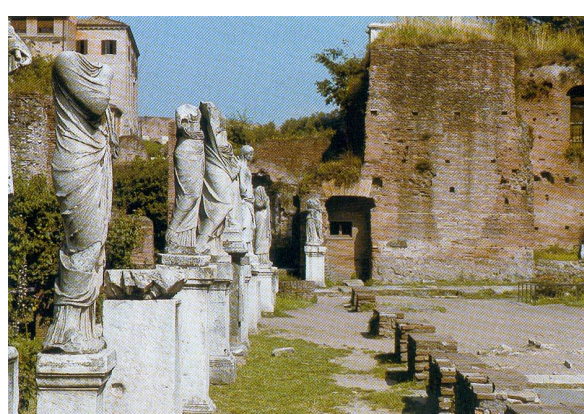

ΡΩΜΑΪΚΟ ΦΟΡΟΥΜ - CURIA

Τόπος συνάντησης της Συγκλήτου, του πιο σημαντικά πολιτικού οργάνου της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Το σωζόμενο κτίριο χρονολογείται την εποχή της ανοικοδόμησης από τον Διοκλητιανό της curia, μετά από πυρκαγιά, το 283 μ.Χ. Στέγαζε περίπου 300 συγκλητικούς ανά συνεδρία. Έγινε εκκλησία τον 7^ο αι. και με την αναστήλωση του 1930 επανήλθε στην αρχική του μορφή.

ΡΩΜΑΪΚΟ ΦΟΡΟΥΜ – ΝΑΟΙ

*Ναός των Διόσκουρων
εποχή Τιβερίου 14 – 37 μ.Χ.*

*Ήταν η διεύθυνση του
γραφείου των εμπορικών
προτύπων - βαρών και
μέτρων.*

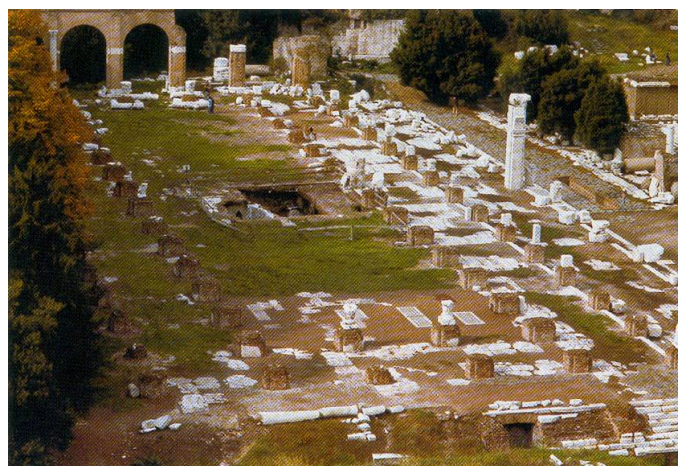
Ναός Κρόνου

*Τα σημερινά ερείπια
χρονολογούνται από τον
4^ο αι. π.Χ. ενώ ο πρώτος
ναός υπήρχε από τον 5^ο
αι. π.Χ.*

Οικία Εστιάδων Παρθένων.

*Χώρος διαμονής των μοναδικών ιερών
γένους θηλυκού*

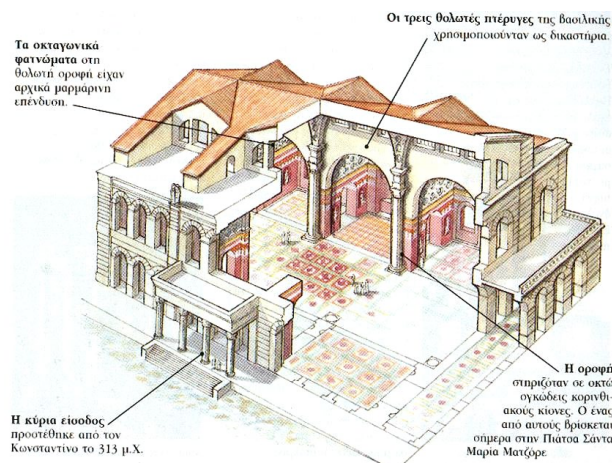
Ανάπτυξη του Ρωμαϊκού Φόρουμ

Η αστική αρχιτεκτονική στο forum άρχισε να ανθίζει μόνο στον 2ο αι. π.Χ. μετά τους Καρχηδόνιους Πολέμους και την κατάκτηση της ανατολικής Μεσογείου, όταν η Ρώμη αναδείχθηκε σε ηγεμονική παγκόσμια δύναμη. Ο χώρος άλλαξε σημαντικά: επιβλητικές βασιλικές ανεγέρθησαν με χρήση αγορών και δικαστηρίων και έδωσαν στο forum μια ενιαία εμφάνιση. Οι πολιτικές αλλαγές επί εποχής Καίσαρα και Αυγούστου, που μετέτρεψαν τη Ρώμη από Δημοκρατία σε αυτοκρατορία, έφεραν ως αποτέλεσμα μια μετατόπιση από τις πολιτικές στις εμπορικές λειτουργίες του forum.

Ιουλιανή Βασιλική

Ξεκίνησε να κτίζεται το 54 π.Χ. και επισκευάστηκε τον 3^ο αι.

Βασιλική Αιμιλία, 179 π.Χ.

Επισκευάστηκε και ανοικοδομήθηκε πολλές φορές. Μεγαλοπρεπές κτίριο, κατά τον Πλίνιο ένα από τα μεγαλύτερα θαύματα του αρχαίου κόσμου. Ο τύπος αυτός διαδόθηκε βαθμιαία από την Ελληνιστική Ανατολή στην Ιταλία του 2^{ου} αι. π.Χ. και έγινε χαρακτηριστικό του σχεδίου του ιταλικού φόρουμ. Η βασιλική λειτουργούσε τόσο ως αγορά όσο και ως δικαστήριο.

Βασιλική Κωνσταντίνου και Μαξεντίου, αρχές 4ου αι. μ.Χ.

Το τέλος της ιστορίας του Ρωμαϊκού Φόρουμ

Κολώνα του αυτοκράτορα Φωκά, 608 μ.Χ.

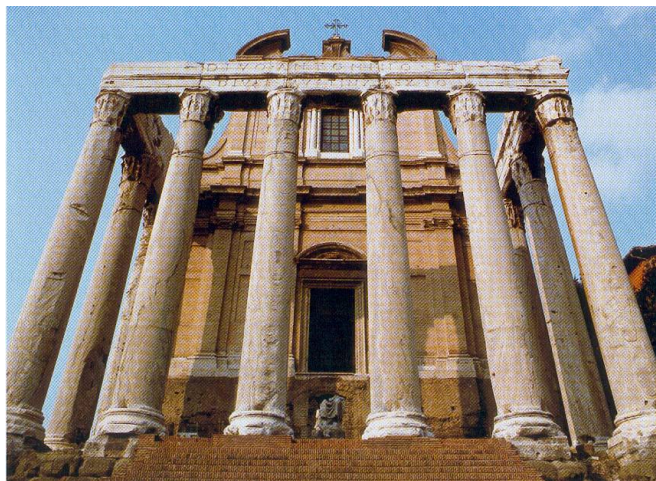
Το forum παρέμεινε για αιώνες αυτό που επιδίωξαν οι πρώτοι αυτοκράτορες, δηλαδή ένα εργαλείο δυναστικού γοήτρου. Όταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έγινε μοναρχία υπήρξαν επιπλέον μετασχηματισμοί. Προστέθηκαν κολώνες, μνημεία που μνημόνευαν την εισαγωγή της τετραρχίας, το έφιππο άγαλμα του Κωνσταντίνου και το φόρουμ πύκνωσε πολύ. Είναι εκπληκτικό το πόσο ευθέως αποτυπώνεται η κυρίαρχη αντίληψη για την δημόσια μνήμη στο χώρο. Στην Αθήνα δεν υπήρξαν θριαμβικές αγίδες ούτε ναοί θεοποιημένων αυτοκρατόρων.

Όταν το 608 μ.Χ. αναγείρεται η κολώνα του Φωκά προς τιμήν του ομόνυμου βυζαντινού αυτοκράτορα, η ιστορία της αρχαίας Ρώμης φτάνει στο τέλος της. Το φόρουμ ξεχάστηκε για αιώνες μέχρι την Αναγέννηση όπου και αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον για τον αρχαίο κλασικό τόπο.

ΕΠΙΜΕΙΞΙΕΣ, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Όταν η έδρα της Παποσύνης μετακινείται από την Αβινιόν στη Ρώμη το forum γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης και χρησιμοποιούνται τμήματα των αρχαίων μνημείων στις νέες οικοδομές. Μόνο στα τέλη του 17ου αι., με την εμφάνιση της επιστημονικής αρχαιολογίας, τα πράγματα άλλαξαν και το 1788 έγινε η πρώτη ανασκαφή του φόρουμ.

Η επιμειξία που γίνεται όταν για την ανέγερση ενός κτιρίου χρησιμοποιούνται υλικά από προηγούμενα ήταν πολύ συνηθισμένη στο μεσαίωνα. Δημιουργεί ένα είδος μνημονικής επιμειξίας, ένα είδος μνημονικής «σύγχυσης». Ανάλογη διαδικασία είναι και αυτή του μετασχηματισμού ενός προγενέστερου κτιρίου όπως έγινε με τον ναό προς τιμήν του αυτοκράτορα Αντονίνου Πίου και της συζύγου του Φαουστίνας (141 μ.Χ.), που βρίσκεται στο ρωμαϊκό φόρουμ, και ο οποίος μετατράπηκε το 1150 στην εκκλησία του Αγίου Λορέντζου, ενώ η τοιχοποιία μεταξύ των κίωνων μετακινήθηκε το 1602. Η Μπαρόκ όψη χρονολογείται από το 1602.

Ναός του αυτοκράτορα Αντονίνου Πίου και της συζύγου του Φαουστίνας, 141

ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΕΙΣ

Ανάλογη του μετασχηματισμού διαδικασία είναι και αυτή της ενσωμάτωσης ως πρόναου του ονομαζόμενου ναού του Ρωμύλου, που βρίσκεται στο ρωμαϊκό φόρουμ, στην εκκλησία των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, η οποία με τη σειρά της στεγάζεται σ' ένα αρχαίο κτίριο, σε μια αίθουσα της Αγοράς της Ειρήνης του Βεσπασιανού. Εδώ υπάρχει όχι μόνο ένα θαυμάσιο βυζαντινό ψηφιδωτό που απεικονίζει τον Χριστό με φόντο πορτοκαλιά σύννεφα αλλά και μια θαυμάσια ανάγλυφη φάτνη του 18^{ου} αι., ένδειξη και αυτή της μακριάς διάρκειας στο χρόνο του κτιρίου.

Με τις επιμειξίες, τους μετασχηματισμούς και τις ενσωματώσεις προκύπτουν σύνθετες αρχιτεκτονικά μορφές, που αποτυπώνουν τον χρόνο σε μακριά διάρκεια, και απ' αυτή την άποψη είναι εμβληματικές της πόλης η οποία είναι προϊόν του χρόνου.

Αυτοκρατορικά Φόρα (Fori Imperiali)

Προς το τέλος της δημοκρατικής περιόδου, όταν η Ρώμη είχε γίνει η κυρίαρχη δύναμη στη Μεσόγειο το παλιό ρωμαϊκό φόρουμ δεν ήταν πια αρκετό.

Στην αρχή ο Ιούλιος Καίσαρ έκτισε ένα παράρτημα ως επέκταση του αρχικού και κατά τις επόμενες δυναστείες οικοδομήθηκαν: το φόρουμ του Αυγούστου, το φόρουμ του Νέρβα, και το μεγαλύτερο όλων φόρουμ του Τραϊανού. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ένα σύμπλεγμα δημοσίων κτιρίων που στέγαζαν κεντρικές πολιτικές, διοικητικές, δικαστικές και οικονομικές λειτουργίες της πόλης.

Foro Iulio (φόρουμ Καίσαρα)

Foro di Augusto (φόρουμ Αυγούστου)

Φόρουμ Τραϊανού (Foro di Traiano)

Ο αρχιτέκτονας Απολλόδωρος έκτισε ένα εντυπωσιακό σύμπλεγμα από αίθουσες αγορών και εμπορικούς δρόμους στην πλαγιά του Κυρινάλιου λόφου. Η αγορά περιείχε, επίσης, τις κρατικές αποθήκες διανομής τροφίμων στους φτωχούς σε χαμηλές τιμές ή δωρεάν. Το ημικυκλικό κτίριο από οπτοπλινθοδομή είναι 6 ορόφων και περικλείει πάνω από 150 καταστήματα (tabernae)

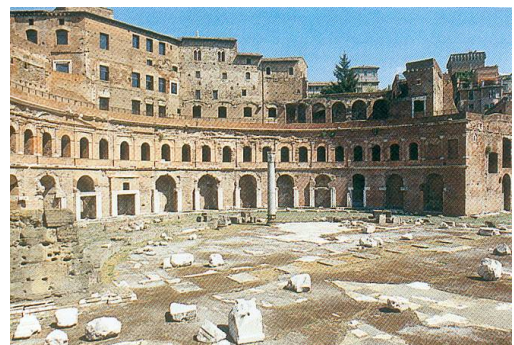
*Foro di Traiano
(φόρουμ Τραϊανού)*

*Άποψη της μεγάλης θολωτής
αίθουσας*

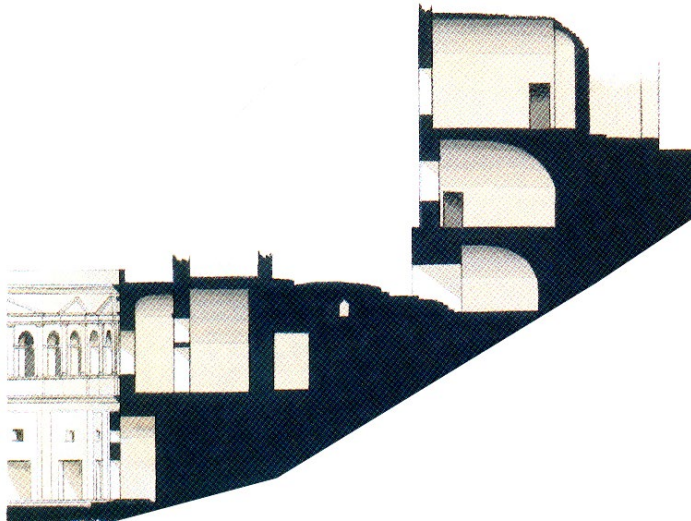
*Η Via Biberatica και το
εξωτερικό της θολωτής
αίθουσας*

*Άποψη του μεγάλου ημικύκλιου της
Εμπορικής Αγοράς του Τραϊανού όπως
φαίνεται σήμερα*

Διάδρομος στον οποίο είχαν έξοδο τα καταστήματα και τα γραφεία

Αναπαράσταση σε τομή που εικονίζει τη βαθμιδωτή διάταξη της εμπορικής αγοράς

Αγορά Βουειδών (Foro Boario)

Ήταν αγορά ήδη από τους πρώτους χρόνους για τους ανθρώπους της περιοχής και τους έλληνες εμπόρους. Ως εμπορικό τετράγωνο έξω από τα τείχη της πόλης άρχισε να κτίζεται την εποχή των Ετρούσκων και συνέχισε τον 3ο και 2ο αιώνα π.Χ. με την ακμή της Ρώμης. Σήμερα εδώ βρίσκεται η Piazza della Bocca della Verità.

Foro Boario: Ναοί

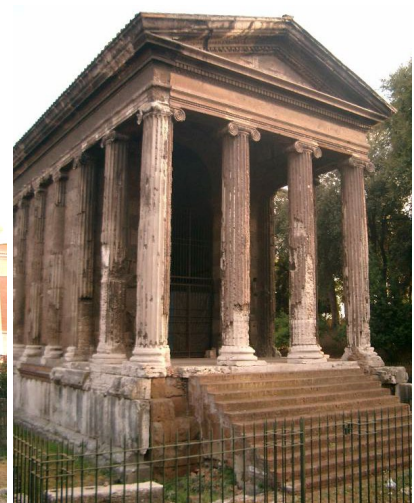
Ναός του Νικητή Ηρακλή, τέλος 2^{ου} π.Χ.

Ήταν αφιερωμένος στον Ηρακλή από Ρωμαίο έμπορο λαδιού. Οι έμποροι λάτρευαν τον Ηρακλή ως προστάτη θεό.

Ναός του Portunus, 1^{ος} αι μ..Χ.

Ο θεός Portunus ήταν θεός του λιμανιού και σύμφωνα με αρχαίες πηγές είχε ένα βωμό στο παλιό λιμάνι.

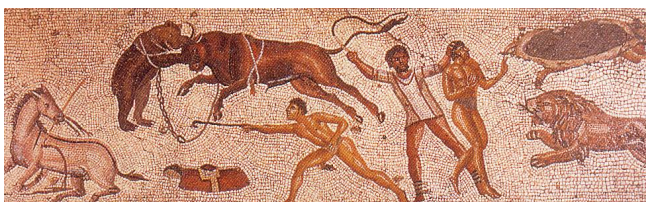
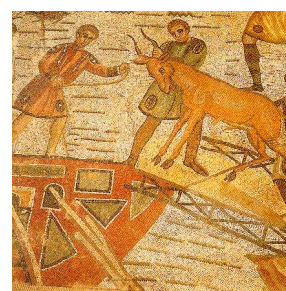
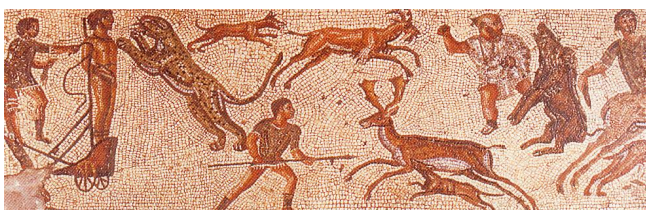

ΚΟΛΟΣΣΑΙΟ

Ο Βεσπασιανός ξεκίνησε να χτίζει το μεγαλύτερο αμφιθέατρο στο Ρωμαϊκό κόσμο το 72 μ.Χ. Όταν εγκαινιάστηκε από τον γιό και διάδοχό του Τίτο, στα 80 μ.Χ., έγιναν εορταστικοί αγώνες που κράτησαν 100 μέρες κατά τις οποίες σκοτώθηκαν 5.000 ζώα. Η είσοδος στο αμφιθέατρο ήταν ελεύθερη αλλά υπήρχαν διακεκριμένες περιοχές ανάλογα με την τάξη των θεατών. Το τελευταίο επίπεδο ήταν για τις γυναίκες θεατές. Εδώ γίνονταν θηριομαχίες, μονομαχίες, εκτελέσεις που αναγόρευαν τον φόνο και το αίμα σε μέσα διασκέδασης.

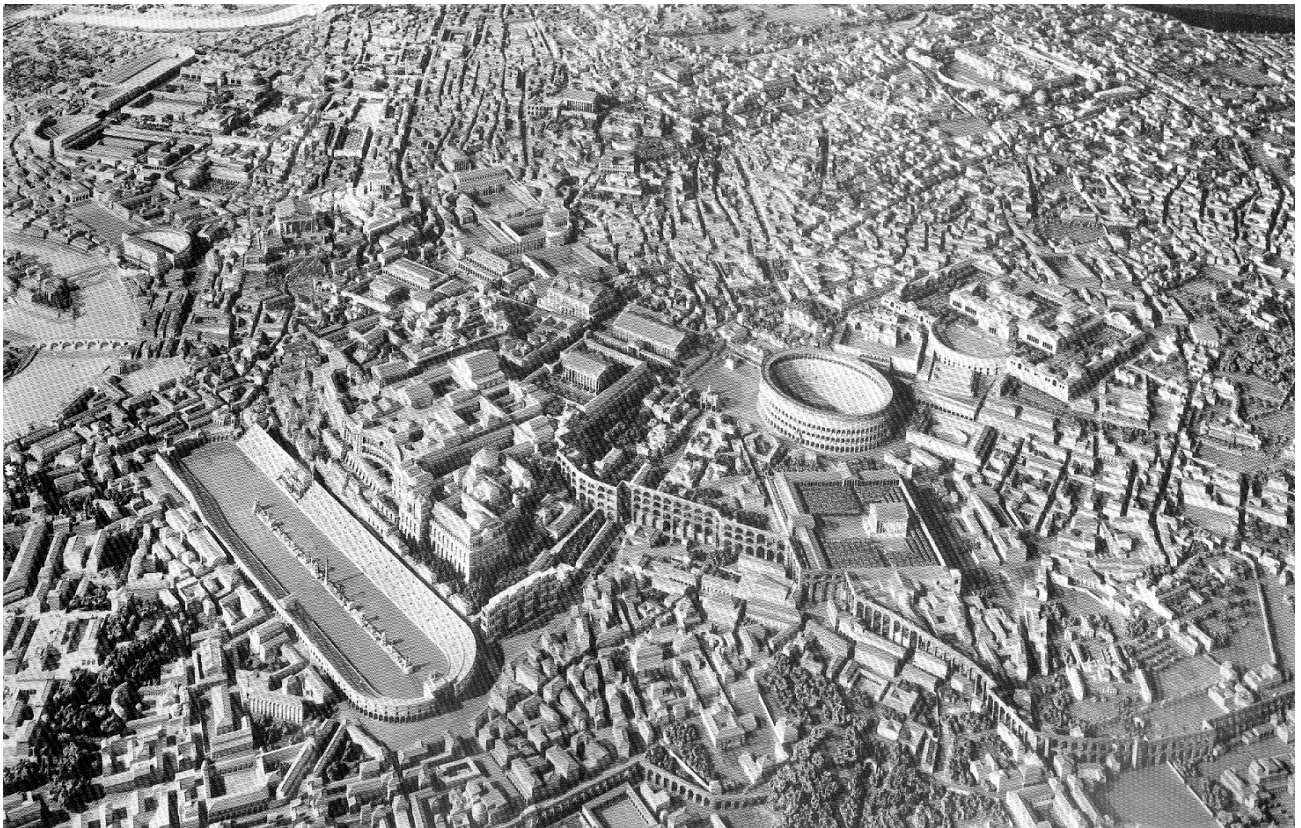

Αναπαραστάσεις από το Κολοσσαίο σε ψηφιδωτά

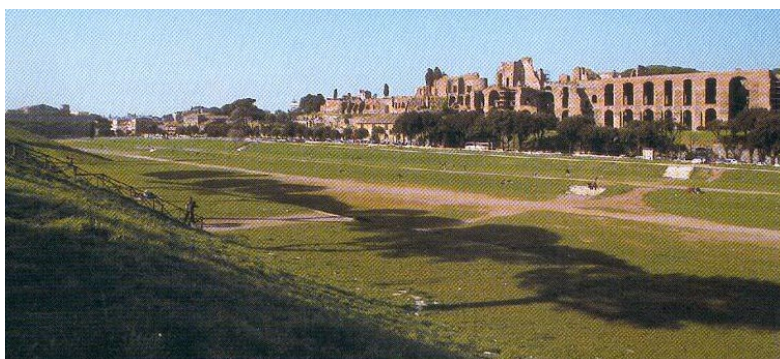
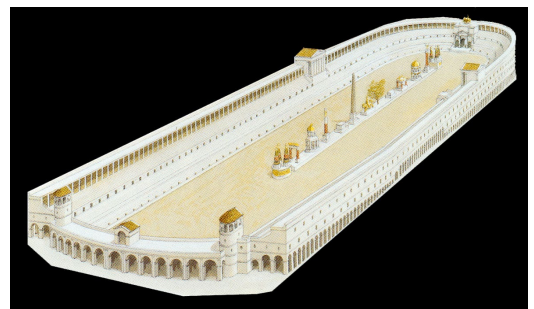
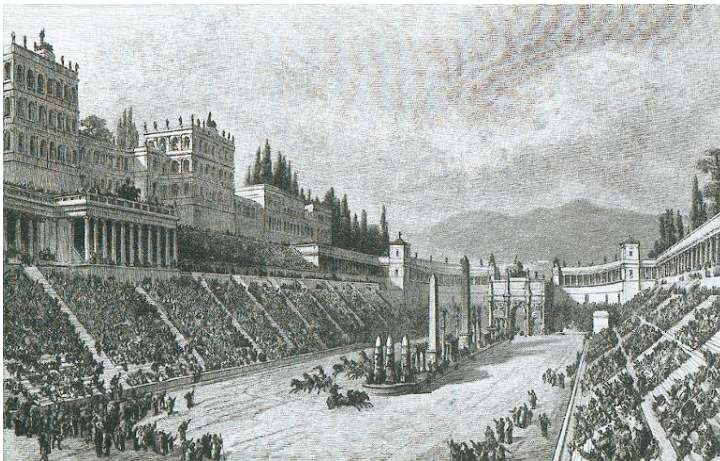
Το Κολοσσαίο λειτούργησε ως ρωμαϊκό αμφιθέατρο μέχρι το 523 μ.Χ. Οι τελευταίοι αγώνες έγιναν υπό τη βασιλεία του Οστρογότθου βασιλιά Θεοδόριχου (473 – 526 μ.Χ). Εγκαταλείφθηκε τον μεσαίωνα, μετατράπηκε σε φρούριο και χρησιμοποιήθηκε ως «λατομείο πέτρας». Η καταστροφή του σταμάτησε το 1744 όταν το μνημειακό κτίριο μετατράπηκε σε ενθύμιο των χριστιανών μαρτύρων και τοποθετήθηκε ένας χάλκινος σταυρός στην αρένα.

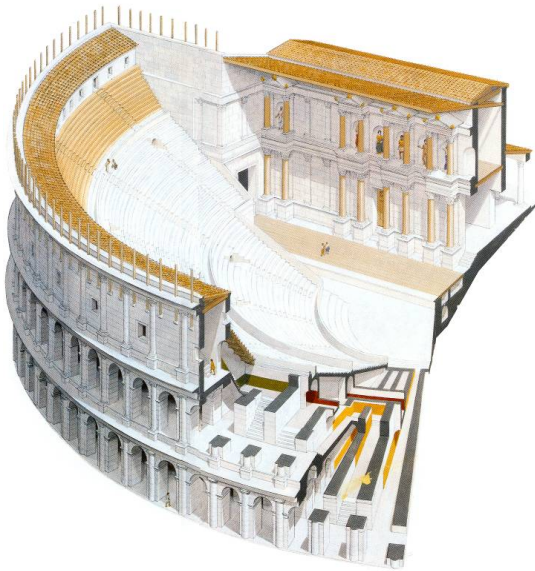
Όταν σταματά η ζωή ενός χώρου αρχίζει η μνήμη του. Αν, όμως, ο χώρος αυτός μένει περίπου όπως ήταν, αποκτά, σε ορισμένες περιπτώσεις, μια σχεδόν μεταφυσική παρουσία. Το Κολοσσαίο, αδειανό σήμερα, χωρίς να είναι ερείπιο αλλά και χωρίς να θυμίζει την εποχή της δόξας και των βάρβαρων λειτουργιών που στέγαζε, έχει καταστεί η εμβληματική συμπύκνωση της πόλης, μια αδειανή επιβλητική μορφή, αποσταγμένη και εξαγνισμένη στο πέρασμα του χρόνου, ένα οριοθετημένο κενό στο κέντρο της Ρώμης, κάτι σαν ομφαλός της. Αποσπασμένο από τη συλλογική μνήμη της εποχής της Αυτοκρατορίας αλλά και από την ιστορική μνήμη που το κατατάσσει αρχιτεκτονικά και λειτουργικά, το Κολοσσαίο είναι κατεξοχήν ένα άχρονο μνημονικό σώμα, ταυτόχρονα αγκυρωμένο στο χώρο αλλά και υπεράνω των χωρικών συμφραζομένων, που θυμίζει, εντός και εκτός της Ρώμης, την ίδια την πόλη.

ΜΕΓΑΛΟΣ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ (cirus maximus)

Ο μεγάλος ιππόδρομος δεν ήταν ο μοναδικός, αν και ο πιο μνημειακός και σημαντικός, ιππόδρομος της πόλης. Κτίστηκε τον 4ο αι. μ.Χ. αλλά η αρχική του μορφή ανάγεται στον 6ο αι. π.Χ. Τα πιο δημοφιλή και τα αρχαιότερα αγωνίσματα ήταν οι αρματοδρομίες που γίνονταν στον ιππόδρομο με άρματα 2, 3 ή 4 αλόγων. Εδώ οργανώνονται επίσης, μονομαχίες όπως και κυνήγι άγριων ζώων.

ΘΕΑΤΡΟ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ

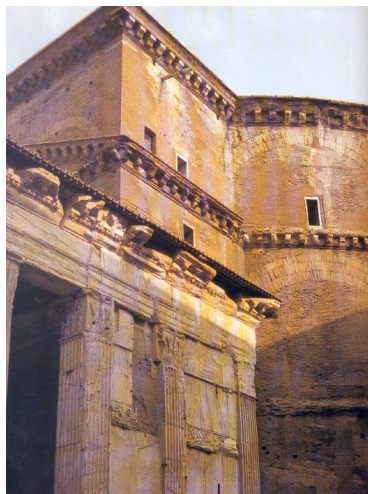
Στη Ρώμη την εποχή της δημοκρατίας τα θέατρα είχαν απαγορευτεί με διάταγμα της Συγκλήτου. Παλαιότερα, όλα τα θέατρα που κατασκευάζονταν στη Ρώμη ήταν προσωρινές ξύλινες κατασκευές, οι οποίες καταστρέφονταν μετά το τέλος της γιορτής.

Αργότερα κτίστηκε το θέατρο του Πομπηίου, του οποίου η κάτοψη σώζεται στο μαρμάρινο χάρτη της Ρώμης της εποχής των Σεβήρων, με διάμετρο 160 μ. και καθίσματα για 27.000 θεατές. Το θέατρο Μαρκέλλου αφιερώθηκε στη μνήμη του ανιψιού του Αυγούστου και γαμπρού του που πέθανε το 23 π.Χ. Είχε διάμετρο 150μ. και (πιθανόν) 14.000 θέσεις.

ΠΑΝΘΕΟΝ, 118 – 125 μ.Χ.

Από τα πιο καλοσυντηρημένα και μαγευτικά κτίρια της Ρώμης.

Ο Αγρίππας, γαμπρός του αυτοκράτορα Αυγούστου, έκτισε ένα ορθογώνιο ναό το 27 π.Χ. προς τιμήν της αυτοκρατορικής οικογένειας, αλλά ο Αύγουστος θέλησε να τοποθετηθεί μόνο το άγαλμά του εδώ. Έτσι το κτίριο ονομάστηκε Πάνθεον. Ίσως ήταν αφιερωμένο αρχικά στον Άρη και την Αφροδίτη. Μετά μια πυρκαγιά το 80 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Αδριανός οικοδόμησε ένα νέο κτίριο (118 – 125 μ.Χ.), που είναι το σημερινό Πάνθεον. Εξέφραζε τις αναπτυγμένες τεχνικές δυνατότητες της ρωμαϊκής εποχής και λειτούργησε στην Αναγέννηση σαν πρότυπο για τον Μπραμάντε και τον Μιχαήλ Άγγελο. Μετετράπηκε από τον Πάπα Βονιφάτιο IV (608 – 615 μ.Χ.) σε χριστιανική εκκλησία.

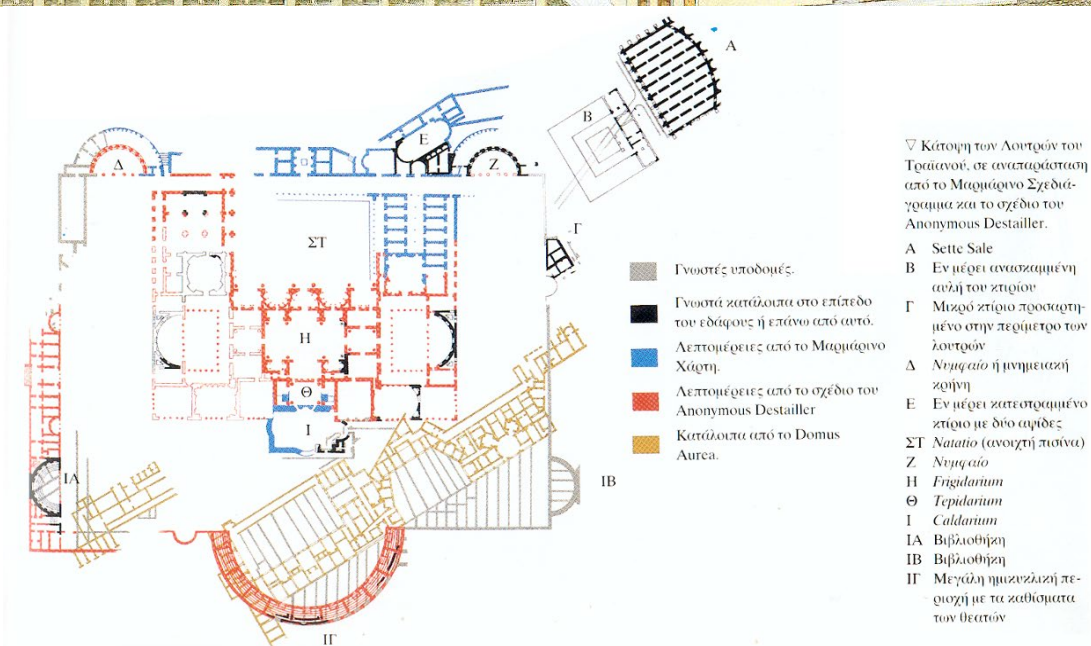
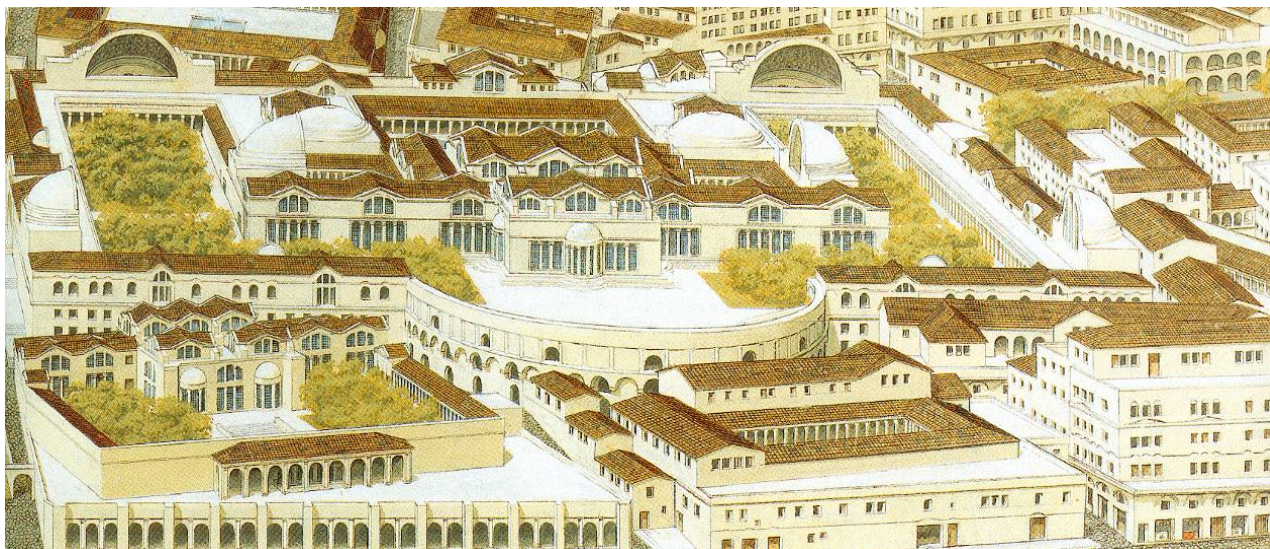

ΛΟΥΤΡΑ

Τα λουτρά ήταν αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής των Ρωμαίων στις πόλεις. Τα θέατρα, τα αμφιθέατρα και οι ιππόδρομοι ήταν τόποι ευκαιριακής διασκέδασης ενώ τα λουτρά έγιναν από τα τέλη της δημοκρατίας μια καθημερινή συνήθεια για πολλούς κατοίκους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Για τους Ρωμαίους η διαδικασία του λουτρού ήταν ταυτόχρονα πολυτέλεια και αναγκαιότητα.

ΛΟΥΤΡΑ ΤΡΑΪΑΝΟΥ, 104 – 109 μ.Χ.

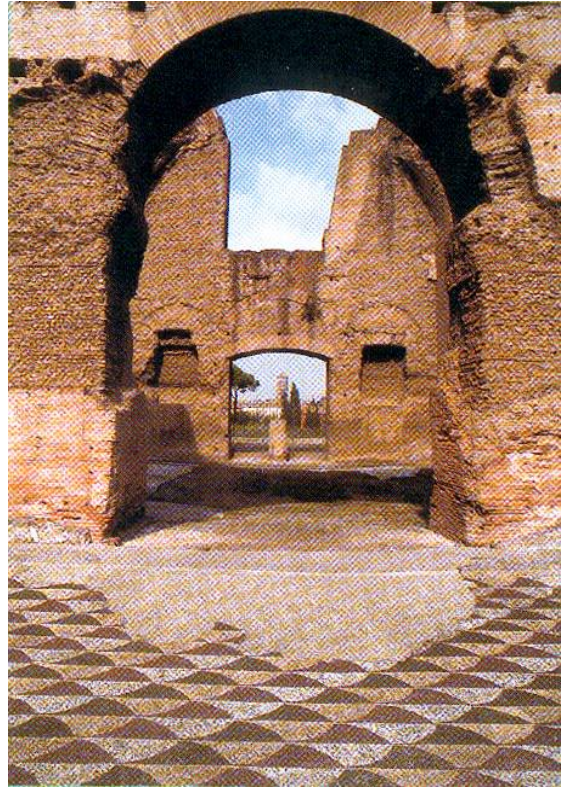
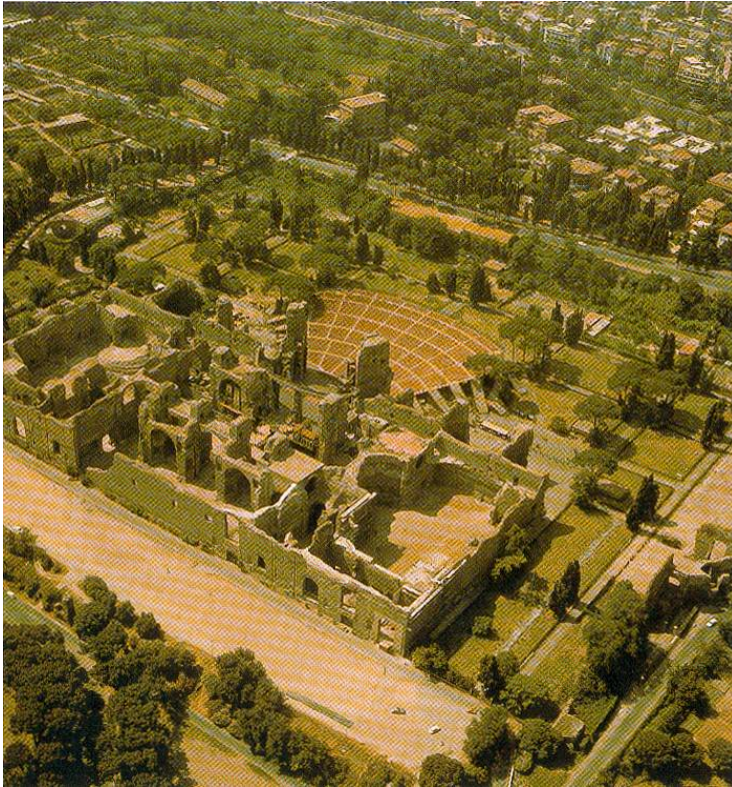
Είναι το παλαιότερο παράδειγμα αυτοκρατορικών λουτρών

ΛΟΥΤΡΑ (ΘΕΡΜΕΣ) ΚΑΡΑΚΑΛΑ, 217 μ.Χ.

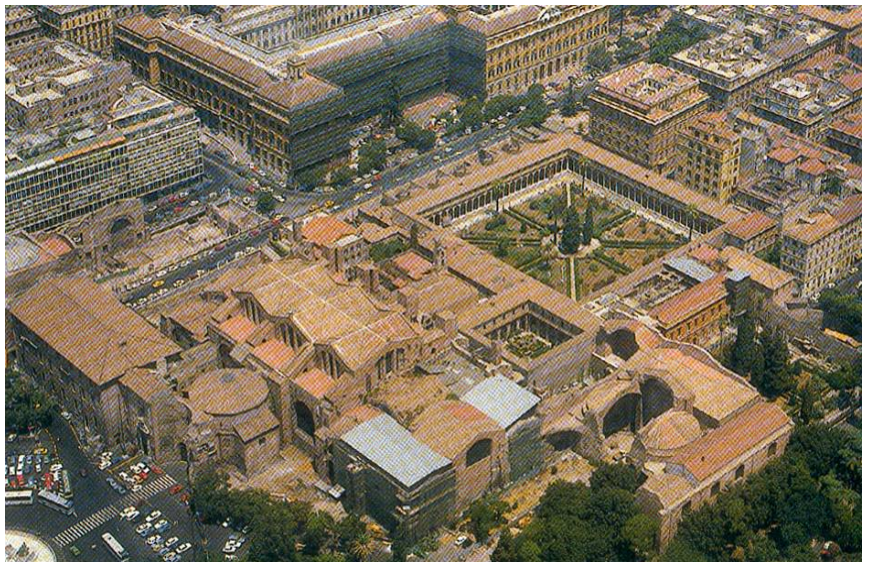
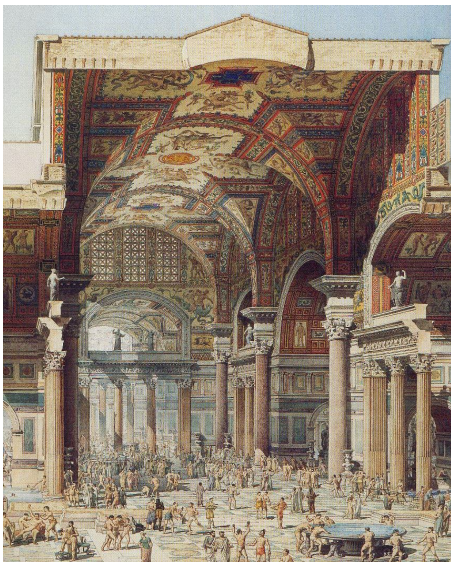
Καλύπτουν ένα οικοδομικό τετράγωνο 11 εκταρίων και μπορούσαν να εξυπηρετήσουν 1.600 ανθρώπους στα λουτρά. Το μνημειακό κτίριο λουτρών έχει μια παραδοσιακή κάτοψη με τα βασικά δωμάτια πάνω στον κεντρικό άξονα: συμμετρικά ως προς αυτά τοποθετούνται οι συμπληρωματικοί χώροι: αποδυτήρια (apodyteria), δωμάτια για μασάζ και ιατρικές εξετάσεις καθώς και χώροι αθλημάτων (palaestrae).

Αυτοί που τελείωναν το λουτρό μπορούσαν να συμμετάσχουν σε πολλές δραστηριότητες στο γύρω χώρο. Μπορούσαν να περιπλανηθούν στους κήπους ή να φτάσουν στους περίστυλους χώρους των συναυλιών και των διαλέξεων, των βιβλιοθηκών, των καταστημάτων, των γραφείων της διαμονής, ακόμα και σ' ένα υπόγειο ναό του Μίθρα. Έτσι, τα λουτρά ήταν ένα γιγαντιαίο συγκρότημα που εξέφραζε το *mens sana in corpore sano* (νους υγής εν σώματι υγεί).

ΛΟΥΤΡΑ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΥ, 298 – 306 μ.Χ

Καλύπτουν μια έκταση 376X361 τ.μ. και μπορούσαν να στεγάσουν 3.000 ανθρώπους

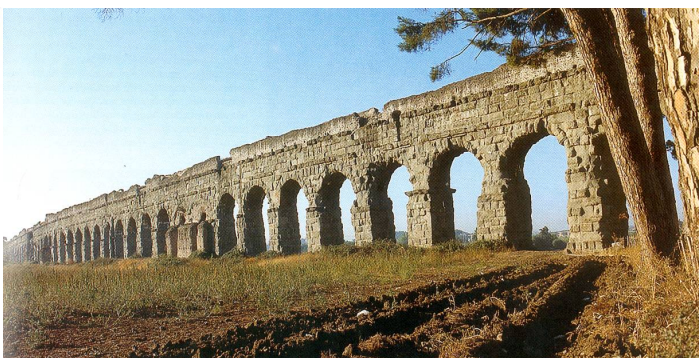
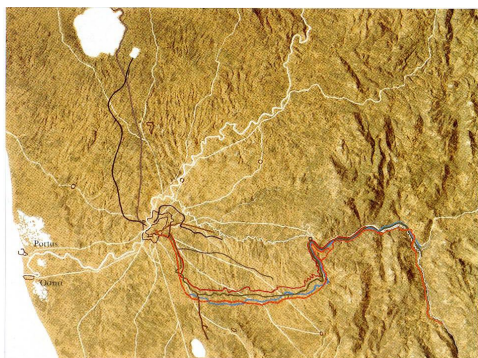

ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΑ

Ο ανεφοδιασμός της Ρώμης γινόταν ως το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. από πηγάδια, πηγές και όμβρια ύδατα που συγκεντρώνονταν σε δεξαμενές. Το 312 π.Χ. κτίστηκε το πρώτο υδραγωγείο της Ρώμης (aqua appia). Από την εποχή του Τραϊανού υπήρχαν στη Ρώμη 10 κύρια υδραγωγεία.

Ο Χάρτης που δείχνει τη δοδουσία των 10 μεγάλων υδραγωγείων της Ρώμης. Το πρώτο (Aqua Appia) χτίστηκε το 312 π.Χ. Το τελευταίο αντλία στην το Aqua Traiana, αν και χτίστηκε ενάμιση αιώνα αργότερα (226 π.Χ.). (Aqua Alexandrina).

- Aqua Appia
- Aqua Anio Vetus
- Aqua Marcia
- Aqua Tepula
- Aqua Julia
- Aqua Virgo
- Aqua Alsentina
- Aqua Claudia
- Aqua Anio Novus
- Aqua Traiana

ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΠΟΧΩΡΗΤΗΡΙΑ

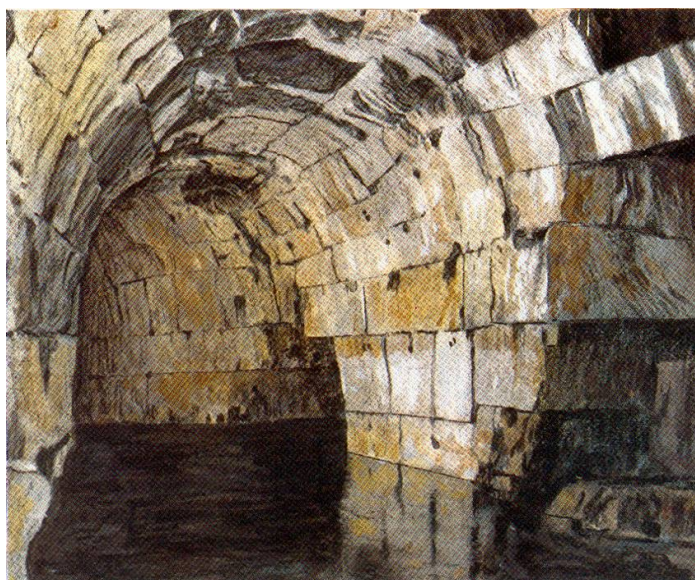
Ιστορικές πηγές των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων αναφέρουν 144 δημόσια αποχωρητήρια στη Ρώμη. Αποχωρητήρια ήταν απαραίτητα στα κτίρια των λουτρών ενώ τα σπίτια, ιδιαίτερα όσα βρίσκονταν ψηλά δεν είχαν αποχωρητήριο.

ΜΕΓΑΛΟΣ ΥΠΟΝΟΜΟΣ (cloaca maxima)

Ο πιο γνωστός ρωμαϊκός αγωγός ήταν η cloaca maxima της οποίας η αρχική κατασκευή αποδίδεται στον Ταρκύνιο Πρίσκο.

Μετέφερε περριτά νερά και απόβλητα. Στα τέλη της αυτοκρατορίας διαμορφώθηκε σε υπόγειο κλειστό αγωγό, μήκους 900 μ. σε ευθεία γραμμή, ύψους 4,2 μ. και πλάτους 3,2 μ.

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΟΤΕΧΝΙΑ

Στη Ρώμη αναπτύσσεται η μνημοτεχνία στο πλαίσιο της καλλιέργειας των γραμμάτων, των τεχνών και της πολιτικής. Τρεις πραγματείες των Ρωμαϊκών χρόνων είναι αφιερωμένες στη μνημοτεχνία: η *De Oratore*, του Κικέρωνα (55 π.Χ.), η *Ad C. Herennium libri IV*, αγνώστου, που όμως αποδίδεται και αυτή στον Κικέρωνα (82-86 π.Χ.) και η *Instituto Oratoria*, του Κοϊντιλιανού (τέλη 1^{ου} αι. π.Χ.).

Στη δυτική παράδοση της μνημοτεχνίας, όπως εμφανίστηκε στην Ελλάδα με τον Σιμωνίδη τον Κείο και έφτασε μέχρι την ύστερη Αναγέννηση, το ενδιαφέρον στοιχείο είναι η χρήση του χώρου, της αρχιτεκτονικής και της οπτικής πρόσληψης των πραγμάτων για την ενίσχυση της μνήμης. Η κλασική τέχνη της μνήμης ανήκει στη Ρητορική που στηρίζεται επίσης, πλην της μνήμης, στην inventio (επινοήση του λόγου), στην dispositio (ταξινόμηση του λόγου), στην elocutio (καλλωπισμός του λόγου), και στην pronuntiatio (προφορά του λόγου). Η μνημοτεχνία βασίζεται στην αντίληψη ότι η πιο

οξεία αίσθηση είναι η όραση και, επομένως, ό,τι μεταφέρεται στο νου με τη μεσολάβηση των ματιών διατηρείται πιο εύκολα.

Στον αρχαίο κόσμο, λέει η Frances A. Yates, η ασκημένη μνήμη ήταν πολύ σημαντική. Οι Έλληνες ανακάλυψαν την τέχνη της μνήμης, η οποία, μέσω της Ρώμης, πέρασε στην ευρωπαϊκή παράδοση. Αυτή η τέχνη, εφ' όσον χρησιμοποιεί τη σύγχρονη αρχιτεκτονική για τους τόπους της μνήμης της και τη σύγχρονη εικονογραφία για τις εικόνες της θα έχει την Κλασική, τη Γοτθική και την Αναγεννησιακή της περίοδο, όπως οι άλλες τέχνες.

AD HERENNIIUM: ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΝΗΜΗ

Η πραγματεία *Ad Herennium* είναι η πληρέστερη πηγή για την κλασική τέχνη της μνήμης στον ελληνικό και λατινικό κόσμο και αυτή που μετέδωσε την κλασική μνημοτεχνία στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση.

Τα προς μνημόνευση θέματα τοποθετούνται σε χωρικά σημειωματάρια, δηλαδή σε συγκεκριμένους αρχιτεκτονικούς τύπους – *τόπους* (*topoi, loci*): ένα σπίτι, ένα περιστύλιο, μια αψίδα, ένα δημόσιο κτίριο ή ένα δρόμο που λειτουργούν όπως τα σημειωματάρια από κερί ή πάπυρο. Οι τόποι παραμένουν σταθεροί για να παραλάβουν διαφορετικές εγγραφές μέσα στο χρόνο. Οι χωρικές σχέσεις μεταξύ των τόπων πρέπει να είναι εύκολα αντιληπτές ώστε να μπορούν ν' ανακαλούνται στη μνήμη ανεξαρτήτως σειράς στη χωρική τάξη που διαμορφώνουν.

Η χρήση ενός τόπου ως μνημονικού σημειωματαρίου υποδηλώνει μια ικανοποιητική σχέση των ανθρώπων με τις χωρικές τυπολογίες, μια βαθιά εντύπωση στη μνήμη των κτιριακών ή πολεοδομικών στοιχείων που συνθέτουν την πόλη, ώστε να μπορούν ν' ανακαλούνται αβίαστα και να λειτουργούν όπως ένας κάρναβος, μια δομή για την στήριξη των εικόνων. Φαίνεται ότι, τουλάχιστον οι μορφωμένοι Ρωμαίοι, αυτοί που θ' ασχοληθούν με τη Ρητορική, έχουν μια εξοικείωση με τον χώρο αν όχι και συστηματικότερη γνώση των τυπολογιών, πράγμα που σημαίνει ότι η αρχιτεκτονική έχει εγγραφεί στη μνήμη ορισμένων ομάδων.

Στους σταθερούς και αλληλοεξαρτώμενους αυτούς τόπους τοποθετούνται οι εικόνες που είναι δύο ειδών: εικόνες για *πράγματα* (*res*) και εικόνες για *λέξεις* (*verba*). Η πρώτη επιλογή σημαίνει ότι χρησιμοποιούνται ιδέες, επιχειρήματα, «πράγματα» για να ενισχυθεί η μνήμη της ομιλίας ενώ η δεύτερη σημαίνει απομνημόνευση των συγκεκριμένων λέξεων.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ

Οι επιλογές των εικόνων που προτείνει ο συγγραφέας του *Ad Herennium* παραπέμπουν σε μια ερμηνεία της αρχιτεκτονικής αντίληψης. Θυμόμαστε πράγματα θαυμαστά, εξαιρετικά, ασυνήθιστα, μεγάλα αλλά και στιγμιότυπα από την παιδική μας ηλικία. Επομένως, οι εικόνες που επιλέγουμε πρέπει να έχουν τέτοια χαρακτηριστικά ώστε να διεγείρουν τη μνήμη. Όσο οι εικόνες πρέπει να είναι αιχμηρά αποσαφηνισμένες και ασυνήθιστες, ώστε ν' αναγνωρίζονται γρήγορα και να διεισδύουν στην ψυχή, άλλο τόσο οι τόποι πρέπει να έχουν συγκροτημένη και αναγνωρίσιμη χωρική διευθέτηση.

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ DE ORATORE ΚΑΙ DE INVENTIONE

Ανάλογη προσέγγιση της μνημοτεχνίας με αυτή του *Ad Herennium* κάνει ο Κικέρων στο *De Oratore*. Οι τόποι, λέει, διατηρούν τη σειρά των γεγονότων και οι εικόνες σηματοδοτούν τα ίδια τα γεγονότα. Χρησιμοποιούμε τους τόπους σαν ένα κέρινο πινάκα και τις εικόνες όπως τα γράμματα που γράφουμε πάνω τους.

Στο έργο του *De inventione*, που έγραψε πριν το *De Oratore*, ο πλατωνιστής φιλόσοφος Κικέρων ορίζει την αρετή σαν μια συνήθεια του νου σε αρμονία με τον λόγο και την τάξη της φύσης. Η αρετή έχει 4 μέρη: τη Σύνεση, τη Δικαιοσύνη, την Καρτερία και την Εγκράτεια.

Η Σύνεση είναι η γνώση του τι είναι καλό, τι είναι κακό και τι δεν είναι ούτε καλό ούτε κακό. Τα μέρη της είναι η μνήμη, η ευφυΐα, η πρόβλεψη (*memoria, intelligentia, providenti*). Η Μνήμη είναι η ικανότητα με την οποία ο νους ανακαλεί ότι έχει συμβεί. Η Ευφυΐα είναι η ικανότητα με την οποία εξακριβώνει τι είναι. Η Πρόβλεψη είναι η ικανότητα με την οποία διαφαίνεται ότι κάτι πρόκειται να συμβεί πριν συμβεί.

Μέσω του ορισμού των αρετών σ' αυτό το έργο του Κικέρωνα η τεχνητή μνήμη θ' αποτελέσει στο Μεσαίωνα μέρος της κύριας αρετής της Σύνεσης.

Παρά το μεγάλο βάρος που έχει η σύσταση της τεχνητής μνήμης από τον Κικέρωνα, φαίνεται ότι η αξία της, αναφέρει η Frances A. Yates, δεν λαμβάνεται πολύ υπ' όψιν στους κυρίαρχους ρητορικούς κύκλους της Ρώμης. Ο Quintilian, δεσπότης δάσκαλος της Ρητορικής στη Ρώμη τον 1ο αι., διαπιστώνει δυσκολίες στη μνημοτεχνία, ιδιαίτερα στην τοποθέτηση εικόνων - πραγμάτων στους μνημονικούς τόπους που χρησιμοποιούνται για τη στήριξη της μνήμης ενός λόγου.

Η Frances A. Yates συνάγει από τα κείμενά του ότι υιοθετεί από το μνημονικό σύστημα, την οπτικοποίηση της γραφής σε τόπους αλλά, αντί να προσπαθεί να οπτικοποιήσει στενογραφικές σημειώσεις σ' ένα αχανές σύστημα τόπων, οπτικοποιεί τη συνηθισμένη γραφή όπως τοποθετείται πρακτικά στο σημειωματάριο ή τη σελίδα.

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ

Η καθημερινή ζωή στην πόλη της Ρώμης, που αποτελεί μαζί με τον χώρο φορέα της συλλογικής μνήμης των κατοίκων της, έχει εξατομικευτεί, έντονα κοινωνικά διαστρωματωθεί και βρίσκεται σε μεγάλη απόκλιση από τη ζωή στην ελληνική πόλιν. Αναφερθήκαμε ήδη στον πολιτικό βίο των Ρωμαίων έναντι των Αθηναίων.

Στην Ελλάδα συγκεκριμένες δημόσιες εορτές διεξάγονταν πάντα μόνον με τη μορφή του «αγώνος». Με την επέκταση της τεχνικής των οπλιτών διευρύνθηκε απλώς ο κύκλος του «αγώνος». Επίσης, ήδη οι αρχαιότερες εικαστικές εμφανίσεις των Ελλήνων αναδεικνύουν ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τη γυμνότητα, την απουσία κάθε ενδύματος, εκτός από τα όπλα...Καμμία κοινότητα στον κόσμο δεν ανέπτυξε ένα θεσμό όπως αυτόν με τέτοια σημασία, που κυριαρχούσε σε όλα τα ενδιαφέροντα και τη συλλογική τέχνη και συζήτηση, μέχρι τους διαλογικούς αγώνες του Πλάτωνα.

Αντίθετα στην Ετρουρία όπως και τη Ρώμη, οι ευγενείς απέρριπταν μια τέτοια ανάμειξη με τις μάζες. Δεν θα καταδέχονταν ποτέ τους τελετουργικούς χορευτικούς ύμνους, τα διονυσιακά όργια ή την *abalienatio mentis* [πνευματική αποξένωση] της έκστασης. Στο ρωμαϊκό πολιτικό βίο υποχώρησε η σημασία της ομιλίας και της συνδιαλλαγής στην αγορά και στην εκκλησία του δήμου, όπως απουσιάζει πλήρως ο ανταγωνισμός στο «γυμνάσιον».

Όλ' αυτά μαζί με την κυριαρχία του θεατή επί του πολίτη περιορίζουν δραστικά, σε σχέση με την Ελληνική πόλιν, την κοινή παράδοση των Ρωμαίων ως βάση της συλλογικής μνήμης πάνω στην οποία διαμορφώνονται οι αποσχιστικές και οι ιδιαίτερες παραδόσεις και μνήμες των επιμέρους ομάδων.

Στις Ρωμαϊκές πόλεις, όπως άλλωστε και τις Ελληνικές, δεν συναντάμε παρά μόνο στην πρώιμη αρχαιότητα («δημιουργοί» στην Αθήνα και *centuria fabrum* = εκατονταρχία τεχνιτών στη Ρώμη) επαγγελματικούς συνδέσμους ως στοιχεία συγκρότησης της πόλης. Ο αρχαίος μικροδημότης μπορούσε σαφώς να ανήκει μαζί με το δούλο σε μία μυστηριακή κοινότητα (όπως στην Ελλάδα) ή σε ένα «*collegium*» (όπως αργότερα στη Ρώμη), αλλά όχι σε ένα σύνδεσμο ο οποίος, όπως η συντεχνία του μεσαίωνα, απαιτούσε πολιτικά δικαιώματα.

Max Weber

Η κοινότητα, λοιπόν, ως συνθήκη συλλογικής μνήμης, πραγματοποιείται στην περίπτωση αυτή πέραν του πεδίου της οικονομικοκοινωνικής συγκρότησης και της πολιτικής, σ' ένα υπερβατικό τόπο έμπρακτης ελευθερίας που έχει εξωθηθεί στο περιθώριο της επίσημης κουλτούρας.

ΤΟΠΟΙ ΜΝΗΜΗΣ

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΓΚΡΑΝΤΙΒΑ ΚΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Γκραντίβα είναι η ηρώιδα της ομώνυμης φανταστικής νουβέλας του Γερμανού συγγραφέα Wilhelm Jensen (1837 – 1911)¹, την οποία ανέσυρε κι έκανε παγκόσμια γνωστή ο Sigmund Freud.²

Το ενδιαφέρον του για το έργο αυτό συνδέεται με δύο θέματα που τον απασχολούν στις θεωρίες του: από τη μια, η αναλογία ανάμεσα στον ενταφιασμό και την ανασκαφή μιας πόλης με τον ενταφιασμό των ψυχικών φαινομένων, μέσω της απώθησης και την ανασκαφή μέσω της ανάλυσης και, από την άλλη, η λογοτεχνική κατασκευή και ερμηνευτική των ονείρων. Η έλξη του Φρόυντ προς την αρχαιολογία απορρέει από τη θεώρησή του της ψυχανάλυσης ως αρχαιολογίας της ψυχής. Το ενδιαφέρον του για τη λογοτεχνία αφορά την καλλιτεχνική δημιουργικότητα, που στηρίζει την κατασκευή των ονείρων αλλά και τη λογοτεχνική παραγωγή ονειρικών καταστάσεων.

ΜΝΗΜΗ - ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

ΜΝΗΜΗ – ΠΟΛΗ

Λίγα λόγια για το θέμα της νουβέλας του Γιένσεν.

Ο νεαρός Γερμανός αρχαιολόγος Νόρμπερτ Χάνολντ έχει κρεμάσει στον τοίχο του γραφείου του ένα εξαιρετικό γύψινο αντίγραφο μιας νεαρής γυναίκας με υπέροχο βάδισμα, που της αποδίδει το όνομα Γκραντίβα (= εκείνη που προχωρεί) και το οποίο είναι απόσπασμα ενός ανάγλυφου συνόλου, διαμοιρασμένου ανάμεσα στο Μουσείο του Βατικανού, στη Galleria degli Uffizi της Φλωρεντίας και στη Γλυπτοθήκη του Μονάχου. Το ανάγλυφο δεν έχει τοποθετηθεί με χρονολογική ακρίβεια στην αρχαιότητα και αυτή η ασάφεια επενεργεί δημιουργικά στη φαντασία του Χάνολντ, ο οποίος θα αναζητήσει να βρει τον τόπο προέλευσής του. Η Γκραντίβα για να συνεχίσει να ζει χρειάζεται να εντοπιστεί – να αποκτήσει δηλαδή τόπο· έτσι μεταφέρεται, με επινοητικές ενέργειες, στη γενέθλια πόλη της - την Πομπηία, όπου τη βρήκε ο θάνατος, το μοιραίο έτος 79, όταν η πόλη θάφτηκε κάτω από τη λάβα του Βεζούβιου. Στη συνέχεια, ο ήρωας του Γιένσεν, ακολουθώντας μια παρόρμησή του, οδηγείται και ο ίδιος στην πόλη της Γκραντίβα και φαντάζεται ότι τη συναντά ως Rediviva (αναστημένη).

Ήταν ίσως καθαρή τρέλα το να πιστέψει κανείς ότι μία κοπέλα που η καταστροφή της Πομπηίας έθαψε στη στάχτη πριν από δύο χιλιάδες χρόνια μπορούσε να τριγυρίζει ολοζώντανη, να μιλάει, να ζωγραφίζει και να τρώει το κολατσιό της· όταν όμως κάτι μας κάνει ευτυχισμένους το πιστεύουμε και καταπίνουμε αδιαμαρτύρητα μεγάλες ποσότητες παραλογισμού και ανοησίας.³

Τελικά η Γκραντίβα, από πλάσμα που ζει στη φαντασία του Χάνολντ, μεταμορφώνεται στη Ζωή – το κορίτσι των παιδικών αναμνήσεών του, που κατοικεί στην ίδια μ' αυτόν γερμανική πόλη, στο απέναντι σπίτι από το δικό του κι έχει στο παράθυρό της ένα καναρίνι. Στην Πομπηία η Ζωή λύνει τα μάγια του ονειρικού παραληρήματος του Χάνολντ καθώς απορροφά, με την υλικότητα της φυσικής της παρουσίας, την αύρα της μαρμάρινης Γκραντίβα για να την επαναφέρει εκεί όπου ήταν πάντα: στο χώρο της φαντασίας και του ονείρου.

Ναι, τώρα σε αναγνωρίζω...όχι, κατά βάθος δεν έχεις αλλάξει καθόλου... είσαι η παλιά Ζωή... η καλή, εύθυμη και φρόνιμη φιλενάδα μου...Τι παράξενο στ' αλήθεια που κάποιος πρέπει πρώτα να πεθάνει για να ζωντανέψει μετά. Αλλά για τους αρχαιολόγους φαίνεται πως αυτό είναι απαραίτητο.⁴

Η νουβέλα του Γιένσεν και η συζήτηση που προκάλεσε στους ψυχχαναλυτικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους μπορούν να τροφοδοτήσουν την αναζήτησή μας πάνω στη σχέση της μνήμης με την πόλη.

Ο ήρωας της Γκραντίβα είναι αρχαιολόγος, δηλαδή πρόσωπο επιστημονικά προικισμένο, που κατέχει την αρχαιολογία ως ανασκαφή της πόλης και, ταυτόχρονα, έχει ανάγκη της ψυχχαναλυτικής θεραπείας ως ανασκαφής του ασυνείδητου για να επιστρέψει από τον χώρο της ονειροπόλησης και του παραληρήματος στο συνειδητό κόσμο.

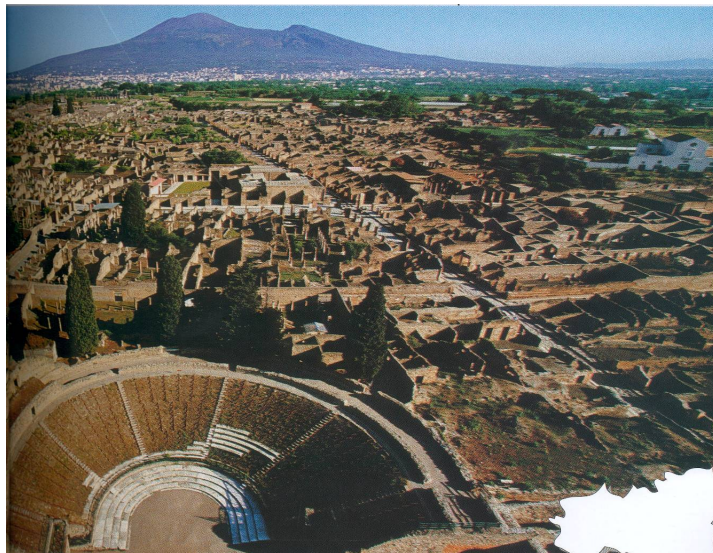
Εδώ υπάρχει κατ' αρχήν μια παραλληλία καταστάσεων γύρω από τη μνήμη. Το ασυνείδητο του Χάνολντ είναι ένας κόσμος μνημονικών ιχνών εγγεγραμμένων συχνά σε αναφορά με τόπους. Η

Γκραντίβα ήταν μια πέτρινη αναπαράσταση, που έγινε αναπαράσταση της φαντασίας κινούμενη από συνδηλώσεις αναβλύζουσες από το ωκεάνειο βάθος του ατομικού ασυνείδητου.

Το υπέδαφος της πόλης εγκλείει θησαυρούς του υλικού πολιτισμού και των έργων των ανθρώπινων χεριών. Κατά κάποιο τρόπο, η βυθισμένη πόλη στο υπέδαφος της ορατής είναι ένα πέτρινο συλλογικό «ασυνείδητο» - συλλογικό με την έννοια ότι συντίθεται από έργα πολλών, από παρελθούσες υλικές, κοινωνικές παραγωγές και αποτελεί, δυνάμει, κοινή μνημονική αναφορά κοινωνικών ομάδων και ατόμων. Είναι ένας υπόγειος κόσμος μνημονικών ιχνών, που περιμένουν την αρχαιολογική ανασκαφή για να εμφανιστούν στον επίγειο κόσμο.

Όπως στο ατομικό ασυνείδητο η κατάσταση είναι συγκεχυμένη - οι εικόνες αιωρούνται σαν στιγμιότυπα αποδεσμευμένα από τον χρόνο και με ασυνήθιστες μεταξύ τους σχέσεις - έτσι και στο υπέδαφος της πόλης η κατάσταση είναι συγκεχυμένη. Η ταξινομητική διαδικασία του υλικού των ονείρων και του ασυνείδητου σύμπαντος αρχίζει με την ψυχανάλυση.

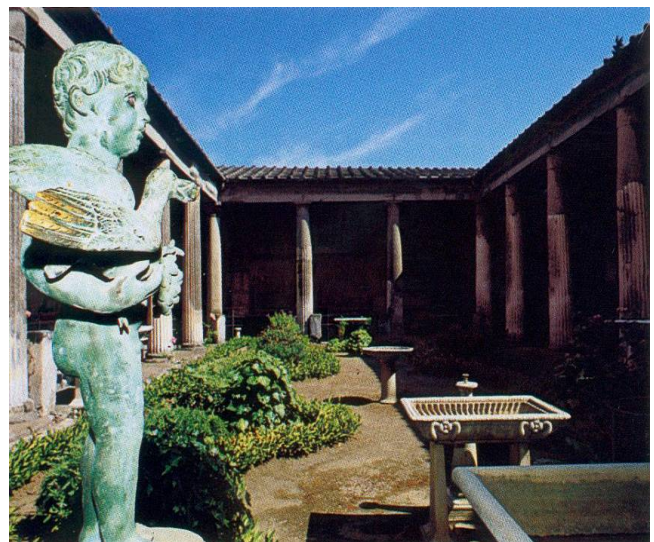
Αντίστοιχα, η αρχαιολογική σκαπάνη ανακαλύπτει μνημονικά υλικά θραύσματα από χρόνους μέχρι τότε ανεξερεύνητους, τα οποία, στη συνέχεια, η αρχαιολογική έρευνα θα συναρμολογήσει και θα ταξινομήσει. Αλλά και πάλι, καθώς θα παραμείνουν ερείπια, θα συμπληρωθούν και θα γίνουν αντιληπτά στην υπέργεια ζωή με τη συμβολή της φαντασίας.

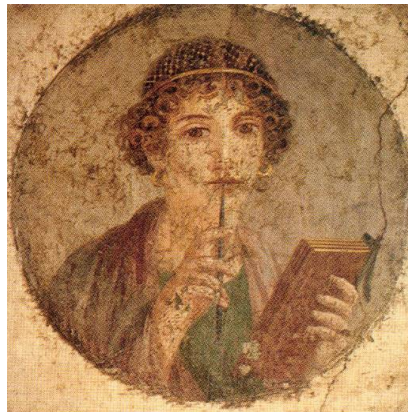
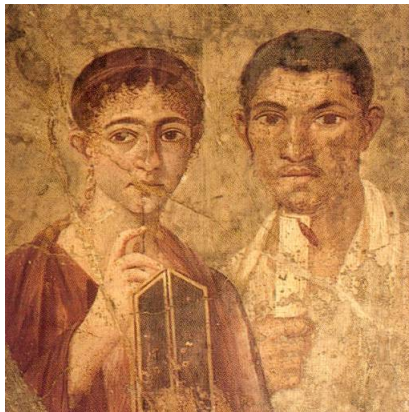
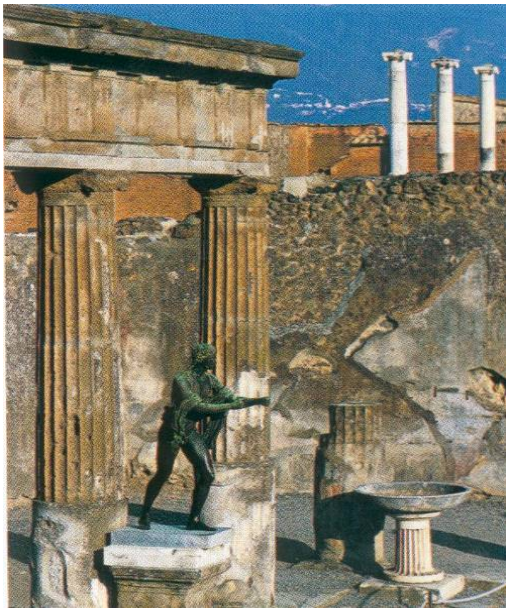

Ανασκαφή Πομπηίας

Η νουβέλα του Γιένσεν μας δίνει, επίσης, ένα κλειδί για τους τρόπους πρόσβασης, ανάγνωσης και πρόσληψης του αρχαιολογικού υλικού.

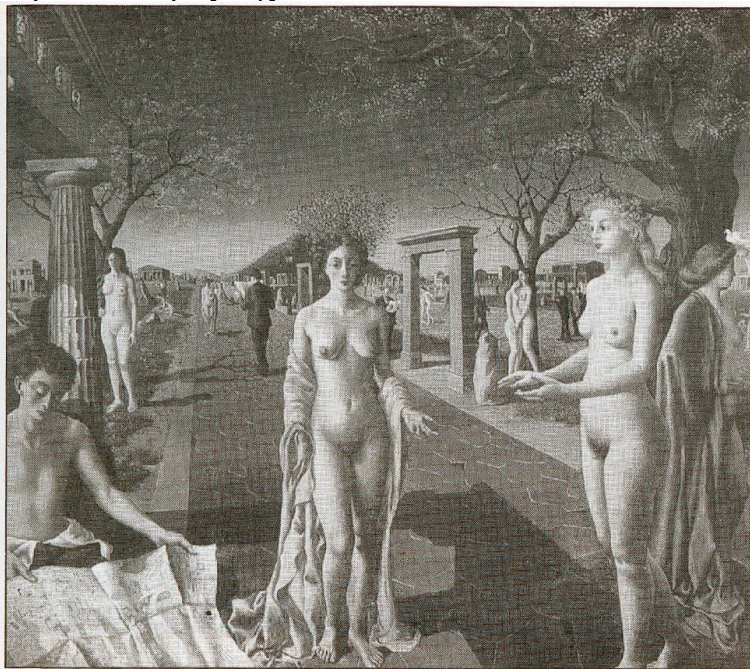
Πρώτ' απ' όλα η Ζωή ως ανάμνηση και επιθυμία του νεαρού αρχαιολόγου, που αποδίδεται με την πολλαπλά συμβολική Γκραντίβα, ανασύρεται από το θολό τοπίο της μνήμης με τη συνέργεια ενός τύπου - της Πομπηίας.

Η Πομπηία δεν είναι η οποιαδήποτε πόλη αλλά η αναβίωση ενός ολόκληρου σύμπαντος από το υπέδαφος στον ορατό κόσμο, είναι μια πόλη – μνήμη. Η αποκαταστημένη μέσα από τις αναστηλωτικές επεμβάσεις Πομπηία, που γεμίζει μόνο από τα πλήθη των επισκεπτών, εμψυχώνεται την ώρα του μεσημεριού, όταν οι τουρίστες αποσύρονται, από τη μορφή της Γκραντίβα. Το περπάτημά της αφυπνίζει σαν θρόισμα ζωής (Γκραντίβα = ζωή) την ακίνητη πολιτεία: το σπίτι του Μελεάγρου όπου ζούσε πριν ενταφιαστεί, ή Αγορά, το Αμφιθέατρο, η πύλη της Σταμπία, η πύλη του Βεζούβιου, η οδός των Τάφων, η οδός της Θάλασσας, τα πεζοδρόμια, τα αίθρια, τα περιστύλια, η οδός του Μερκούριου, τα μαγαζιά, οι ταβέρνες, τα καπηλειά, το σπίτι του Κάστορα και Πολυδεύκη, το σπίτι του Κενταύρου, όλ' αυτά τα μέρη, χρωματισμένα από την έφοδο της ανοιξιάτικης φύσης που έχει απλώσει χαλιά λουλουδιών στη νεκρόπολη, καθιστώντας την μια ενδιαμέση χωρικότητα μεταξύ φύσης και πόλης, ανασταίνονται χάρις στην παρουσία της Γκραντίβα.

Η φανταστική κατασκευή του Χάνολντ γίνεται ένα είδος μίτου της Αριάδνης στην ανάγνωση της Πομπηίας. Και πράγματι, μόνο ένα πρόσωπο, πρόσωπα φανταστικά ή πραγματικά μπορούν, παίζοντας τον ρόλο μνημονικών αγωγών, να αποδώσουν με πληρότητα το σύμπαν μιας πόλης του παρελθόντος, είτε η πόλη αυτή είναι ένας αρχαιολογικός τόπος είτε κατοικεί μέσα σε μια σύγχρονη πόλη και συμπλέκεται μαζί της.

Στον πίνακα του Paul Delvaux «Η είσοδος της πόλης» (1940) αυτή η διαπίστωση εκφράζεται με τρόπο εικαστικό.

Ο «ήρωας» του πίνακα

«περπατά διαβάζοντας την εφημερίδα του ανάμεσα στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης, που εμψυχώνεται με την επαναλαμβανόμενη βουβή παρουσία της ίδιας γυναικείας μορφής. Φανταστικές προβολές της μνήμης από το παρελθόν της προσωπικής ζωής του καλλιτέχνη συλλειτουργούν με μνημονικά θραύσματα από το ιστορικό παρελθόν της ανθρωπότητας».⁵

Η αρχαιολογία ανασύρει, λοιπόν, αρχιτεκτονικά μνημονικά ίχνη από το υπέδαφος της ιστορίας των πόλεων. Οι ορατές πόλεις είναι θεμελιωμένες πάνω σε λανθάνουσες κατασκευές, σε μνήμες ανενεργές, που τίποτε δεν αποκλείει την εμφάνισή τους στην επιφάνεια. Ένα μεγάλο μέρος της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος είναι άμεσα ορατό ως τμήμα της σύγχρονης πόλης, ένα άλλο τμήμα ανασκάπτεται και ένα τελευταίο θα μείνει πάντα απροσπέλαστο από την αρχαιολογική σκαπάνη.

Βέβαια τα πραγματικά όνειρα θεωρούνται αχαλίνωτοι και αναρχικοί σχηματισμοί, και τι να πει κανείς και για τους ελεύθερους μετασχηματισμούς μερικών ονείρων! Πάντως, στην πραγματικότητα υπάρχει πολύ λιγότερη ελευθερία και αυθαιρεσία στην ψυχική ζωή, απ' όση θέλουμε να παραδεχτούμε· ίσως δεν υπάρχει εν γένει καθόλου. Έξω στον κόσμο, αυτό που αποκαλούμε τυχαίο, ανάγεται, καθώς ξέρουμε, σε νόμους.⁶

Ότι ισχύει για την ψυχική ζωή και την ψυχανάλυση ισχύει πολύ περισσότερο για την αρχαιολογία: και οι δύο βασίζονται σε νόμους. Αλλά ο Γιένσεν πραγματοποιεί μια ανατροπή οδηγώντας τον αφοσιωμένο, μέχρι τελευταίας υπαρξιακής ρανίδας, στην επιστήμη της αρχαιολογίας νεαρό αρχαιολόγο Νόρμπερτ Χάνολντ, στο να αισθανθεί ότι η επιστήμη του τον έχει εγκαταλείψει και ότι ο ίδιος δεν διαθέτει την πραγματική επιθυμία να την ξαναβρεί.

Οι διδαχές της ήταν άψυχες αρχαιολογικές θεωρίες κι η γλώσσα της ήταν ένα νεκρό φιλολογικό απομεινάρι. Δεν τον βοηθούσαν να προσεγγίσει και ν' αντιληφθεί τον κόσμο με την ψυχή του, με τις αισθήσεις του, με την καρδιά του ή όπως αλλιώς λεγόταν αυτό το πράγμα. Όποιος είχε μέσα του τέτοιες λαχτάρες, έπρεπε να έρθει εδώ, μόνος ζωντανός την ώρα του μεσημεριού, και να σταθεί καταμεσής στα ερείπια του παρελθόντος, και να μην κοιτάζει ολόγυρα με τα μάτια του κορμιού του, ούτε ν' ακούσει με τ' αυτιά της φθαρτής σάρκας του. Τότε αυτό ξεπρόβαλλε χωρίς κίνηση, ακουγόταν χωρίς ήχο – κι ο ήλιος μαλάκωνε τη νεκρική ακαμψία των αρχαίων μαρμάρων, ένα καυτό ρίγος τα διαπερνούσε, οι πεθαμένοι ξυπνούσαν και η Πομπηία άρχιζε και πάλι να ζει.⁷

Τα ταξινομημένα ευρήματα της αρχαιολογίας ως ανασκαφικής διαδικασίας της μνήμης της πόλης, οργανωμένα με επιστημονικό τρόπο και χωρίς καμμία αυθαιρεσία, διαβάζονται με διαφορετικούς τρόπους και πολλαπλά κίνητρα ακόμα και από έναν επιστήμονα του είδους. Αυτής της αλήθειας συχνά έχουμε γίνει εμπειρικά κοινωνοί: ό,τι παρακινεί τη μνήμη, ταυτόχρονα την απελευθερώνει για να διαγράψει ατομικές ή/και συλλογικές διαδρομές, που δεν είναι κοινές για όλους. Πρόκειται για τη συλλογική, κοινωνική μνήμη μέσα στην οποία διαγράφουν τις τροχιές τους οι ατομικές μνήμες. Εδώ ακριβώς υπεισέρχονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις πάνω στα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης και των

μνημονικών αναβιώσεων ως κοινωνικών κατασκευών ομάδων, που ανασυστήνουν το παρελθόν στο παρόν όχι ως ακριβές αντίγραφο αυτού που υπήρξε – πράγμα αδύνατον – αλλά με τη συμβολή σύγχρονων κοινωνικών συμφραζομένων.⁸

Η αφύπνιση, τώρα, της μνήμης ενός χώρου, τον οποίο έχουμε ζήσει ή απλώς ακούσει ή αιωρείται άτοπα στη φαντασία μας, ως μέρος συλλογικών μυθοπλασιών, ακολουθεί παρόμοιες διαδικασίες με αυτές της αφύπνισης της ονειρικής μνήμης.

Οι περισσότερες ονειρικές εικόνες δεν είναι απλώς παραστάσεις αλλά βιώματα του παρελθόντος και ως εκ τούτου βαθιά ριζωμένες στην ανθρώπινη ψυχή. Η δυνατότητα ερμηνείας των ονείρων δεν αντιφάσκει με την ελευθερία των ονειρικών συνειρμών και με το άλογο συντακτικό τους – άλογο σε σχέση με την έλλογη εποπτεία που ασκεί η συνείδηση στη διάρκεια της άγρυπνης ζωής. Η αφύπνιση, λοιπόν, της ονειρικής μνήμης δεν ακολουθεί λογικές συμβάσεις γι' αυτό και ο ελεύθερος ονειρικός συνειρμός συνδέθηκε από τους σουρεαλιστές με την ανορθόδοξη τάξη της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η ανάδυση της Γκραντίβα του Γιένσεν στην πραγματική ζωή οδηγεί στην ταξινόμηση της συγκεχυμένης του κατάστασης και στη Ζωή, πρόσωπο υπαρκτό, που είχε παροδικά υποκατασταθεί από την Γκραντίβα.

Αντίστοιχα, η αφύπνιση της χωρικής μνήμης ερείδεται και σε ελεύθερες εκλάμψεις και οδηγεί σε συνδυασμούς υπαρκτών με φανταστικούς τόπους. Όταν βλέπουμε μία πόλη, ένα κτίριο, ένα χώρο, τότε, μέσα από τις πύλες της όρασης, οι πραγματικές εικόνες διευρύνονται και μετασχηματίζονται από μνημονικές παραστάσεις, συνήθως άδηλες, όπως αρχιτεκτονικά μέλη, αλλοπρόσαλλες συνθέσεις, κενά, φωτοσκιάσεις, χρώματα, αισθήματα.

Αν η ονειρική μνήμη είναι πάντα εντοπισμένη σε ονειρικούς τόπους, δηλαδή τόπους φαντασιακά κατασκευασμένους, η άγρυπνη χωρική μνήμη δανείζεται τις δημιουργικές παραλλαγές του πραγματικού που επιφυλάσσουν τα όνειρα. Έτσι, η χωρική μνήμη είναι συστατικό στοιχείο της εμπειρίας του χώρου. Εμπειρώμαι = βλέπω και θυμούμαι. Οι χώροι προσλαμβάνονται καθεαυτοί και ως αναμνήσεις χώρων πριν και μετά από τους ίδιους.

Στη ζωγραφική αποδίδεται η εμφορούμενη από μνήμες χωρική πρόσληψη του καλλιτέχνη με άμεσο ή υπαινικτικό τρόπο.

Στον πίνακα του αναγεννησιακού ζωγράφου Domenico Ghirlandaio «Το προσκύνημα των ποιμένων», στην εκκλησία της Santa Trinita, στη Φλωρεντία (1485), η φάτνη είναι ένα μαρμάρινο κιβώτιο ανάμεσα σε δύο κίονες με κορινθιακά κιονόκρανα. Ένα μεγάλο πλήθος προσέρχεται μέσω μιας αναμνηστικής αψίδας που φυτρώνει σ' ένα εξοχικό δρόμο, ενώ, στο βάθος αχνοφαίνεται μια πόλη απροσδιόριστη.

Στον πίνακα του Wilhelm Thöny «Φεγγαρόφωτη νύχτα στην όχθη του ποταμού Mur, στο Γκρατς» στη Galerie Österreichische στη Βιέννη (1928) ο χώρος μοιάζει να διαλύεται και να αποδίδεται σαν μία ενιαία χρωματικά και ατμοσφαιρικά ανάμνησή του.

Στον πίνακα του Salvador Dalí «Προάστεια της Παρανοϊκής – Κριτικής Πόλης. Απόγευμα στα Περίχωρα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας» (ιδιωτική συλλογή, 1936) θραύσματα πόλεων – αρχέτυποι κτιρίων συνθέτουν ένα πανόραμα της ευρωπαϊκής πόλης.

Ο Αλέκος Λεβίδης εικονογράφησε ένα κείμενο του Κόντογλου, που είχε πρωτοεκδοθεί το 1943 με τίτλο *Ο θεός Κόνανος και το μοναστήρι του το λεγόμενο Καταβύθισι*

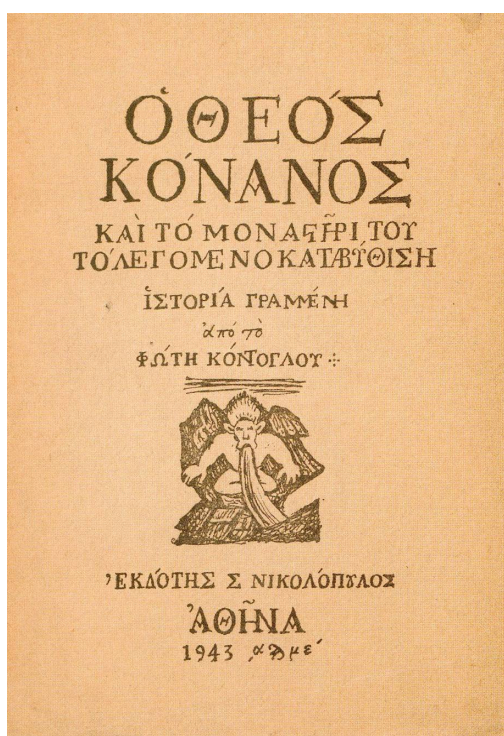
Ο Θεός Κόνανος γράφτηκε από τον Κόντογλου μέσα στην καρδιά της γερμανικής Κατοχής όταν: «Ο χρόνος ήταν πυκνός και ξεθωριασμένος και οι διαστάσεις του απροσδιόριστες κι οι Γερμανοί αλώνιζαν τους δρόμους ωμοί όπως ο θάνατος»¹

Οι σελίδες του είναι μαύρες, πνιγρές και ανέλπιδες. Διαβάζοντάς το έβλεπα συνεχώς μπροστά μου μορφές αφανισμένες από την πείνα και τις κακουχίες, κοφτερά βράχια, παγωμένες λίμνες, τοπία της απόγνωσης και του θανάτου σχεδιασμένα από το σκληρό του πενάκι».

Γιατί δεν το εικονογράφησε ο ίδιος; Ίσως τα φτωχά μέσα των καιρών δεν επέτρεπαν μια εικονογραφημένη έκδοση. Ή πάλι οι πραγματικές εικόνες που έβλεπε γύρω του να ξεπερνούσαν όσα μπορούσε η τέχνη του να ιστορήσει. Η μεταφορά δεν άντεχε την πραγματικότητα.

Αλέκος Λεβίδης

1. Ασημάκης Πανσέληνος, Τότε που ζούσαμε, Κέδρος, 1976

*Ενθύμιον Παλμύρας και Νεαπόλεως
Αλέκος Λεβίδης, 2003*

*Το μεγάλο ταξίδι του Κ.
Αλέκος Λεβίδης, 2001 -2004*

Η θάλασσα, τα βουνά, τα ερείπια - προπάντων τα ερείπια, εμβληματικά σύμβολα, γυναίκες, άντρες, το γυμνό σώμα, αρχέτυπα κτίρια, σκοτεινοί είσοδοι, όλ' αυτά αποδίδουν την προσωπική μνημονική ανάγνωση της πόλης από ένα σύγχρονο καλλιτέχνη – τον Αλέκο Λεβίδη, ο οποίος έχει ως αφηγησιακό μνημονικό ίχνος την πόλη σε ένα κείμενο του Φώτη Κόντογλου.

*Μελέτη για την εικονογράφηση του βιβλίου
Ο θεός Κόνανος
Αλέκος Λεβίδης, 2004*

Αν η μνήμη της κατοικίας, όπως αποτυπώνεται σε μια παιδική ζωγραφιά, είναι ένα χαμηλό σπίτι με στέγη, η μνήμη της πόλης συμπυκνώνεται σε μια αρχετυπική μεσαιωνική πόλη – μια πόλη με κάστρο κτισμένη ψηλά.

Οι κτισμένες σαν αετοφωλιές πόλεις, ανάμεσα στον ουρανό και τη γη, φαίνεται να επικοινωνούν ευκολότερα με τον θεό τους.

*Τα περί Κόνανον Ι Αλέκος Λεβίδης,
2001-2004*

Η μνήμη της πόλης αναδύεται μέσα σε μορφές ανάλογες με αυτές των ονειρικών εικόνων, που είναι, συνήθως, θολές και αποσπασματικές.

*Τα περί Κόνανον Ι Αλέκος Λεβίδης,
2001-2004*

Αλλά και η αρχιτεκτονική όπως διαπιστώνει ο Aldo Rossi στην «Επιστημονική Αυτοβιογραφία» του ⁹, για να είναι μεγάλη πρέπει να λησμονιέται, ή να προσφέρει απλώς μια εικόνα αναφοράς που να συγγέεται με τις αναμνήσεις. Η Osteria della Maddalena και το ξενοδοχείο Sirena δεν υπάρχουν πια αλλά παραμένουν κομμάτια της αρχιτεκτονικής αγωγής του Rossi,

...στη μνήμη του όξινου πράσινου του ξενοδοχείου Sirena – ασυμβίβαστο με το ροζ – Ροζάννα ή Ροσάννα - και με το τραχύ φως της λίμνης... η αρχιτεκτονική έχοντας ξεπεράσει τη λειτουργία και την ιστορία και το όνειρο και το συναίσθημα, και τη σάρκα και την κόπωση, είχε έρθει προς ένα φως πράσινο – ροζ, που είχε όμως φιλτραριστεί μέσα από τόσα πράγματα ώστε γυρνούσε στο λευκό, ή στη λίμνη, ή στην απομάκρυνση από τη λίμνη.

Αυτή η απομάκρυνση ήταν σχεδόν σαν να λησμονείς την αρχιτεκτονική.

Εδώ ο Rossi αναφέρεται σ' αυτές τις πυκνές αναμνήσεις τόπων, σ' αυτά τα γλυκόπικρα χρωματικά και αρχιτεκτονικά μείγματα που είναι θολά, όπως το λυκόφως των ονείρων, και φευγαλέα αλλά έντονα, όπως οι ονειρικές εικόνες όταν ξημερώνει.

Ο τρόπος που θυμόμαστε τους χώρους «κατ' αναλογία» του τρόπου που παρουσιάζεται ο χώρος στα όνειρα εκφράζει κάτι από τη βαθύτερη ουσία της αρχιτεκτονικής. Η μνήμη συγκρατεί επιλεκτικά, ανασυνθέτει και δημιουργεί μέσα στα ατομικά και συλλογικά συμφραζόμενα. Ο χρόνος της αρχιτεκτονικής σ' αυτή τη διαδικασία έχει σχετικοποιηθεί, χρόνος – άχρονος, όπως γίνεται στα όνειρα.

Η αρχιτεκτονική ως επιστήμη βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με την ιστορία της. Ως τέχνη αφήνει ανοίγματα σε αναλογικές προσεγγίσεις, σε θραύσματα λησμονημένων χώρων του παρελθόντος, που στοιχειώνουν το δημιουργικό φαντασιακό. Η αρχιτεκτονική ως ανάμνηση είναι μια άλλη αρχιτεκτονική που έχει λησμονηθεί για να διατηρηθεί το απόσταγμα της.

Εδώ συναντάμε την «πόλη κατ' αναλογία» ερμηνευτική και συνθετική στρατηγική του Aldo Rossi. ¹⁰

Όπως αναφέρει η Christine Boyer:

η πόλη «κατ' αναλογία» ως κείμενο δεν είναι ακριβώς μια πραγματική πόλη ούτε εντελώς φανταστική αλλά μια σύνθεση εικόνων που παράγονται από δύο είδη γεννήτορες: συγκεκριμένες εικόνες που ανασύρονται από ένα μνημονικό αρχείο αρχιτεκτονικών τόπων ή φανταστικές μορφές που μολύνουν και αφαιμάσουν οι μεν τις δε. Αυτό το οπτικό μοντάζ πραγματικών και φανταστικών αντικειμένων βασίζεται στο θεατή για να ολοκληρώσει το σύνολο... Μπορούμε ν' αρχίσουμε να εξερευνούμε την πόλη κοιτάζοντας πίσω σε δύο πρωτότυπα: τις φανταστικές όψεις του Antonio Canaletto (1697–1768) και τις φανταστικές σκηνογραφικές προοπτικές του Giovanni Battista Piranesi (1720-1778). ¹¹

Η Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και τη Γέφυρα του Ριάλτο, Canaletto, 1746 - 55

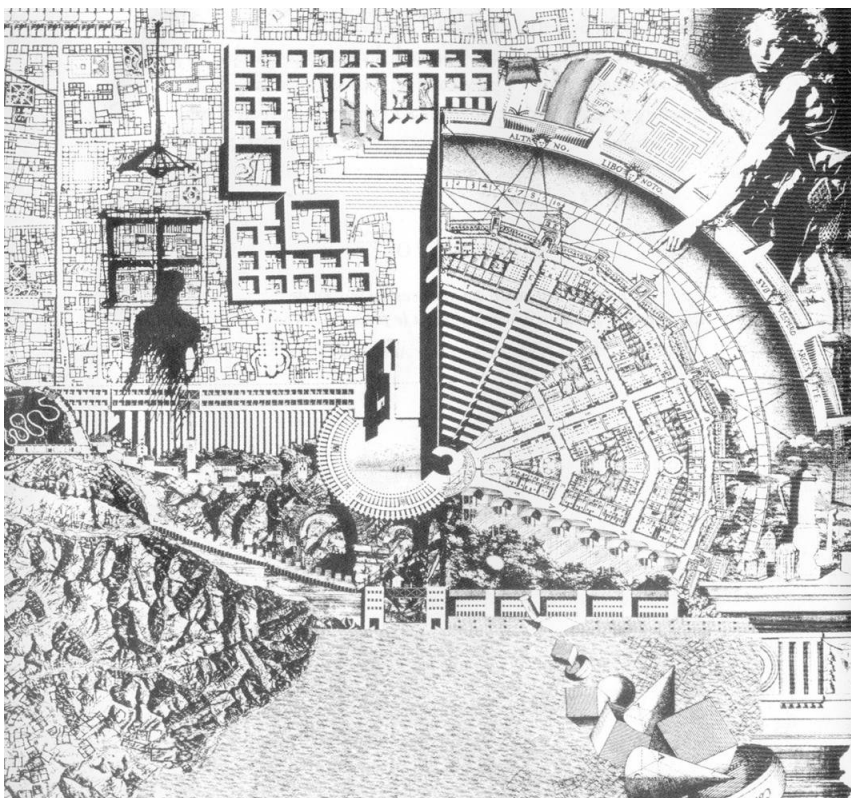
Scherzo με τη Basilika της Vicenza, την πρόταση του Palladio για τη γέφυρα το Rialto στη Βενετία και ένα τμήμα του Palazzo Chiericati στη Vicenza, Canaletto 1755-59

Εσείς θα μπορούσατε να πιστέψετε ότι δε λείπουν από τον πίνακα ούτε βάρκες, ούτε γόνδολες ούτε οποιοδήποτε άλλο αντικείμενο που θα μπορούσε να μεταφέρει τον θεατή στη Βενετία· και θα σας έλεγα ότι αρκετοί Βενετοί ρώτησαν, ποιος άραγε να είναι εκείνος ο τόπος που δεν είχαν ακόμα δει.

F. Algarotti

Τα τρία μνημεία του Palladio από τα οποία το ένα είναι μια σχεδιαστική πρόταση, συνθέτουν κατ' αναλογία μια Βενετία, η μορφή της οποίας βασίζεται σε συγκεκριμένα στοιχεία που είναι δεμένα τόσο με την ιστορία της αρχιτεκτονικής, όσο και με την ιστορία της πόλης. Η γεωγραφική μεταφορά των μνημείων γύρω από τη σχεδιαστική πρόταση συντάσσει μια πόλη που γνωρίζουμε, παρόλο που αυτή θεμελιώνεται εδώ ως τόπος καθαρών αρχιτεκτονικών αξιών.

Aldo Rossi

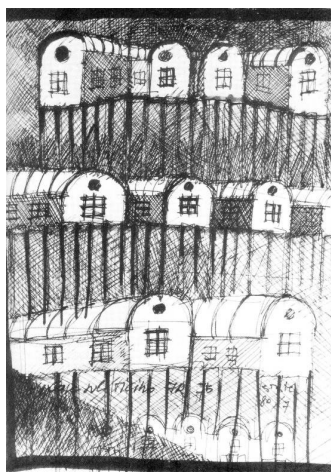
*Η πόλη «κατ' αναλογίαν»,
Aldo Rossi*

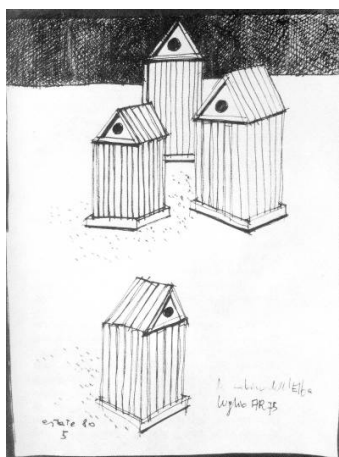
Αππία Οδός (Ρώμη) Χαρακτικό, Giovanni Battista Piranesi, 1756

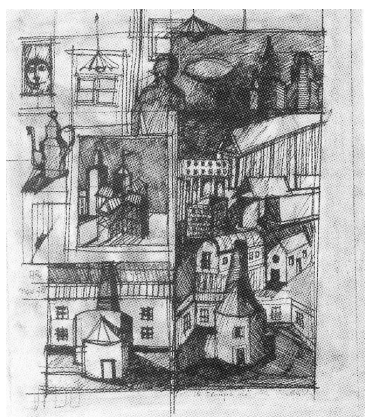
Ύψη, του Campo Vaccino, Giovanni Battista Piranesi

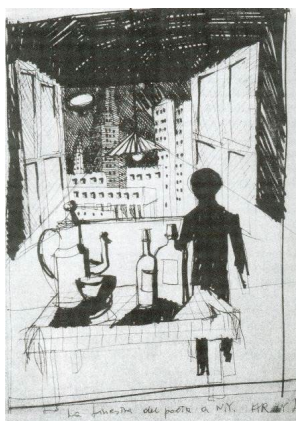
Κατοικία
στο Borgo Ticino

Οι καμπίνες της Έλβας,
1975

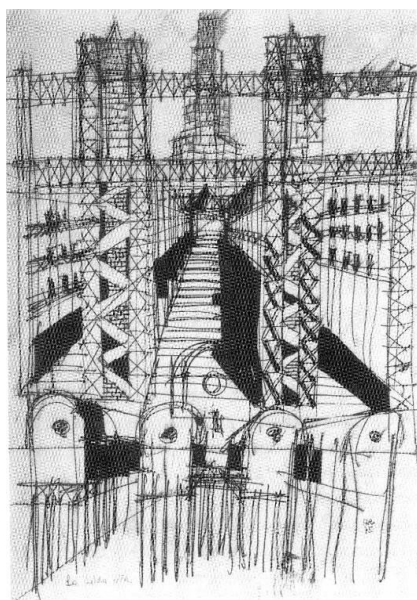

Ο χρόνος
ενός συμβάντος

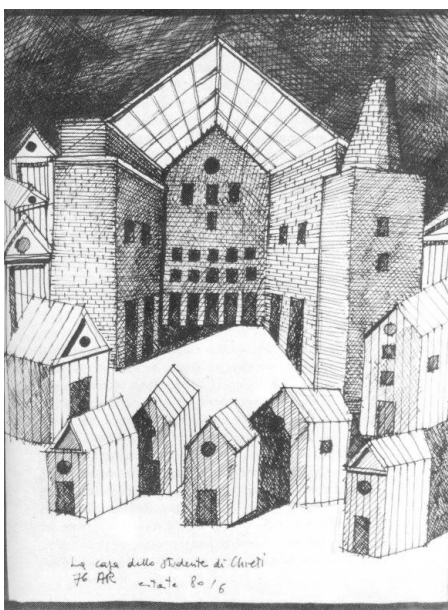

Το παράθυρο του ποιητή
στη Νέα Υόρκη, 1978

Σχεδιάζοντας ...

Μελέτη για τη φοιτητική Εστία
της Τεργέστης, 1974

Η φοιτητική Εστία στο Chieti,
1976

Βενετσιάνικο Θέατρο, 1979

Μνημονικές σημειώσεις του Aldo Rossi

Βιβλιογραφία

1. Jensen Wilhelm *Gradiva, ein pompejanisches Phantasiestück*, 1903, ελλην. μτφρ. *Γκραντίβα, Μια Πομπηιανή Φαντασία*, Αγγελίδου Μαρία, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1994
2. Freud Sigmund, *Der Wahn und die Träume in W. Jensens "Gradiva"*, 1907, ελλην. μτφρ. *Το παραλήρημα και τα όνειρα στην Γκραντίβα του W. Jensen*, Πάνος Αλούπης, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1994
3. Jensen Wilhelm *Ein pompejanisches Phantasiestück*, 1903, ελλην. μτφρ. *Γκραντίβα, Μια Πομπηιανή Φαντασία*, Αγγελίδου Μαρία, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1994
4. ο.π
5. Λοϊζίδη Νίκη *Gradiva, Οι σουρεαλιστικές μεταμορφώσεις ενός φροϋδικού μύθου*, περιοδικό Λέξη, αρ. 71, 1988, δημοσιεύεται στην έκδοση της « Άγρα » με τη νουβέλα του Jensen και το σχετικό κείμενο του Freud
6. Freud Sigmund, *Der Wahn und die Träume in W. Jensens "Gradiva"*, 1907, ελλην. μτφρ. *Το παραλήρημα και τα όνειρα στην Γκραντίβα του W. Jensen*, Πάνος Αλούπης, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1994
7. Jensen Wilhelm, *Ein pompejanisches Phantasiestück*, 1903, ελλην. μτφρ. *Γκραντίβα, Μια Πομπηιανή Φαντασία*, Αγγελίδου Μαρία, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1994
8. Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992
9. Rossi Aldo, *Autobiografia scientifica*, 1990, ελλην. μτφρ. *Επιστημονική Αυτοβιογραφία*, Κ. Πατέστος, εκδ. Εστία, 1995
10. Rossi Aldo, *Selected Writings and Projects*, Architectural Digest, London, 1983
11. Boyer Christine: *The City of Collective Memory. Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 1994

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΣΤΟΧΑΣΤΩΝ

Προσεγγίζεται η σχέση του χώρου με τη μνήμη στα έργα στοχαστών που έχουν ασχοληθεί με τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης.

Συγκεκριμένα,

Emile Durkheim: η κοινωνική σύλληψη του χώρου και του χρόνου.

Maurice Halbwachs: για τη συλλογική μνήμη.

David Lowenthal: το παρελθόν είναι μια άγνωστη χώρα.

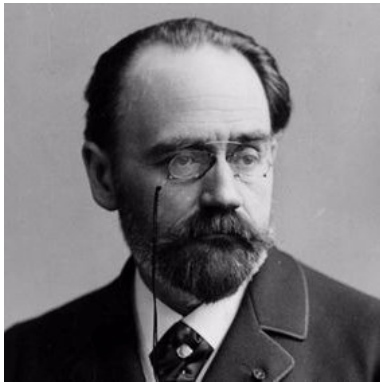
Επίσης, για τη Συλλογική Ενθύμηση γίνεται αναφορά στους David Middleton και Derek Edwards, στον Alan Radley (τεχνήματα, μνήμη και αίσθηση του παρελθόντος), στον Michael Schwartz (η συλλογική μνήμη ως γενική κατηγορία της γνώσης) και στον Lev Vygotsky (η κοινωνική μνήμη στη σοβιετική σκέψη).

Cristine Boyer

Εκτενέστερη αναφορά γίνεται στον Michel Foucault, ειδικότερα στις έννοιες της αντι-μνήμης και της ετεροτοπίας.

Στόχος είναι να διερευνηθεί η σχέση του χώρου με την κοινωνική (συλλογική) μνήμη και η πόλη ως μια πολυεπίπεδη, ανασυντιθέμενη υλική αναφορά και τόπος συγκρότησης της μνήμης.

Η ενότητα ολοκληρώνεται με την προσέγγιση της σχέσης αρχαιολογίας - ψυχανάλυσης και της «πόλης κατ' αναλογίαν» (Piranesi, Rossi)

1 EMILE DURKHEIM: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Γάλλος κοινωνικός επιστήμονας (1858-1917)

Ανέπτυξε μια ρωμαλέα μεθοδολογία σύνδεσης της εμπειρικής έρευνας με την κοινωνιολογική θεωρία. Ευρέως αναφέρεται ως ιδρυτής της Γαλλικής σχολής της Κοινωνιολογίας.

Ο χρόνος και ο χώρος γίνονται αντιληπτοί κοινωνικά, γράφει ο Emile Durkheim στο μνημειώδες έργο του «*The Elementary forms of the religious life*».¹

Η αναπαράσταση της ιδέας του χρόνου θα ήταν αδύνατη χωρίς τον ρυθμό που επιτρέπει η διαδοχή των ετών, των μηνών, των εβδομάδων, των ημερών, των ωρών. Ο αδιαφοροποίητος χρόνος είναι ασύλληπτος γι' αυτό και τον διαιρούμε, τον μετρούμε και τον εκφράζουμε με αντικειμενικά σύμβολα. Οι διακρίσεις του χρόνου που ανακύπτουν από την προσωπική μας εμπειρία δεν αρκούν για να συγκροτήσουν την ιδέα και την κατηγορία του χρόνου. Γιατί αυτή αποτελεί ένα αφηρημένο και απρόσωπο πλαίσιο που περιβάλλει όχι μόνο την ατομική μας ύπαρξη αλλά την ύπαρξη όλης της ανθρωπότητας. Δεν διαθέτουμε, λοιπόν, τον προσωπικό μας χρόνο αλλά τον χρόνο εν γένει, σ' ένα πλαίσιο πολιτισμικό λέει ο Durkheim, παρουσιάζοντας τον χρόνο της ανθρωπότητας σαν ένα ατελείωτο χάρτη που απλώνει στο νου όλη τη διάρκεια και πάνω στον οποίο μπορούν να τοποθετηθούν όλα τα δυνατά γεγονότα σε σχέση με σταθερές και καθορισμένες οδηγήτριες γραμμές. Είμαστε υποχρεωμένοι να έχουμε μια συλλογική διευθέτηση και αυτό σημαίνει ότι οι οδηγήτριες γραμμές, σε σχέση με τις οποίες τοποθετούνται χρονικά όλα τα πράγματα, προέρχονται από την κοινωνική ζωή. Οι διακρίσεις σε ημέρες, εβδομάδες, μήνες, έτη κ.λ.π. ανταποκρίνονται στην περιοδική επάνοδο των τελετουργικών, των εορτών και των δημόσιων τελετών. Το ημερολόγιο εκφράζει τον ρυθμό των συλλογικών δραστηριοτήτων, ενώ ταυτόχρονα η λειτουργία του είναι να επιβεβαιώνει αυτή την κανονικότητα.

Το ίδιο συμβαίνει και με τον χώρο, συνεχίζει ο Durkheim: όπως έχει δείξει ο Hamelin, ο χώρος δεν είναι ακριβώς το ασαφές και απροσδιόριστο μέσον, το οποίο φαντάστηκε ο Kant. Αν είναι καθαρά και απόλυτα ομοιογενής θα ήταν άχρηστος και δεν θα μπορούσε να συλληφθεί από τον ανθρώπινο νου.

Οι χωρικές αναπαραστάσεις γίνονται αντιληπτές μέσα από τη διευθέτηση των μη ισοδύναμων ποιοτικά πραγμάτων στο χώρο. Ο χώρος δεν θα ήταν αντιληπτός, όπως και ο χρόνος, αν δεν ήταν, όπως ο τελευταίος, διαιρεμένος και διαφοροποιημένος. Εφ' όσον τώρα όλοι οι άνθρωποι σ' ένα πολιτισμό αναπαριστούν τον χώρο με τον ίδιο τρόπο προκύπτει ότι τόσο οι αξίες που οριοθετούν τις διακρίσεις του χώρου όσο και οι διακρίσεις αυτές είναι παγκόσμιες, πράγμα που συνεπάγεται ότι έχουν κοινωνική αναφορά.

Η μνήμη της πόλης που μας απασχολεί ως διαδικασία αναδρομής στο χώρο και τον χρόνο, διαμορφώνεται, σύμφωνα μ' αυτή την προβληματική του Durkheim, μέσα σε κοινωνικά πλαίσια. Η προσέγγιση του παρελθόντος χρόνου γίνεται ακολουθώντας τις οδηγητικές γραμμές της ιστορίας της πόλης που υποστασιώνονται υλικά μέσω των χωρικών αναπαραστάσεων. Σ' αυτό τον χωροχρόνο της πόλης οι ατομικές παρακαμπτήριες διαδρομές είναι ακατανόητες, δηλαδή μη επικοινωνήσιμες, αν δεν συγκροτούνται γύρω από βασικούς οδηγητικούς δρόμους στο χάρτη του διαρρεύσαντος χρόνου και του χώρου που αυτή η διάρκεια παρήγαγε και ο οποίος ευτυχώς, αν και αποσπασματικά, διατηρήθηκε. Από τη θεωρία του Durkheim μπορούμε να οδηγηθούμε σε δύο γενικότερες παρατηρήσεις όσον αφορά τη μνήμη της πόλης. Από τη μία, αν η μνήμη αναφέρεται σ' ένα αδιαφοροποίητο χρόνο και χώρο καθίσταται ασύλληπτη για τον ανθρώπινο νου – αντίθετα στο διαιρεμένο και διαφοροποιημένο χρόνο και χώρο της πόλης αποκτά την υλική της βάση. Από την άλλη, η μνήμη της πόλης κατασκευάζεται κοινωνικά και προσλαμβάνεται ατομικά ή συλλογικά πάντα μέσα στα κοινωνικά συμφραζόμενα του χώρου και του χρόνου.

Διερευνώντας το θέμα της θρησκείας ο Durkheim διαπιστώνει ότι δεν υπάρχει κοινωνία που να μην αισθάνεται την ανάγκη να επιβεβαιώνει σε τακτά διαστήματα τα συλλογικά αισθήματα και τις

συλλογικές ιδέες που διαμορφώνουν την ενότητα και την προσωπικότητά της. Αυτή η ηθική επανάσταση δεν μπορεί να επιτευχθεί εκτός μέσα από επανασυνδέσεις, συναθροίσεις και συναντήσεις στις οποίες τα άτομα, συχνά συνδεδεμένα το ένα με το άλλο, επαναβεβαιώνουν από κοινού τα κοινά τους αισθήματα: Απ' αυτή τη σκοπιά βρίσκει πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα σε πιστούς που μνημονεύουν ημερομηνίες της θρησκείας τους και σε πολίτες που τιμούν τη μνήμη της δημιουργίας ενός νέου ηθικού ή νομοθετικού συστήματος ή κάποιου σημαντικού γεγονότος της εθνικής ζωής. Βέβαια, λέει ο Durkheim, η ίδια η ζωή και όχι ένα νεκρό παρελθόν μπορεί να δημιουργήσει μια ζωντανή λατρεία κι εδώ εισάγει την έννοια του «δημιουργικού βρασμού», που συνοδεύει τις περιόδους ρήξεων στην ιστορία, όταν εμφανίζονται νέες ιδέες και νέες μορφές οδηγητικές της ανθρωπότητας.

Όταν αυτές οι ώρες περάσουν οι άνθρωποι αισθάνονται την ανάγκη να τις ξαναζούν από καιρό σε καιρό, γι' αυτό διατηρούν ζωντανή τη μνήμη τους μέσω των εορτασμών που αναπτερώνουν τις προσδοκίες. Έτσι έγινε και με τις γιορτές της Γαλλικής Επανάστασης.

Σύμφωνα με τον Lewis A. Coser στην εισαγωγή για το έργο του Maurice Halbwachs «Για τη Συλλογική Μνήμη»² υπάρχει ένα πρόβλημα στην ιδέα του Durkheim για τη συλλογική έξαψη, τον δημιουργικό βρασμό των περιόδων ρήξεων, τότε που εκφράζεται η ανθρώπινη δημιουργικότητα ριζωμένη σε κοινωνικά φαινόμενα, πρόβλημα το οποίο ανέδειξε, μεταξύ άλλων, η Mary Douglas. Τι συνδέει τους ανθρώπους σε περιόδους ηρεμίας, όταν οι συμπεριφορές ρουτίνας είναι η συνήθης κατάσταση; Ο Durkheim αναφέρει τα φυσικά στηρίγματα είτε αυτά είναι έργα τέχνης ή τοτεμικές φιγούρες που μπορούν να επιβεβαιώνουν τη συνέχεια ανάμεσα στις παθητικές και τις ενεργητικές φάσεις της ανθρωπότητας.

Σ' αυτή τη δυσκολία που αντιμετώπισε ο Durkheim απάντησε ο Halbwachs με τη θεωρία του της συλλογικής μνήμης, η οποία γεμίζει και τρέφει με τελετουργικές και εορταστικές πράξεις τα μεσοδιαστήματα. Δεν πρόκειται απλά, λέει ο Coser, για το ότι οι τελετές βοηθούν την ανάκληση περασμένων γεγονότων που συγκροτούν την κοινότητα. Πρόκειται για τη συλλογική μνήμη ως μια ενδιάμεση μεταβλητή που μνημονεύει τα γεγονότα σε ημερολογιακούς εορτασμούς και ταυτόχρονα τρέφεται από αυτούς. Δεν υπάρχουν κενά στις ζωές των ομάδων και των κοινωνιών· ένα κενό ανάμεσα σε δημιουργικές περιόδους γεμίζει από τη συλλογική μνήμη μέσω συμβολικών παραθέσεων ή απλά διατηρείται ζωντανό με τη μεταφορά από τους ηλικιωμένους στα παιδιά, τους άνδρες και τις γυναίκες.

Ο Halbwachs, η θεωρία του οποίου παρουσιάζεται στη συνέχεια, αν και μαθητής του Durkheim διαφοροποιήθηκε ως προς αυτόν όσον αφορά την επίδραση του παρόντος στην ανάμνηση του παρελθόντος από τη συλλογική μνήμη. Ο Durkheim εμμένει στην ιστορική συνέχεια ενώ ο Halbwachs, όπως θα δούμε, θεωρεί ότι το παρελθόν, ως κοινωνική πάντα κατασκευή, διαμορφώνεται κυρίως σύμφωνα με τις αντιλήψεις του παρόντος.

Βιβλιογραφία

1. Durkheim Emile, *The Elementary forms of the religious life*, Translated from the French: Joseph Sward Swain, Dover Publications Inc, 2008
2. Halbwachs Maurice, *On Collective Memory*, Edited, Translated and with an introduction by Lewis Coser

2 MAURICE HALBWACHS: ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΗ

Γάλλος Φιλόσοφος και κοινωνιολόγος (1877-1945)

Ανέπτυξε τη θεωρία της *συλλογικής μνήμης*, επίσης συνέβαλε στην κοινωνιολογία της γνώσης με το έργο του *Η Μυθική Τοπογραφία των Ευαγγελίων στους Αγίους Τόπους*, μια μελέτη της χωρικής δομής της Καινής Διαθήκης

Επηρεασμένος αρχικά από τον Bergson και στη συνέχεια μαθητής του Durkheim, ο γάλλος κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs συνέβαλε με σημαντικό έργο στην κοινωνιολογία της γνώσης, έργο που συγκεντρώνεται σε τρία βασικά κείμενα: «*Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*», «*Η Μυθική Τοπογραφία των Ευαγγελίων στους Αγίους Τόπους*» και «*Η Συλλογική Μνήμη*». Ιδιαίτερα στο τελευταίο αναπτύσσει, σύμφωνα με τον Lewis A. Coser, περαιτέρω θέματα που αφορούν τη σχέση του χώρου και του χρόνου με τη συλλογική μνήμη και προβαίνει σε γόνιμες αποσαφηνίσεις και εφαρμογές των διαφορών ανάμεσα στην ατομική, τη συλλογική και την ιστορική μνήμη.¹ Η συνάντηση με τον Bergson τον καθόρισε στην αρχή αλλά μετέπειτα επηρεάστηκε από τον Emile Durkheim και τη σχολή του. Στράφηκε από μια προσέγγιση ατομιστική στη συλλογική προσέγγιση εγκαταλείποντας τη φιλοσοφία για να αφιερωθεί στο νεοεμφανιζόμενο πεδίο της κοινωνιολογίας.²

Σημαντικές υπήρξαν για τον Halbwachs οι πνευματικές ανταλλαγές με τους νεότερους Lucien Febvre, Marc Bloch, διακεκριμένες και ηγετικές μορφές στον τομέα της κοινωνικής και διανοητικής ιστορίας.³ Με δημόσια παρουσία στο χώρο της αριστεράς ο Halbwachs πέθανε στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Buchenwald.

Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης. Η Συλλογική μνήμη

Στα «*Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*» ο Halbwachs αναφέρει ρητά ότι οι άνθρωποι αποκτούν φυσικά τις μνήμες τους στην κοινωνία και στην κοινωνία επίσης ανακαλούν, αναγνωρίζουν και εντοπίζουν τις μνήμες τους.⁴

Η μόνη περίπτωση στην οποία η μνήμη είναι σε μεγάλο βαθμό αποσυνδεδεμένη από τα κοινωνικά της πλαίσια είναι αυτή της ενύπνιας ζωής και των ονείρων. Αυτός/η που ονειρεύεται φαντάζεται πρόσωπα και γεγονότα που ομοιάζουν με αυτά της άγρυπνης ζωής, παρ' όλ' αυτά οι κατασκευές της φαντασίας του/της δεν διαθέτουν συνοχή, βάθος ή σταθερότητα. «*Ενώ παρατηρεί τους νόμους που καθορίζουν το νόημα των λέξεων, των αντικειμένων και των εικόνων δεν θυμάται πια τις συμβάσεις που εγκαθιδρύουν τη σχετική θέση στο χώρο και στο κοινωνικό περιβάλλον των τόπων, των γεγονότων και των προσώπων και δεν συμμορφώνεται μ' αυτές τις συμβάσεις*». ⁵

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην περίπτωση της αφασίας, δηλαδή απώλεια της επαφής με τη συλλογική μνήμη. Παρά το ότι το άτομο που ονειρεύεται δεν μπορεί πια να ανακατασκευάσει τη μνήμη σύνθετων γεγονότων που συμβαίνουν στο χρόνο και έχουν αισθητή χωρική επέκταση, ακριβώς γιατί έχει λησμονήσει τις συμβάσεις που το επιτρέπουν, μπορεί να ανακαλεί αποσπασματικές εικόνες, να τις αναγνωρίζει και να αντιλαμβάνεται τη σημασία τους γιατί, αντίθετα, διατηρεί τις συμβάσεις που επιτρέπουν να ονοματίζει τα αντικείμενα και να τα διακρίνει μέσω των ονομάτων τους. Εξ' ου οι λεκτικές συμβάσεις συνιστούν αυτό που είναι ταυτόχρονα το πιο στοιχειώδες και το πιο σταθερό πλαίσιο της συλλογικής μνήμης.

Η ανακατασκευή του παρελθόντος στην άγρυπνη ζωή είναι το θέμα που απασχολεί τον Halbwachs.

Οι μνήμες μας επαναλαμβάνονται και μεταβάλλονται στο χρόνο. «*Δεν είναι άθικτοι σπόνδυλοι απολιθωμένων ζώων... μπορούμε να τις συγκρίνουμε περισσότερο μ' εκείνες τις πέτρες που βρίσκει κανείς προσαρμοσμένες σε ορισμένα Ρωμαϊκά σπίτια, που έχουν χρησιμοποιηθεί ως υλικά σε πολύ αρχαία κτίρια: η αρχαιότητά τους δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί από τη μορφή και την εμφάνισή τους αλλά μόνο από το γεγονός ότι ακόμα δείχνουν τα σβησμένα ίχνη των παλιών χαρακτήρων*». ⁶

Αυτό που ενοποιεί τις μνήμες δεν είναι η συνέχειά τους στο χρόνο αλλά το ότι αποτελούν τμήμα ενός συνόλου σκέψεων κοινών για μια ομάδα με την οποία διατηρούμε τώρα μια σχέση ή είχαμε μια σχέση

στο παρελθόν. Για την ανάκλησή τους αρκεί να τοποθετηθούμε στην προοπτική αυτής της ομάδας. Η οικογένεια, η θρησκευτική κοινότητα, οι κοινωνικές τάξεις στις οποίες τα άτομα εντάσσονται, είναι τόποι συλλογικής μνήμης. Αντιλαμβανόμαστε κάθε μνήμη όπως συμβαίνει στην ατομική σκέψη μόνο αν την τοποθετήσουμε στη σκέψη της αντίστοιχης ομάδας. Τα άτομα θυμούνται αλλά ως μέλη κοινωνικών ομάδων. Οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους οι μνήμες συνδέονται, προκύπτουν από τους διαφορετικούς τρόπους σύνδεσης των ανθρώπων.

«Μπορούμε να θυμηθούμε μόνο σε συνθήκες ανάκτησης της θέσης των παρελθόντων γεγονότων, που μας ενδιαφέρουν, από τα πλαίσια της συλλογικής μνήμης. Μια ανάμνηση είναι τόσο πλουσιότερη όσο επανεμφανίζεται στη διασταύρωση του μεγαλύτερου αριθμού αυτών των πλαισίων τα οποία αλληλοτέμνονται και εν μέρει συμπλέκονται. Η λησμοσύνη ερμηνεύεται από την εξαφάνιση αυτών των πλαισίων ή ενός τμήματός τους αλλά η λησμοσύνη ή η αποσύνθεση ορισμένων αναμνήσεων επίσης εξηγείται από το γεγονός ότι αυτά τα πλαίσια αλλάζουν από τη μια περίοδο στην άλλη.»⁷

Όσον αφορά τη διαδικασία ένταξης των αναμνήσεων σε τόπους αυτή γίνεται, λέει ο Halbwachs, με τη βοήθεια τοπόσημων που μεταφέρουμε μέσα μας και τα οποία πολλαπλασιάζονται όσο η μνήμη μας προσεγγίζει το παρόν.

Τα τοπόσημα έχουν εδώ έννοια γενική και όχι χωρική. Αβίαστα όμως προκύπτει ότι, επίσης, τα χωρικά τοπόσημα είναι ισχυροί σηματοφόροι της μνήμης. Αντίστοιχα η έννοια του εντοπισμού – της ένταξης σε τόπους των αναμνήσεων αφορά, στην προσέγγιση του Halbwachs, κοινωνικούς, ιδεολογικούς, κ.λ.π. τόπους, των οποίων όμως η εμπλοκή στο χώρο αποτελεί ισχυρό στοιχείο της ταυτότητάς τους από τη σκοπιά της μνημονικής τους λειτουργίας.

Παράλληλα με την έννοια της συλλογικής μνήμης στην οποία παραπέμπει η έννοια της ατομικής δύο άλλες έννοιες οριοθετούν τη μνημονική επικράτεια: Η αυτοβιογραφική μνήμη, αφορά γεγονότα που έχουμε προσωπικά βιώσει στο παρελθόν και η οποία τείνει να εξασθενεί με τον χρόνο εκτός αν ενισχύεται από την επαφή με ανθρώπους με τους οποίους μοιραζόμαστε κοινές εμπειρίες.

Στην ιστορική μνήμη το άτομο δεν θυμάται ευθέως τα γεγονότα· μπορεί μόνο να παρακινηθεί μ' έναν έμμεσο τρόπο μέσω ανάγνωσης ή ακρόασης ή σε αναμνηστικές και εορταστικές συναντήσεις όπου οι άνθρωποι συγκεντρώνονται για να θυμηθούν από κοινού τα κατορθώματα και όσα πραγματοποιήσαν μακρινά μέλη της ομάδας. Αυτές οι κοινωνικές εμπλοκές μπορούν ν' αναστήσουν ένα παρελθόν που αλλιώς θα είχε αργά διολισθήσει στην αχλύ του χρόνου.

Η Μυθική Τοπογραφία των Ευαγγελίων στους Αγίους Τόπους: σπουδή της συλλογικής μνήμης.

Η «Μυθική Τοπογραφία των Ευαγγελίων στους Αγίους Τόπους» έχει μεγάλη αξία για την προσέγγιση της σχέσης της μνήμης με τον χώρο. Το έργο αφορά τη διερεύνηση της κοινωνικής κατασκευής του παρελθόντος από μια κοινωνική ομάδα – τα Ευαγγέλια ήταν προφανώς το αποτέλεσμα ενός συλλογικού και εν μέρει λαϊκού έργου επεξεργασίας. Αντιπροσωπεύουν μια μνήμη ή συλλογή από μνήμες που διατηρήθηκαν από κοινού από μια ομάδα.

Ανατρέχοντας στο χρόνο και τα ιστορικά στοιχεία ο Halbwachs εκλαμβάνει τα Ευαγγέλια ως βάση αυτού που παρέμεινε στη συλλογική μνήμη της χριστιανικής κοινότητας η οποία, όσο απομακρύνονταν από τα γεγονότα, επαναδιαμόρφωνε και συμπλήρωνε την εικόνα που διατηρούσε γι' αυτά και *«ερμήνευσε τη ζωή του Ιησού ως προετοιμασία του θανάτου του βλέποντας σ' αυτό το θάνατο ένα υπερφυσικό γεγονός για την προετοιμασία της ανάστασής του»*.⁸

Το σημαντικό εδώ από τη σκοπιά της σχέσης της μνήμης με τον χώρο δεν είναι ο βαθμός απόκλισης της μνήμης από τα πραγματικά γεγονότα αλλά η συγκρότησή της γύρω από τόπους, αυτούς του θείου δράματος – Γεθσημανή, Όρος των Ελαιών, Πανάγιος Τάφος κ.λ.π. – αλλά και την ίδια την ιερή πόλη της Ιερουσαλήμ. *«Οι ιεροί τόποι δεν μνημονεύουν γεγονότα που πιστοποιούνται από σύγχρονες μαρτυρίες αλλά περισσότερο μνημονεύουν πιστεύω που ίσως δεν γεννήθηκαν μακριά από αυτούς τους τόπους και δυνάμωσαν ριζώνοντας σ' αυτό το περιβάλλον»*.⁹

Οι τόποι είναι, λοιπόν, συγκεκριμένοι αλλά ταυτόχρονα μυθικοί, επισκέψιμοι και ανακτήσιμοι στο παρόν αλλά επίσης περιβεβλημένοι την ιερή ιστορία τους που για τη χριστιανική κοινότητα απέκτησε μεταγενέστερες, μεταξύ των οποίων υπερφυσικές, προσμείξεις. Η ιστορία του Ιησού διαδραματίστηκε σε ενδεχομένως υποτιθέμενες αλλά, πάντως, τοποθεσίες, οι οποίες συγκροτούν τη χριστιανική συλλογική μνήμη

«Ήταν σημαντικό το ότι οι πιστοί πίστευαν ότι έβλεπαν και άγγιζαν ακριβώς τους τόπους όπου τα γεγονότα, τα οποία μετασχηματίστηκαν σε δόγματα, είχαν συμβεί. Η μνήμη των ομάδων περιέχει πολλές αλήθειες, αντιλήψεις, ιδέες και γενικές προτάσεις· η μνήμη των θρησκευτικών ομάδων διατηρεί την ανάμνηση των δογματικών αληθειών που αποκαλύφθηκαν σ' αυτές στην αρχή και που οι διαδοχικές γενιές των πιστών και του κλήρου διαμόρφωσαν. Αλλά αν η αλήθεια πρόκειται να εγκατασταθεί στη μνήμη μιας ομάδας, χρειάζεται να εμφανιστεί με τη συγκεκριμένη μορφή ενός γεγονότος, μιας προσωπικότητας ή ενός τόπου».¹⁰

Συνεχίζοντας ο Halbwachs την έρευνά του πάνω στη συγκρότηση του δόγματος, που θα επέτρεπε στις αναμνήσεις της ζωής και του θανάτου του Ιησού και τους τόπους από τους οποίους πέρασε να διαρκέσουν, αναφέρεται στην ανάγκη να περάσουν οι αφηρημένες ιδέες στην επικράτεια μιας ζωντανής παράδοσης. Η διάρκεια στο χρόνο προϋποθέτει ότι οι ιδέες και οι αναμνήσεις θα αποτυπωθούν σε εικόνες προσώπων, τόπων και γεγονότων, τα οποία, όμως, γεγονότα τείνουν ν' αποσυνδέονται από τον χρόνο και τον χώρο ή τουλάχιστον από την περιορισμένη περιοχή του χρόνου και του χώρου που είχε διατηρηθεί στη μνήμη των μαθητών του Ιησού. Μέσα σ' αυτές τις διαδικασίες μετασχηματισμών ο Halbwachs καταγράφει τη μετατροπή των ιερών τόπων από θέατρο των δραστηριοτήτων του Ιησού σε τόπους της χριστιανοσύνης.

«Μεταφερμένες σ' αυτούς τους τόπους και αναπτυγμένες σε μια διευρυμένη συλλογική μνήμη, οι χριστιανικές αναμνήσεις εστιάζτηκαν σε καθαγιασμένους τόπους που ευνόησαν την εμφάνιση μιας λατρείας. Πέραν του ιερού του χαρακτήρα ο τόπος μιας λατρείας είναι μέρος του εδάφους με μια σαφώς ορισμένη θέση στο χώρο... Αλλά για να παίζει ένας τόπος αυτό τον ρόλο δεν επαρκούν μερικές ατομικές μνήμες. Από την ημέρα που έχει γεννηθεί μια λατρεία, από την ημέρα που ένας τόπος γίνεται το σημείο ανασύνταξης για μια ολόκληρη ομάδα πιστών, μετασχηματίζεται σε ιερό τόπο».¹¹

Στην περίοδο των διωγμών των χριστιανών, αναφέρει ο Halbwachs, οι εχθροί τους προσπάθησαν να καταστρέψουν αυτούς τους τόπους και τα σύμβολα που διευκόλυναν την αναγνώρισή τους. Είναι το ίδιο με αυτό που θα έκανε μια κυβέρνηση, να καταστρέψει δηλαδή τα κέντρα των εξεγέρσεων, προκειμένου να επιβάλλει την τάξη σε μια επαναστατημένη πόλη.

Στην περίπτωση της χριστιανικής ιστορίας των Ευαγγελίων η ολική καταστροφή ήταν αδύνατη γιατί υπήρχαν οι πέτρες των σπιτιών και οι ερημωμένες περιοχές, οι βάσεις των κτιρίων που δεν γινόταν να εξαφανιστούν ή να μεταφερθούν αλλού, καθώς και τα ονόματα των τόπων που δεν μπορούσαν ν' αλλάξουν όλα.

«Μ' αυτή την έννοια μια ομάδα φέρει την μορφή των τόπων που έχει ζήσει. Όταν επιστρέφει ύστερα από μακριά απουσία (όπως οι Εβραίοι και οι Ιουδαίοι – Χριστιανοί μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ), ακόμα και αν η εμφάνιση των τόπων έχει αλλάξει, βρίσκει, τουλάχιστον εν μέρει, το υλικό πλαίσιο του οποίου το αποτύπωμα έχει διατηρήσει».¹²

Αλλά σε κάθε περίπτωση, καταλήγει ο Halbwachs, η σημασία των τόπων για τη συλλογική μνήμη είναι και αυτή υποκείμενη σε διαφοροποιήσεις που καθορίζονται από τους μετασχηματισμούς στο χρόνο των ομάδων και των παραδόσεών τους καθώς και τις αλλοιώσεις των χωρικών τοποσημών. Αν η συμβολική διάσταση των ιερών τόπων κυριαρχούσε, μας λέει, στο μυαλό των χριστιανών που έμειναν στην Ιερουσαλήμ, θα μπορούσαν να διατηρήσουν μια ακριβέστερη μνήμη του τι οι τόποι αυτοί είχαν υπάρξει αρχικά. Καθώς όμως γι' αυτούς η Ιερουσαλήμ δεν ήταν μια ουράνια πόλη που αιωρείται ανάμεσα στον ουρανό και τη γη, αλλά μια απολύτως υλική πραγματικότητα με σπίτια και δρόμους, που τους ήταν οικεία, η διάρκεια της μνήμης τους συνδέεται με τη σταθερότητα της υλικής μορφής της πόλης.

«Αλλά η σταθερότητα βρίσκεται στο έλεος όλων των υλικών ατυχημάτων που αργά μετασχηματίζουν ή ακόμα καταστρέφουν τις πόλεις – ακριβώς όπως οι μνήμες που σταθερά συνθέτουμε και αφορούν ένα πρότυπο με το οποίο ζούμε βρίσκονται στο έλεος των φυσιολογικών ατυχημάτων, που αργά μετασχηματίζουν ή αργά καταστρέφουν έναν οργανισμό. Πρόκειται για αλλαγές που αν και δεν μπορεί κάποιος να τις παρατηρήσει γιατί συμβαίνουν αργά και συνεχώς. Ακόμη και αν τέτοιες αλλαγές είναι έντονες και ξαφνικές, η δύναμη της συνήθειας περιορίζει την ευαισθησία των κατοίκων του τόπου».¹³

«Όσον αφορά τα μέλη της ομάδας που εγκαταλείπουν αυτούς τους τόπους χωρίς να τους ξαναδούν, που δεν εμπλέκονται στη διαδικασία του μετασχηματισμού τους και επιθυμούν ακόμα ν' ασχοληθούν μαζί τους: σύντομα δημιουργούν μια συμβολική αναπαράσταση αυτών των τόπων. Η εικόνα που αναπλάθουν αντλεί το περιεχόμενό της αναμφίβολα πρώτα από τους ίδιους τους τόπους. Αλλά η συμβολική εικόνα

αποσυνδέει αυτούς τους τόπους από το φυσικό τους περιβάλλον και τους συνδέει με τα πιστεύω της ομάδας».¹⁴

Σ' αυτή την περίπτωση η σταθερότητα της εικόνας εξηγείται από το γεγονός της συνέχειας των πιστεύω τα οποία αποδεσμεύονται όσον αφορά τη διάρκειά τους από τα ατυχήματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Όπως λέει και ο Lewis A. Coser, αναφερόμενος στον Halbwachs, το παρελθόν είναι μια κοινωνική κατασκευή που διαμορφώνεται κυρίως από τα ενδιαφέροντα του παρόντος. Αυτή την παροντική προσέγγιση χρησιμοποιεί ο Halbwachs στη Μυθική Τοπογραφία των Ευαγγελίων, όπως κάνει, ίσως όχι τόσο ισχυρά, και σε άλλα έργα του. Γι' αυτήν άλλωστε την απόκλιση ο κατ' εξοχήν θεωρητικός της συλλογικής μνήμης δέχεται κριτική από τον Barry Schwartz αλλά και τον ίδιο τον Coser.

Το καθοριστικό πάντως συμπέρασμα, όπως συμπυκνώνεται από τον Coser στην εισαγωγή: Maurice Halbwachs 1877-1945 και προσδιορίζει τη συλλογική μνήμη, αφορά το πεδίο που άφησε παρακαταθήκη ο Halbwachs και στο οποίο εξακολουθεί σήμερα να κινείται η επιστημονική σκέψη: *«Η μνήμη χρειάζεται συνεχή τροφή από συλλογικές πηγές και διατηρείται με κοινωνικά και ηθικά στηρίγματα...Εκείνοι που οδηγούνται να μετρήσουν το παρελθόν με όρους παρόντων οδηγητικών σημείων θα πρέπει επίσης να γνωρίζουν γενικά ότι η ιστορία φτιάχνεται από συνέχεια όσο και αλλαγή. Ο Halbwachs θα μπορούσε ίσως ν' απορρίψει την πρώτη μέσω της υπερβολικής στήριξης στη δεύτερη, αλλά μια στιγμή στοχασμού μας εισηγείται ότι ιδιαίτερα σε περιόδους ιστορίας που είναι καλύτερα τεκμηριωμένες απ' όσο τα γεγονότα με τα οποία έχει σχέση, η παρούσα γενιά μπορεί να ξαναγράψει την ιστορία αλλά όχι σε λευκή σελίδα».*¹⁵

Βιβλιογραφία

1. Halbwachs Maurice, On Collective Memory, Edited, Translated and with an Introduction by Lewis. A. Coser
2. ο.π σελ. 5
3. ο.π σελ 5
4. ο.π σελ 38
5. ο.π σελ 44
6. ο.π σελ 47
7. ο.π σελ 172
8. ο.π σελ 198
9. ο.π σελ 199
10. ο.π σελ 200
11. ο.π σελ 201
12. ο.π σελ 203
13. ο.π σελ 204,205
14. ο.π σελ 205
15. ο.π σελ. 34.

3 DAVID LOWENTHAL: ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΧΩΡΑ

Αμερικανός ιστορικός και γεωγράφος (1923 - 2018)
Είναι γνωστός για το έργο του πάνω στην κληρονομιά.
Αναγνωρίζεται για τις σπουδές στο ίδιο θέμα, έχοντας
συστήσει την κληρονομιά ως επιστημονική πειθαρχία

«Το παρελθόν είναι μια άγνωστη χώρα»,¹ λέει ο David Lowenthal, αλλά η αντίληψή του είναι για χίλιους λόγους ουσιαστική για την ύπαρξή μας. Είμαστε κάθε στιγμή το άθροισμα όλων των στιγμών μας, σύμφωνα με τον A. A. Mendilow. «Αιώνες παράδοσης βρίσκονται κάτω από κάθε στιγμή της αντίληψης και της δημιουργίας, διαπερνώντας όχι μόνο τα έργα τέχνης των ανθρώπων χεριών και την κουλτούρα αλλά και κάθε κύτταρο του σώματός μας» σύμφωνα με τον Bergson.²

Η γνώση του παρελθόντος είναι δύσκολη γιατί όπως διαπιστώνει ο Kubler, εξερευνώντας «Το Σχήμα του Χρόνου», όλα τα γεγονότα είναι περισσότερο απομακρυσμένα από τις αισθήσεις μας απ' όσο τα άστρα των πιο μακρινών γαλαξιών, που το φως τους φτάνει ακόμη τουλάχιστον τα τηλεσκόπια».

Ανάλογα στέκεται απέναντι στο παρελθόν ο Μπόρχες:

«Ήδη ένα φανταστικό παρελθόν καταλαμβάνει στις μνήμες μας τη θέση ενός άλλου, ένα παρελθόν για το οποίο τίποτε δεν ξέρουμε με βεβαιότητα, ακόμα και το ότι είναι αναληθές»³ («Tlön, Uqbar, Orbis Tertius»).

Πως θα προσεγγίσουμε αυτό το, εν πολλοίς, άπιαστο κατά τον Lowenthal παρελθόν, το οποίο είναι δέσμιο σε κάθε περίπτωση των παροντικών δεδομένων και αντιλήψεων; Η μνήμη, η ιστορία και τα λείψανα είναι οι δρόμοι που οδηγούν στο παρελθόν, μας λέει.

Όλη η αντίληψη του παρελθόντος στηρίζεται στη μνήμη, είναι η θέση του Lowenthal, πάντα, όμως, με την απροσδιοριστία που η διατύπωση του Πίντερ εμπεριέχει: «το παρελθόν είναι ότι θυμάσαι, φαντάζεσαι ότι θυμάσαι, πείθεσαι ότι θυμάσαι ή ισχυρίζεσαι ότι θυμάσαι».⁴

Το ενδιαφέρον του δεν επικεντρώνεται στην ίδια τη διαδικασία της μνήμης, όπως επιστημονικά οριοθετείται, αλλά στη φύση και την αξία της μνημονικής γνώσης. Τον απασχολεί ο προσωπικός και συλλογικός χαρακτήρας της μνήμης.

Η ανάγκη να χρησιμοποιούμε και να ξαναχρησιμοποιούμε τη μνημονική γνώση και να λησμονούμε όπως και ν' ανακαλούμε, μας ωθεί στο να επιλέγουμε, να διυλίζουμε, να διαστρέφουμε και να μετασχηματίζουμε το παρελθόν, προσαρμόζοντας τα πράγματα που θυμόμαστε στις ανάγκες του παρόντος. Οι μνήμες που διαπερνούν το παρόν υπάγονται σε μια ιεραρχία συνηθειών, ανακλήσεων και ενθυμίων. Η συνήθεια επαναφέρει, συνειδητά ή όχι, σκέψεις και πράξεις του παρελθόντος, η ανάκληση είναι πιο περιορισμένη από τη μνήμη της συνήθειας και τα ενθύμια ξεχωρίζουν μέσα σ' ένα μεγάλο σύνολο πραγμάτων. Οι μνήμες μας σαν μια συλλογή από αρχαιότητες, χάνονται ή αλλάζουν, αλλά, πάντως, πολλαπλασιάζονται με την πάροδο της ζωής.

Ο Lowenthal τονίζει περισσότερο από κάθε άλλο συγγραφέα της μνήμης τον προσωπικό της χαρακτήρα. «Το παρελθόν που ενθυμούμαστε είναι τόσο ατομικό όσο και συλλογικό. Αλλά ως μια μορφή αντίληψης η μνήμη είναι εξ ολοκλήρου και έντονα προσωπική... Ανακαλούμε μόνο τη δική μας, από πρώτο χέρι, εμπειρία και το παρελθόν που θυμόμαστε είναι έμφυτα δικό μας». Σύμφωνα με τα λόγια του B. S. Benjamin: «τίποτε δεν είναι τόσο μοναδικά προσωπικό για έναν άνθρωπο όσο οι μνήμες του και στη διαφύλαξη της ιδιωτικότητάς τους βλέπουμε τη βάση της προσωπικότητάς μας»⁵ Ακόμα και όταν δημοσιοποιούμε τις αναμνήσεις μας δεν μπορούμε να τις μοιραστούμε ολοκληρωτικά, δεν μοιραζόμαστε μνήμες όπως μοιραζόμαστε ένα ψωμί.

Η μνήμη μετατρέπει τα δημόσια γεγονότα σε ιδιοσυγκρασιακές προσωπικές εμπειρίες. Καθότι προσωπικές, οι μνήμες σβήνουν κι εξαφανίζονται με τον θάνατο των προσώπων. Η μοναδικά προσωπική φύση της μνήμης όχι μόνο την καταδικάζει να σβήσει τελικά αλλά επηρεάζει και την επικοινωνία της με το παρελθόν.

Η συλλογική μνήμη, όπως προσεγγίζεται από τον Halbwachs και τους άλλους επιστήμονες, δεν αφορά τον Lowenthal παρά μόνο στο βαθμό που *«χρειαζόμαστε τις μνήμες των άλλων ανθρώπων για να επαληθεύσουμε τις δικές μας και να τους δώσουμε διάρκεια. Σε αντίθεση με τα όνειρα που είναι εξ' ολοκλήρου ιδιωτικά, οι μνήμες συνεχώς συμπληρώνονται από εκείνες των άλλων...Στη διαδικασία συνάντησης των δικών μας ασυνεχών αναμνήσεων με αφηγήσεις, αναθεωρούμε προσωπικά στοιχεία ώστε να προσαρμόσουμε το παρελθόν που ενθυμούμαστε συλλογικά και βαθμιαία παύουμε να διακρίνουμε ανάμεσα στα δύο»*⁶

Επικαλούμενος τον Lively, ο Lowenthal αποδέχεται ότι, τρέχοντας παράλληλα με τις δημόσιες υποθέσεις, οι προσωπικές αλληλουφαίνονται με τον τραχύτερο και πιο στέρεο ιστό της ιστορίας. Ο Lowenthal δεν αποδέχεται κατά βάση τα συλλογικά πλαίσια διαμόρφωσης, διατήρησης και αναβίωσης ή αναθεώρησης της μνήμης. Η μνημονική είναι γι' αυτόν μια προσωπική διαδικασία και τα άτομα επικοινωνούν προσωπικές μνήμες. Το πρόβλημα, βέβαια, δεν είναι η αποδοχή της προφανούς αλληλοτροφοδότησης της προσωπικής μνήμης από τις μνήμες των άλλων αλλά το αν η μνήμη έχει κοινωνικό χαρακτήρα όπως και η γνώση και, επομένως, το αν η ατομική μνήμη διαμορφώνεται μέσα σε συλλογικά πλαίσια.

Η μνήμη διαμορφώνει την ανθρώπινη ταυτότητα και η απώλειά της οδηγεί στην αποδιοργάνωση αυτής της ταυτότητας. Η αντίληψη ότι η μνήμη είναι κλειδί της ατομικής ανάπτυξης, που διασφαλίζει και μεγενθύνει την ταυτότητα στη διάρκεια της ζωής, αποτέλεσε ανακάλυψη του ύστερου 18ου αι. της οποίας μόνη προάγγελος υπήρξε η βιβλική αφήγηση.

Η υποκειμενική φύση της μνήμης την καθιστά, κατά τον Lowenthal, σίγουρο όσο και αβέβαιο οδηγό για το παρελθόν. Ο προσωπικός της χαρακτήρας κάνει δύσκολη την επαλήθευση. Η μνήμη, επίσης, αλλάζει, συχνά ανεπαίσθητα.

Οι μνήμες είναι πολύμορφες, όπως τις περιγράφει ο Brockelman, αλλά δεν διαμορφώνουν όλοι οι τύποι μνήμης προσβάσεις στο παρελθόν. Γράφουμε, διαβάζουμε, περπατάμε, χωρίς να ανακαλούμε το πώς και το πότε τα μάθαμε. Η απομνημόνευση πολλαπλασιασμών, λέξεων, στίχων επίσης δεν οδηγεί πουθενά πέραν του εαυτού της.

Η επαφή με το παρελθόν συνεπάγεται ανάκληση που είναι συνήθως συνειδητή, συχνά αυτοσυνειδητή. Αντίθετα με την εννοιολογική και την αισθητηριακή, η ονομαζόμενη επεισοδιακή μνήμη βασίζεται σε σημαντικά γεγονότα στη ζωή μας. Η ένταση της επεισοδιακής ανάκλησης ποικίλει ανάλογα με τον σκοπό. Η λιγότερο υποβλητική είναι η εργαλειακή καθημερινή μνήμη – θυμούμαστε π.χ. το όνομα ενός φίλου – που ανακαλεί γεγονότα, όχι αισθήματα. Η εργαλειακή μνήμη αφαιρεί από προηγούμενα γεγονότα χωρίς να υποβάλλει τα αισθήματα που τα συνόδευσαν. Το παρελθόν που θυμούμαστε εργαλειακά είναι ένα συμβατικό και άγονο τοπίο.

Αντίθετα προς την εργαλειακή μνήμη η ονειροπόληση περιλαμβάνει και τονίζει αισθήματα που θυμούμαστε. Το να ανακαλύπτουμε μια χαμένη εντύπωση, το να βλέπουμε και να αισθανόμαστε ξανά ό,τι είχαμε βιώσει πριν, απαιτεί συχνά μια εσκεμμένη αρχική προσπάθεια.

Ανακαλώντας την παραμονή του στη Βενετία, ο Brockelman λέει *«μπορώ να δω τα κτίρια, ακούω την ομιλία, αισθάνομαι την υφή της καρέκλας στην οποία κάθομαι...μυρίζω την αύρα από τον κόλπο, ακούω το σύννεφο των περιστεριών στα πόδια μου. Αισθάνομαι την απογοήτευση που ένιωσα και η καρδιά μου σφίγγεται καθώς “περιμένω ξανά” την άφιξη της αγαπημένης μου...Μπορώ να καθίσω εδώ, ενθυμούμενος και σχεδόν να χάσω τον εαυτό μου, σχεδόν να γλιστρήσω στο παρελθόν»*.⁷

Στις μελέτες αυτές ο Brockelman περιγράφει με πληρότητα την ανάμνηση μιας πόλης που αποτελεί σύνθεση του χώρου και των υλικών αντικειμένων της ατμόσφαιράς της, των ιχνών, των οσμών καθώς και των γεγονότων και των αισθημάτων που χαρακτήρισαν την παραμονή του σ' αυτή. Όπως πολύπλευρα προσλαμβάνουμε μια πόλη έτσι πολύπλευρα την ανακαλούμε στη μνήμη.

Αυτές οι αναμνήσεις, λέει ο Lowenthal, παραπέμπουν στον Proust: τα χέρια και τα πόδια μας είναι γεμάτα από μνήμες σε λήθαργο, είναι μοναδικά αθέλητες και όσο πιο ζωντανές τόσο λιγότερο προσβάσιμες μέσω εσκεμμένης αναβίωσης. Ορισμένες επισταμένες αναμνήσεις φαίνεται να φέρουν το παρελθόν όχι μόνο στη ζωή αλλά και σε ταυτόχρονη ύπαρξη με το παρόν, κάνοντάς το *«να εμφανιστεί πιο κοντά απ' ότι το παρόν, το οποίο στοιχειώνει και υπνωτίζει»*.

Φυσιολογικά, πάντως, η μνήμη αντιπαραθέτει αυτούς τους τύπους ανάμνησης και η έμφαση συνεχώς μετατοπίζεται από τον ένα στον άλλο. Όλο το συνεχές, από την λειτουργική ανάκληση μέσω της ονειροπόλησης στην εικονική κατάδυση σε περασμένους χρόνους, διαμορφώνει την αντίληψή μας για το παρελθόν που θυμούμαστε.

«Οι μνήμες πρέπει συνεχώς να ξεκαθαρίζουν και να συνδυάζονται. Μόνο η λήθη μας επιτρέπει να ταξινομούμε και να βάζουμε τάξη στο χάος», λέει ο Lowenthal. «Αντίστοιχη είναι η διαδικασία της αναθεώρησης μέσω της οποίας οι μνήμες αλλάζουν».⁸ Ανακαλώντας ορισμένα γεγονότα τα ερμηνεύουμε υπό το φως της μεταγενέστερης εμπειρίας μας και των αναγκών του παρόντος. Η αναθεώρηση δεν είναι πάντα σκόπιμη, όπως και η λήθη. Σε αντίθεση με τα σχηματοποιημένα τοπία της λειτουργικής μνήμης, τα γεγονότα που ανακαλούμε με πάθος είναι συχνά πιο εμφατικά από την εποχή της γέννησής τους. Μπορεί, επίσης, να θυμόμαστε ένα τόπο λάθος, παραδείγματος χάριν ως παγωμένο και ανεμώδη, γιατί η πιο αξιοσημείωτη εμπειρία μας εκεί ήταν μια χιονοθύελλα.

Οι τόποι που θυμόμαστε, υπογραμμίζει ο Lowenthal, τείνουν να συγκλίνουν εκτός αν είναι πολύ διακριτοί: «μια διαδοχή σκηνών μπορεί να συνδυάζεται σε μια ή δύο με τα γενικά χαρακτηριστικά όλων. Η μνήμη του επισκέπτη συγκρίνει τα κολλέγια της Oxbridge, μεταθέτει το Exmoor στο Dartmoor, συλλαμβάνει τις Βόρειες και τις Νότιες λοφώδεις εκτάσεις σαν μια έκταση».

«Η μνήμη ξαναοργανώνει, επίσης, τα γεγονότα στο χρόνο, ανακατεύοντας τη διαδοχή των πόλεων που επισκεφτήκαμε, παρουσιάζοντας επεισόδια με μια σειρά που αυτά θα έπρεπε να είχαν συμβεί. Όταν η ημερολογιακή ακρίβεια δεν είναι ουσιαστική, οι ημερομηνίες είναι συχνά ασαφείς ή καλειδοσκοπικές: «πολύ καιρό πριν» ή «την άλλη μέρα» αρκούν. Το παρελθόν που θυμόμαστε δεν είναι μια συνεχής χρονική αλυσίδα αλλά ένα σύνολο ασυνεχών στιγμών που ανυψώνονται από το ρεύμα του χρόνου».⁹

Επίσης, σύμφωνα πάντα με τον Lowenthal, «η αναβίωση της μνήμης είναι σπάνια παρεπόμενη... τοποθετούμε τα ανακαλούμενα γεγονότα περισσότερο μέσω συνδέσμων παρά με τη μεθοδική εργασία μπροστά και πίσω στο χρόνο, και αντιμετωπίζουμε το παρελθόν σαν ένα αρχαιολογικό μουσείο θραυσμάτων... τυχαία παρατιθέμενων».¹⁰

Τελικά, η πρωταρχική λειτουργία της μνήμης, καταλήγει, «δεν είναι κυρίως το να διατηρεί το παρελθόν όσο το να το προσαρμόζει έτσι ώστε να εμπλουτίζει και να χειρίζεται το παρόν.

Οι μνήμες δεν είναι έτοιμες αντανάκλασεις του παρελθόντος, αλλά εκλεκτικές, επιλεκτικές ανακατασκευές, βασισμένες σε μεταγενέστερες πράξεις, αντιλήψεις και αδιάκοπα μεταβαλλόμενους κώδικες με τους οποίους σκιαγραφούμε, συμβολίζουμε και ταξινομούμε τον κόσμο γύρω μας».¹¹

Η γνώση του παρελθόντος που αποκτούμε μέσω της μνήμης ή της ιστορίας συμπλέκεται με την αντίληψη γι' αυτό που πηγάζει από τα λείψανα. Ένας τεράστιος όγκος από τα λείψανα του παρελθόντος βρίσκεται κάτω και πάνω στη γη: έργα τέχνης των ανθρώπινων χεριών και προϊόντα της φύσης στα οποία η μνήμη και η ιστορία αποδίδουν επιλεκτική σημασία.

Η τυπωμένη ιστορία και η καταγεγραμμένη μνήμη είναι εν δυνάμει αθάνατες σε αντίθεση με τα λείψανα που κατατρώγονται από τον χρόνο. Ο υλικός κόσμος κάθε εποχής αναπότρεπτα εκτοπίζει τον προηγούμενο, αλλιώς το παρελθόν και το παρόν θα ήταν συγκεχυμένα και δυσανάγνωστα. Όπως θα έλεγε και ο Lewis Mumford όταν η συσσώρευση υλικών στοιχείων στις πόλεις υπερβεί κάποιο όριο, ο άνθρωπος ανακαλύπτει το μουσείο.

Όπως υποκύπτουν στη φθορά της ύλης τους τα λείψανα έτσι υποκύπτουν και στην απώλεια του νοήματός τους με την πάροδο του χρόνου.

«Το πόσο αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν από τα επιζώντα του λείψανα ποικίλει ανάλογα με τις περιστάσεις. Ορισμένοι τόποι, πόλεις, σπίτια, έπιπλα αντανakλούν με σαφήνεια το παρελθόν – τοπία με ερείπια πόλεων, προϊστορικά αναχώματα, αναμνηστικά στους νεκρούς: δωμάτια γεμάτα αντίκες, ενθύμια, αναμνηστικά, παλιές οικογενειακές φωτογραφίες».

Ο τρόπος που θα μιλήσουν σε κάποιον οι τόποι του παρελθόντος εξαρτάται από τις περιστάσεις, από τη λειτουργία της ατμόσφαιρας που αποπνέουν όταν τους επισκεπτόμαστε. Άλλωστε η αξία τους, λέει ο Lowenthal, μεταβάλλεται όπως και η αξία των αναμνήσεων ανάλογα, επίσης, με τις συνθήκες.

«Κάθε λείψανο υπάρχει ταυτόχρονα στο παρελθόν και το παρόν. Το τι μας οδηγεί να ορίζουμε τα πράγματα ως απαρχαιωμένα ή αρχαία ποικίλει ανάλογα με το περιβάλλον και την ιστορία, με το άτομο, την κουλτούρα, με την ιστορική αντίληψη και τη διάθεση».

Μπορούν τα λείψανα τροφοδοτώντας την ιστορία και ενεργοποιώντας τη μνήμη να μας οδηγήσουν στο παρελθόν; Σ' αυτό το ερώτημα η απάντηση του Lowenthal είναι ότι σε αντίθεση με την ιστορία και τη μνήμη, των οποίων η καθαρή παρουσία τεκμηριώνει το παρελθόν, το απτό παρελθόν δεν μπορεί να σταθεί αυτοδύναμα. Τα λείψανα είναι βουβά: απαιτούν ερμηνεία για ν' αποκτήσει φωνή ο ρόλος τους. Τα λείψανα είναι, επίσης, στατικά. Ενώ το καταγεγραμμένο και το αντικείμενο ενθύμησης παρελθόν μπορούν να μεταφέρουν την αίσθηση μιας κίνησης μέσα στο χρόνο, οι απτές επιβιώσεις αποδίδουν μόνο στιγμιότυπα. Η ορατότητα των λειψάνων, ιδιαίτερα των παλιών κτιρίων, οδηγεί

πολλούς να υπερεκτιμήσουν τη σταθερότητα του παρελθόντος. Η αύρα της αρχαιότητας σ' ένα πολύ διατηρημένο τόπο δεν υποδηλώνει ιστορική ζωντάνια αλλά έλλειψη μεταγενέστερης ανανεωτικής ενέργειας.

Βιβλιογραφία

1. Lowenthal David, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press 1985,
2. ο.π σελ 185
3. ο.π σελ 187
4. ο.π σελ 193
5. ο.π σελ 194,195
6. ο.π σελ 196
7. ο.π σελ 203
8. ο.π σελ 205
9. ο.π σελ 208
10. ο.π σελ 208
11. ο.π σελ 210

4 ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ

DEREK EDWARDS

Ομ. Καθηγητής Ψυχολογίας
πανεπιστήμιο Loughborough

MIDDLETON DAVID

Καθηγητής Ψυχολογίας στο
πανεπιστήμιο Loughborough

Στο συλλογικό τόμο με τον τίτλο «*Collective Remembering*», με εκδοτική επιμέλεια των David Middleton και Derek Edwards¹, διαφορετικοί συγγραφείς προβαίνουν σε επανεκτίμηση του τρόπου προσέγγισης της μνήμης η οποία, κατά τον Michael Cole, εθεωρείτο για τον τελευταίο μισό αιώνα «είτε η συσσώρευση της δύναμης των συνηθειών, που προκύπτει από την ενίσχυση και τη συχνότητα του συμβάντος ή ένα σύστημα αποθήκευσης και αναβίωσης μηχανισμών, που λειτουργούν με τον τρόπο ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή».

Δουλεύοντας στο πλαίσιο ενός επιστημονικού καταμερισμού της εργασίας, που παραχωρούσε στην κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία την ερμηνεία της συμπεριφοράς των κοινωνικών συλλογικοτήτων, η ψυχολογία μπορούσε να συλλάβει τις κοινωνικο-πολιτιστικές επιδράσεις πάνω στη μνήμη με έναν από τους δύο τρόπους. Πρώτον, μπορούσε εύκολα να αναγνωρίσει ότι τα περιεχόμενα της μνήμης είναι κοινωνικά στο βαθμό που ανακύπτουν από την κοινωνική εμπειρία ή μεταβιβάζονται ως λεξιλογικά θέματα στον κύκλο της επικοινωνίας. Δεύτερον, μπορούσε να δεχθεί ότι η εμπειρία σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα ίσως ενσταλάζει ιδιαίτερους τρόπους ενθύμησης, επιδρώντας στα ιδιαίτερα κοινωνικά συμφραζόμενα στα οποία κατοικούν οι άνθρωποι». ²

Η κοινή έκδοση έχει ως βάση την απόρριψη αυτής της άποψης για την ανθρώπινη μνήμη. Οι συγγραφείς απορρίπτουν το σύνολο των διχοτομιών πάνω στις οποίες οι σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες βασίστηκαν και εμφανίζουν μια προθυμία να ερευνήσουν νέα παραδειγματικά πλαίσια για να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα της μνήμης. Ίσως το πιο κεντρικό πιστεύω που τους ενοποιεί είναι «η απόρριψη της υπόθεσης ότι είναι δυνατόν να διατηρούμε μια αυστηρή διάκριση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία..

Από τη στιγμή που ο νους και η μνήμη θεωρούνται ότι εκτείνονται πέραν του «ατομικού δέρματος» για να ενσωματώσουν τόσο το πολιτιστικό περιβάλλον όσο και το «πολιτικό σώμα» καταρρίπτονται επίσης και άλλες διχοτομίες. Οι ιδέες ότι το ψυχολογικό περιεχόμενο μπορεί να χωριστεί αυστηρά από τη διαδικασία ή ότι η επιστήμη μπορεί να χωριστεί αυστηρά από την ιστορία μέσω της εξάρτησής της από την πειραματική μέθοδο, υφίστανται λεπτομερή επανεξέταση».³

Οι David Middleton και Derek Edwards μας εισάγουν στο θέμα της Συλλογικής Ενθύμησης συγγράφοντας την εισαγωγή της ομώνυμης έκδοσης.

Επιδιώκουν να μετατοπίσουν το ενδιαφέρον στην προσέγγιση της μνήμης από το πεδίο της ατομικής μνήμης, που κυριαρχεί, σ' αυτό της άμεσης θεώρησης της ενθύμησης και της λησμοσύνης ως έμφυτα κοινωνικών δραστηριοτήτων. Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει τη σύνδεση ανάμεσα σε ό,τι οι άνθρωποι πράττουν ως άτομα και την κοινωνικοπολιτιστική κληρονομιά τους. Αντλεί από τη σχετική παράδοση του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αι. στην Ευρώπη και την Αμερική, παράδοση που εκτείνεται σε πολλά επιστημονικά πεδία.

Η γαλλική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα πλούσια, περιλαμβάνοντας το κοινωνιολογικό έργο των Emile Durkheim και του μαθητή του Maurice Halbwachs, καθώς και τις σημαντικές συζητήσεις του ψυχιάτρου Pierre Janet. Διακρίνονται, επίσης, το έργο του Βρετανού ψυχολόγου Frederick Bartlett και οι πρωτοποριακές ψυχολογικές έρευνες του Lev Vygotsky και των Σοβιετικών συναδέλφων του Alexander Luria και Alexander Leontiev.

Από τις αναφορές των Middleton και Edwards σε θέματα που αναδεικνύει η σύγχρονη έρευνα πάνω στη μνήμη σημασία για το αντικείμενό μας «πόλη και μνήμη» έχουν οι επισημάνσεις πάνω στο διευρυμένο ενδιαφέρον για την κοινωνική φύση της μνήμης όπως εμφανίζεται σε κείμενα της προφορικής ιστορίας, του φολκλόρ, των μουσειακών σπουδών, της ιστορικής γεωγραφίας, των επικοινωνιακών μελετών, της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής θεωρίας. Επίσης, σημαντική είναι η έννοια της «λαϊκής μνήμης», οι συζητήσεις γύρω από την οποία υπερβαίνουν την προσέγγιση της μνήμης ως ατομικής ιδιότητας. Το ερώτημα του David Thelen για το πώς τα ιστορικά υποκείμενα κατασκευάζουν τις μνήμες τους μ' ένα ιδιαίτερο τρόπο σ' ένα ιδιαίτερο χρόνο οδηγεί στην αποκάλυψη της σχέσης του τι οι άνθρωποι θυμούνται με τα ιδεολογικά διλήμματα του παρελθόντος και τις σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές περιστάσεις. Ο Thelen επισκοπεί τα νέα πεδία που ανοίγει η μελέτη της κοινωνικής θεωρίας στη μελέτη της μνήμης. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι «η μάχη για την κατάκτηση και ερμηνεία της μνήμης ριζώνει ανάμεσα στη σύγκρουση και την αλληλεπίδραση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών ενδιαφερόντων και αξιών στο παρόν».

«Παρατηρεί επίσης ότι η «αφηγηματική παράδοση των ιστορικών» είναι «βαθιά προσδεσμένη» στην αναγνώριση ότι η κατασκευαστική φύση της ενθύμησης «δεν δημιουργείται σε απομόνωση αλλά σε συνομιλία με τους άλλους και συμβαίνει στα συμφραζόμενα της κοινότητας, της ευρύτερης πολιτικής και κοινωνικής δυναμικής».⁴

Τέλος, κατά τους Middleton και Edwards, ένα θέμα για το οποίο αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον αφορά «τη σημασία του κατασκευασμένου κόσμου των αντικειμένων που κατέχουμε και του περιβάλλοντος στο οποίο ζούμε ως συλλογικής μνήμης. Τα διλήμματα της αλλαγής και της διατήρησης των αστικών και αγροτικών τοπίων στα οποία ζούμε και οι συλλογές των τεχνημάτων που σκόπιμα συγκεντρώνονται για εορταστικούς, αναμνηστικούς και αρχειακούς σκοπούς στους δημόσιους χώρους, τις πινακοθήκες, τα μουσεία και τις βιβλιοθήκες, αποτελούν κεντρικά θέματα στις κοινωνικά εντοπισμένες μελέτες της μνήμης».⁵

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην έγκυρη πραγματεία της ιστορικής γεωγραφίας του David Lowenthal «*The Past is a Foreign Country*», στο οποίο αναφερθήκαμε αναλυτικότερα.

Κοινά θέματα πάνω στην κοινωνική φύση της μνήμης, τα οποία προσεγγίζουν και οι συγγραφείς του τόμου *Collective Remembering* είναι, σύμφωνα με τους Middleton και Edwards, τα ακόλουθα:

1. Θυμόμαστε Μαζί.

Πέραν του αυτονόητου ότι οι άνθρωποι μοιράζονται μνήμες, επανερμηνεύουν και ανακαλύπτουν, επίσης, χαρακτηριστικά του παρελθόντος που γίνονται τα συμφραζόμενα και το περιεχόμενο όσων θα ανακαλέσουν και θα μνημονεύσουν από κοινού σε μελλοντικές περιστάσεις. Στην εργασία και τον ελεύθερο χρόνο οι άνθρωποι επανακατασκευάζουν συνολικά αυτό που η κουλτούρα «γνωρίζει» ήδη ως μέρος της κοινωνικο-ιστορικής της εξέλιξης – αυτό που είναι δυναμικά ανακτήσιμο με τη συνδρομή των πολιτιστικών τεχνημάτων και των εθίμων.

2. Η Κοινωνική Πρακτική της Μνημόνευσης.

Οι άνθρωποι ανακαλούν και εορτάζουν γεγονότα και πρόσωπα που είναι μέρος της κοινής γενεαλογικής και πολιτιστικής τους ταυτότητας και της κοινής τους αντίληψης. Στα αγάλματα διακεκριμένων πολιτών και σε τόπους φημισμένους, οι άνθρωποι «στην κοινωνία» αξιολογούν την

κουλτούρα τους ορίζοντας τι είναι σημαντικό και τι όχι. Τα μνημόσυνα βέβαια αποσιωπούν τις αντίθετες ερμηνείες του παρελθόντος. Η σιωπηλή ανάμνηση αυτών που πέθαναν στη μάχη επίσης αποσιωπά τις βιαιοπραγίες που, ενδεχομένως, συνόδευσαν αυτή την απώλεια.

3. Κοινωνική Βάση και Συμφραζόμενα της Ατομικής Μνήμης.

Ενώ η καθομιλουμένη ενθύμηση είναι ανοικτή και ατέρμονη, οι δημόσιες αναμνηστικές εκδηλώσεις έχουν ένα πιο κλειστό, τυπικό και κατηχητικό χαρακτήρα που επαναλαμβάνεται στο χρόνο.

4. Ρητορική Οργάνωση της Ενθύμησης και της Λησμοσύνης.

Η ένταση ανάμεσα στη συνέχεια και την αναθεώρηση του παρελθόντος εκφράζεται σε μια κυβερνητική εξουσία είτε με το άνοιγμα των αρχείων στη δημόσια έρευνα είτε με τον περιορισμό ή την απόδοση ορισμένων μόνο δεδομένων του παρελθόντος. Πρόκειται για το δίλημμα που ο Μεγάλος Αδελφός του Orwell αναζήτησε να εξαλείψει με έλεγχο του μέλλοντος μέσω του ελέγχου των επίσημων καταγραφών των γεγονότων. Η «αλήθεια» του παρελθόντος είναι πάντα, τουλάχιστον δυναμικά, προς συζήτηση.

5. Κοινωνικά Θεσμοθετημένες Ενθύμηση και Λησμοσύνη.

Η ιδέα της θεσμοθετημένης ενθύμησης και της θεσμοθετημένης λησμοσύνης δεν αποτελεί απλώς μια αναφορά στο γεγονός ότι οι κοινωνικές οργανώσεις δημιουργούν καταγραφές με τη μορφή των πρακτικών, των αρχείων και των οικονομικών λογιστικών αλλά αναφέρεται, επίσης, στον εκτεταμένο χειρισμό του τι θα έπρεπε ή θα μπορούσε να είναι αντικείμενο ενθύμησης – κοινωνικά οργανωμένης μνήμης ή λήθης. Από εδώ προκύπτει ότι η συλλογική ενθύμηση είναι ουσιαστική για την ταυτότητα και την ολοκλήρωση μιας κοινότητας. Δεν πρόκειται μόνο για το ότι «αυτός που ελέγχει το παρελθόν ελέγχει και το μέλλον» αλλά για το ότι «αυτός που ελέγχει το παρελθόν ελέγχει αυτό που είμαστε».

6. Οι Μορφές των Κοινωνικών Πρακτικών στη Συνέχεια της Ζωής μας.

Από τη σκοπιά των πρακτικών της θεσμοθετημένης ενθύμησης και λησμοσύνης είναι δυνατόν να δούμε το πώς η συνέχεια της κοινωνικής ζωής, όπως διατηρείται σε ορισμένες μορφές κοινωνικών πρακτικών, καθώς και το ποιοι είμαστε ως άτομα, εξαρτώνται από τη διατήρηση αυτών των πρακτικών. Το κρίσιμο σημείο είναι η αντικειμενοποίηση εκείνων των πρακτικών στο κοινωνικό περιβάλλον, υλικών και επικοινωνιακών, τις οποίες ο κόσμος που ζούμε ενσωματώνει ακριβώς στο σχεδιασμό της σχέσης του με το παρελθόν. Η ολοκλήρωση της ατομικής πνευματικής ζωής γίνεται με τη συμμετοχή σ' αυτές τις πρακτικές. Στην πιο ισχυρή της μορφή αυτή η διαπίστωση σημαίνει την κοινωνική συγκρότηση του «ατομικού» πνεύματος. Η ολοκλήρωση της νοημοσύνης ενός ανθρώπου βασίζεται στη συμμετοχή σ' ένα περιβάλλον που ακριβώς οφείλει το σχήμα του στις κοινωνικό-πολιτικές πρακτικές.

Βιβλιογραφία

1. Middleton David, Edwards Derek, *Collective Remembering*, Sage Publications L.t.d, London, 1990
2. ο.π σελ viii
3. ο.π σελ viii
4. ο.π σελ 3
5. ο.π σελ 4

5 RADLEY ALAN: ΤΕΧΝΗΜΑΤΑ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Ομ. καθηγητής Κοινωνικής Ψυχολογίας στους τομείς κοινωνικής και πολιτικής στο πανεπιστήμιο του Loughborough και ένας από τους ιδρυτές του προπτυχιακού προγράμματος στην Κοινωνική Ψυχολογία

Στο κείμενό του με τίτλο «*Artefacts, Memory and a sense of the Past*»¹ ο Alan Radley θέτει το πρόβλημα της περιθωριακής θέσης του υλικού κόσμου στη μελέτη της μνήμης. Βασίζεται κατ' αρχήν στο έργο του Bartlett για τη μνήμη και «στη μελέτη του της ενθύμησης ως μιας μορφής κατασκευαστικής δραστηριότητας, με έμφαση στο ότι η μνήμη δεν είναι η αναβίωση της αποθηκευμένης πληροφορίας αλλά η συναρμολόγηση ενός αξιώματος για τις παρελθούσες καταστάσεις πραγμάτων μέσω ενός πλαισίου κοινής πολιτιστικής αντίληψης».²

Η προσέγγισή του τοποθετεί τη μνήμη μέσα στο λόγο των ανθρώπων που συζητούν από κοινού για το παρελθόν και την ορίζει ως υποκείμενο της κοινωνικής ψυχολογικής έρευνας.

Το ενδιαφέρον στην προσέγγιση του Radley βρίσκεται στη διαπίστωσή του ότι ο κόσμος των υλικών αντικειμένων, που αποτελεί στήριγμα του αισθήματος της συνέχειας και σηματοδοτεί τη χρονική αλλαγή, δεν έχει ερευνηθεί επαρκώς από τη σκοπιά της συγκρότησης και λειτουργίας της μνήμης.

Βασιζόμαστε, γράφει, σ' ένα υλικό κόσμο με τάξη, στο προσωπικό περιβάλλον μας αλλά και στο ευρύτερο, που διευκολύνουν με τον σχεδιασμό τους όχι μόνο αυτά που θέλουμε να θυμηθούμε αλλά και τον τρόπο με τον οποίο κατευθύνουμε την ενθύμησή μας. Αλλά «η σημασιολόγηση στη μνήμη δεν γίνεται επαρκώς αντιληπτή αν αναφερόμαστε μόνο στη γνώση της τάξης ουδέτερων ή παθητικών αντικειμένων: το πώς και το τι θυμόμαστε αντικειμενοποιείται επίσης σε υλικές μορφές που ενίοτε διευθετούνται έτσι ώστε να ενσωματώνουν κατηγορίες και συνεπώς να επισημαίνουν τη σημασία των αντικειμένων».³

Τα αντικείμενα μπορούν, αν μουν στην άκρη ή συγκεντρωθούν σε συλλογές, να χρησιμοποιηθούν ανεπίσημα ως memorabilia ή επίσημα στα μουσεία ώστε να ανακαλούν μια αίσθηση της εποχής τους και του τόπου. Τα μουσεία και άλλα κτίρια, όπως οι καθεδρικοί ναοί, τα δημαρχεία και τα κάστρα, αποτελούν αποθήκες, θησαυροφυλάκια τεχνημάτων σε αναφορά με τα οποία οι παρελθούσες εποχές μπορούν να αναγνωστούν και να κατανοηθούν. Τα ανθρώπινα τεχνήματα, όπως μια επιτάφια πλάκα, δημιουργούνται ορισμένες φορές με την εξ αρχής πρόθεση να μείνουν στη μνήμη, ενώ άλλα λειτουργούν έτσι εκ των υστέρων. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, «ο κόσμος των αντικειμένων, ως υλική κουλτούρα, είναι η απτή καταγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, κοινωνικής όσο και ατομικής».⁴

Η αναφορά του Radley στα δημόσια κτίρια ως ένα είδος θησαυροφυλάκιων ανθρώπινων τεχνημάτων, που υποστηρίζουν τη μνήμη, παραπέμπει στη θεώρηση της πόλης από τον Lewis Mumford ως αποθήκης - θησαυροφυλάκιου της μνήμης.

Ο Radley, πάντως, τονίζει τη σημασία των τεχνημάτων και του κατασκευασμένου περιβάλλοντος ως απτών εκφράσεων της βάσης από την οποία θυμάται κανείς και ως υλικών απόψεων του συνόλου, που δικαιολογούν το γιατί οι μνήμες κατασκευάζονται μ' αυτό τον τρόπο. Παρ' ότι στέκεται σχεδόν αποκλειστικά στα αντικείμενα, οι παρατηρήσεις του γι' αυτά, που αφορούν τη μετατόπισή τους από τον χρόνο και τα συμφοραζόμενα στα οποία εμπίπτουν καθώς και την αποδέσμευσή τους από τις κοινωνικές πρακτικές στις οποίες είχαν εγγραφεί ως λειτουργικά στοιχεία, παραπέμπουν στην έννοια της πολυσήμαντης μνημονικής λειτουργίας ενός αστικού τεχνήματος. **Γιατί τα αντικείμενα, όπως και οι κατασκευές της πόλης, δεν μνημονεύουν περιοριστικά το παρελθόν τους, δηλαδή δεν αποτελούν απλά απτά δείγματα αυτού που υπήρξαν. Γίνονται σημάδια, ίχνη πολλαπλών ανασυστάσεων και μνημονικών διαδρομών, βασισμένων σε κοινωνικούς και πολιτιστικούς κώδικες, ανάλογα με τις ανάγκες του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας που θυμάται. Προκειμένου, όμως, να αποσπαστεί από μια ωκεάνεια, μνημονική επικράτεια η ανάμνηση χρειάζεται σηματοφορές, αρχιτεκτονικές λέξεις – κλειδιά για να συντεθεί ως σύγχρονη μελωδία.**

Τα αντικείμενα επανατοποθετούνται στο παρόν με μια νέα τάξη που δεν στερείται εσκεμμένων επιλογών, όπως στο παράδειγμα του Radley - της επαναδιευθέτησης των αντικειμένων του αυτοκράτορα ώστε να μνημονεύεται και να δικαιώνεται η γαλλική επανάσταση. Έτσι και οι αστικές κατασκευές του παρελθόντος μπορούν να επαναξιολογούνται σύμφωνα με μια σύγχρονη ανάγνωση της ιστορίας της πόλης ή για την απόδοση μιας μνήμης ζητούμενης, ακόμα και να υπόκεινται σε χωρικές αναδιατάξεις, ώστε να προκύψουν νέα συμφραζόμενα στα οποία θα ενταχθούν μ' ένα νέο τρόπο. Απ' αυτή την άποψη οι επεμβάσεις που ιστορικά έγιναν στις πόλεις αλλά και οι σύγχρονες αναπλάσεις είναι ανασυστάσεις της μνήμης σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή υπό το φως συγκεκριμένων μνημονικών αναγνώσεων και επιλογών.

Βιβλιογραφία

- 1 David, Edwards Derek, Collective Remembering, Sage Publications L.t.d, London, 1990, σελ 46-59
2. ο.π σελ 46
3. ο. π σελ 47
4. ο. π σελ 48

6 MICHAEL BILLING: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Βρετανός ακαδημαϊκός (1947-) πρώην καθηγητής Κοινωνικών Επιστημών στο πανεπιστήμιο Loughborough στη σύγχρονη Κοινωνική Ψυχολογία

Εφ' όσον η μνήμη προσδιορίζεται συλλογικά, όπως προτείνει ο Maurice Halbwachs, γράφει ο Michael Billing στο κείμενο «*Collective Memory, Ideology and the British Royal Family*»¹, τότε θα προσδιορίζεται, επίσης, ιδεολογικά «γιατί οι συλλογικές διαδικασίες που επιτρέπουν να συμβεί η απομνημόνευση θα αποτελούν μέρος ευρύτερων ιδεολογικών προτύπων. Πάντως, οι σχέσεις ανάμεσα στην ιδεολογία και τη μνήμη δεν είναι αιτιακά μονοσήμαντες, με προσχηματισμένες ιδεολογικές παραβιάσεις της ατομικής ψυχολογίας... Η ιδεολογία η ίδια είναι μια μορφή κοινωνικής μνήμης, στο βαθμό που συγκροτεί το τι συλλογικά θυμόμαστε ή λησμονούμε, το ποιες πλευρές της κοινωνικής ιστορίας συνεχίζουν να μνημονεύονται και το τι παραπέμπεται στα αδιάβαστα αρχεία. Μ' αυτό τον τρόπο, η μνήμη θα είναι μέρος της ιδεολογίας όσο και διαδικασία με την οποία η ιδεολογία και, συνεπώς, οι σχέσεις εξουσίας της κοινωνίας αναπαράγονται».²

Αποσαφηνίζοντας τη θέση από την οποία προσεγγίζει την έννοια της ιδεολογίας, ο Billing καταλήγει στο ότι στη διαδικασία της συλλογικής απομνημόνευσης εμπλέκονται ιδεολογικά συγκροτημένα ρητορικά στοιχεία. Τόσο η συλλογική μνήμη όσο και η ιδεολογία δεν αποτελούν στην προσέγγισή του αδιαφοροποίητες έννοιες. Στη συνέχεια κάνει διάκριση ανάμεσα στη μνήμη ως διαδικασία και τη μνήμη ως αντικείμενο σκέψης.

Με την έρευνά του αναζητά να φωτίσει ορισμένα ρητορικά χαρακτηριστικά σε τρεις διαφορετικές πλευρές της συλλογικής μνήμης.

1. Η μνήμη ως διαδικασία, αλλά όχι ως αντικείμενο σκέψης.

Οι ομιλητές που χρησιμοποιούν τον κοινό λόγο μπορεί να μην αναγνωρίζουν τι κάνουν μνημονεύοντας, αν το θέμα τους δεν είναι το παρελθόν.

Όπως ο Halbwachs έχει γράψει σχετικά με τις καθημερινές γνώμες «δεν γνωρίζουμε ότι δεν είμαστε παρά μια ηχώ».³

Ανάλογες είναι και οι διατυπώσεις του Moscovici στη συζήτηση για τον τρόπο με τον οποίο τα μοιρασμένα κοινωνικά πιστεύω ή οι «κοινωνικές αναπαραστάσεις διαμορφώνουν τη σκέψη: η κοινωνική και πνευματική δραστηριότητα είναι πάνω απ' όλα μια πρόβα ή ένα ρεσιτάλ, αν και οι περισσότεροι κοινωνικοί ψυχολόγοι την αντιμετωπίζουν σαν να ήταν αμνήμων» καθώς και η διατύπωση «η μνήμη υπερισχύει της επαγωγής, το παρελθόν υπερισχύει του παρόντος»⁴ Έτσι, στο επίπεδο των

ψυχολογικών διαδικασιών το παρελθόν μπορεί να υπερισχύσει του παρόντος, αλλά αυτό δεν χρειάζεται ν' αντανakλάται στο περιεχόμενο του λόγου, ή στη φαινομενολογική εμπειρία του ομιλητή, που δεν γνωρίζει ότι όλα είναι ηχώ.

2. Η μνήμη ως διαδικασία μέσω της οποίας τα γεγονότα του παρελθόντος επανακατασκευάζονται.

Ο λόγος εκλαμβάνει το παρελθόν ως θέμα του και η μνήμη είναι τόσο η διαδικασία όσο και το αντικείμενο της σκέψης. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι τα παρελθόντα γεγονότα μνημονεύονται και εορτάζονται από κοινού. Αυτό το είδος της διαδικασίας μπορεί να συμβεί σ' ένα συλλογικό επίπεδο πολύ ευρύτερο σε σχέση με την οικογένεια. Οι εθνικές ομάδες μπορούν να δημιουργήσουν την ιστορία τους με από κοινού ανάκληση ή μνημόνευση ενός επανακατασκευασμένου παρελθόντος (Hobsbawm – Schwartz). Μια εθνική εορτή ανακαλώντας ένα περασμένο γεγονός, όπως η πτώση της Βαστίλης ή η Διακήρυξη της Εθνικής Ανεξαρτησίας, τιμά τη μνήμη των γεγονότων αυτών όπως η οικογένεια, συγκεντρωμένη γύρω από ένα άλμπουμ, μνημονεύει τις εορτές περασμένων χρόνων. Σε όλες τις περιπτώσεις η επανακατασκευή εμπλέκει τη χρήση κοινών θεμάτων ή ιδεολογιών έτσι ώστε ο εορτασμός της μνήμης του παρελθόντος γίνεται αντικείμενο σκέψης μέσω της διαδικασίας της μνημόνευσης.

3. Περισσότερο τιμή της μνήμης του ίδιου του παρελθόντος παρά επανακατασκευή ενός ιδιαίτερου γεγονότος.

Μια συλλογικότητα είναι δυνατόν να έχει ως αντικείμενο μνήμης περισσότερο το ίδιο το παρελθόν από ένα ιδιαίτερο παρελθόν γεγονός. Αυτό που ανακαλείται δεν είναι ένα γνήσια ιστορικό ή μυθικό γεγονός αλλά το αίσθημα ότι η συλλογικότητα κατέχει μια ιστορία. Με μια ευρύτερη προσέγγιση, πρόκειται γι' αυτό το συλλογικό μοίρασμα μιας φιλοσοφίας της ιστορίας ή αίσθησης του παρελθόντος και ως εκ τούτου το περιεχόμενό της ανάκλησης είναι πιο γενικό από τη μνημόνευση ενός ιδιαίτερου γεγονότος.

Βιβλιογραφία

1. David, Edwards Derek, Collective Remembering, Sage Publications L.t.d, London, 1990, σελ 60-80
2. ο.π σελ 60
3. ο.π σελ 61
4. ο.π σελ 61,62

7 SCHWARTZ BARRY: Η ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΛΙΝΚΟΛΝ

Αμερικανός ψυχολόγος (1946-) καθηγητής Κοινωνικής Θεωρίας και Κοινωνικής Πράξης στο κολλεγιο Swarthmore. Αρθρογραφεί στους New York Times. Στα βιβλία του ασκεί κριτική στη σύγχρονη δυτική κοινωνία .

Στο κείμενο του «*The Reconstruction of Abraham Lincoln*»¹ ο Barry Schwartz ασχολούμενος με τη συλλογική μνήμη ως μια γενική κατηγορία της γνώσης, αναφέρεται σε δύο αναλυτικές προσεγγίσεις πάνω στο θέμα.

Η πρώτη διατείνεται ότι το παρελθόν είναι μια κοινωνική κατασκευή που διαμορφώνεται από τα ενδιαφέροντα του παρόντος (Mead, Halbwachs, Lowenthal). Παρά το ότι οι αναφερόμενοι συγγραφείς έχουν διαφορετικούς ερευνητικούς στόχους και προσεγγίζουν από διαφορετική σκοπιά το πώς οι σύγχρονες συνθήκες επιδρούν στις αντιλήψεις για το παρελθόν, έχουν κοινή βάση επιχειρημάτων: «παρουσιάζουν μια αchronική ιδέα της συλλογικής μνήμης που συσχετίζει τα πράγματα που θυμόμαστε σ'

ένα δεδομένο περιβάλλον με τα πιστεύω, τα ενδιαφέροντα, τις φιλοδοξίες και τους φόβους εδώ και τώρα».²

Όμως κάθε κοινωνία παρουσιάζει και απαιτεί μια ελάχιστη αίσθηση συνέχειας με το παρελθόν και οι μνήμες του δεν μπορεί να είναι χρήσιμες για το παρόν εκτός αν διασαφηνίζουν αυτή τη συνέχεια. Αν τα πιστεύω μας για το παρελθόν, λέει ο Schwartz, αποτύχουν να επιζήσουν των αλλαγών στην κοινωνία, τότε η ενότητα και η συνέχεια της κοινωνίας θα περιοριστούν.

Ο Emile Durkheim ήταν από τους πρώτους που ανέπτυξε αυτό το σημείο συστηματικά. Οι δεσμοί με το παρελθόν, κατά την άποψή του, καλλιεργούνται μέσω των περιοδικών αναμνηστικών τελετουργικών. Η λειτουργία τους δεν μετασηματίζει το παρελθόν προσδένοντάς το στην υπηρεσία του παρόντος αλλά το αναπαράγει, το κάνει να ξαναζήσει όπως κάποτε ήταν. Έτσι η κοινωνία «ανανεώνει το αίσθημα που έχει για τον εαυτό της και την ενότητά της». Ο Shils κινείται σε ανάλογη αντίληψη για την παράδοση.

Στην αντίθεση ανάμεσα στους Mead, Halbwachs και Lowenthal από τη μια και τους Durkheim και Sils από την άλλη αναφέρεται, όπως αναφέρει ο Schwartz, το ευρύτερο ερώτημα: πως η ανάγκη για πολιτιστική συνέχεια και πολιτιστική αναθεώρηση συμφιλιώνονται μεταξύ τους και με την κοινωνία. Για την απάντηση σ' αυτό το ερώτημα ο Schwartz ανατρέπει στον North Whitehead:

«Η τέχνη της ελεύθερης κοινωνίας συνίσταται στη διατήρηση του συμβολικού κώδικα· και δεύτερον στην άφοβη αναθεώρηση ώστε να διασφαλιστεί ότι ο κώδικας εξυπηρετεί εκείνους τους σκοπούς που ικανοποιούν ένα φωτισμένο λόγο. Οι κοινωνίες που δεν μπορούν να συνδυάσουν τον σεβασμό στα σύμβολά τους με την ελευθερία της αναθεώρησης πρέπει τελικά να παρακμάζουν είτε από αναρχία ή από την αργή ατροφία μιας ζωής που πνίγεται από άχρηστες σκιές».³

Σχετικά με την «Ανακατασκευή του Αβραάμ Λίνκολν» ο Schwartz δείχνει τις σημαντικές αλλαγές που η μορφή του Λίνκολν έχει υποστεί μεταξύ των Αμερικανών μέσα στο χρόνο. Η ανάμνησή του καθώς και των άλλων Αμερικανών ηρώων πρέπει να θεωρείται ως «μια κατασκευαστική διαδικασία κατ' αντιπαράθεση με την αναβιωτική».

Κάθε γενιά Αμερικανών διαμορφώνει τον δικό της Λίνκολν με μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφορές από την προηγούμενη. Παρ' όλες όμως τις μεταμορφώσεις το παρόν αντλεί από το παρελθόν πολλά στοιχεία της μορφής του. Η συλλογική μνήμη του Λίνκολν έχει αλλάξει δραστικά αλλά, επίσης, έχει και διαρκέσει. Απ' αυτή την άποψη ο Schwartz συμπεραίνει ότι η συλλογική μνήμη είναι τόσο μια σωρευτική όσο και μια επεισοδιακή κατασκευή του παρελθόντος.

Βιβλιογραφία

1. Middleton David, Edwards Derek, COLLECTIVE REMEMBERING, Sage Publications L.t.d, London, 1990 σελ 81- 107
2. ο.π σελ 82
3. ο.π, σελ 82

8 DAVID BAKHURST: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Βρετανός καθηγητής Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο Queen, Kingstone, Ontario μέχρι το 1990, δίδαξε επίσης στα πανεπιστήμια της Οξφόρδης, της Καλιφόρνιας και του Σαν Ντιέγκο. Σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Μόσχας και έκτοτε συνεργάζεται με το ινστιτούτο Ψυχολογίας και Φιλοσοφίας της Ρώσικης Ακαδημίας

Ο David Bakhurst στο άρθρο του *Soviet Thought*¹ συμπυκνώνει σε δύο θέματα την πρόσφατη φιλολογία πάνω στη συλλογική ή την κοινωνική μνήμη. Τα πρώτο «δίνει έμφαση στη σημασία της “ομαδικής ενθύμησης” εκείνων των κοινωνικών πρακτικών μέσω των οποίων τα μέλη μιας κοινότητας διατηρούν μια αντίληψη του παρελθόντος τους».² Το δεύτερο θέμα αφορά «την κοινωνική συγκρότηση

της ατομικής μνήμης και τη θέση ότι η φύση της ατομικής μνήμης δεν μπορεί να αναλυθεί χωρίς ουσιαστική αναφορά σε ιδέες όπως “κοινότητα” και “ιστορία”». ³

Για την προσέγγιση του δεύτερου θέματος ο Bakhurst εστιάζει στο έργο ορισμένων Σοβιετικών διανοητών και ιδιαίτερα του ψυχολόγου Lev Vygotsky, πολύ γνωστού από τη θεωρία της κοινωνικής γέννησης της νόησης, στην ανάπτυξη της οποίας η μνήμη κατέχει κεντρική θέση. Συστηματικός μελετητής των θεωριών του Vygotsky παρουσιάζει συνοπτικά τα βασικά τους σημεία, στα οποία προεκτείνοντάς τα, μπορούμε να στηρίξουμε όχι μόνο μια προσέγγιση του κοινωνικού χαρακτήρα της μνήμης αλλά και της σχέσης της μνήμης με τον χώρο.

Κατά τον Vygotsky υπάρχει μια σαφής διάκριση ανάμεσα στις «στοιχειώδεις» και τις «ανώτερες» νοητικές λειτουργίες. Οι στοιχειώδεις είναι χαρακτηριστικές των ζώων, σε αντίθεση με την ανθρώπινη ψυχολογική λειτουργία και περιλαμβάνουν τη μη λεκτική σκέψη, την αθέλητη μνήμη και τις πρωτόγονες μορφές προσοχής, αντίληψης και επιθυμίας. Οι ανώτερες αντιστοιχούν στο ανθρώπινο είδος και περιλαμβάνουν τη λεκτική σκέψη, τον διανοητικό λόγο, και την ηθελημένη ή «λογική» μνήμη και προσοχή και την ορθολογική βούληση.

Η συνείδηση δεν είναι μια λειτουργία ανάμεσα στις άλλες νοητικές λειτουργίες αλλά το ίδιο το σύστημα των αλληλένδετων λειτουργιών. Κρίσιμος για τη θέση του Vygotsky είναι ο ισχυρισμός ότι οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες διακρίνονται ποιοτικά και επομένως δεν είναι αναγώγιμες στις πρωτόγονες προηγούμενες τους. Και τούτο γιατί οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες αναπαριστούν διαμεσολαβημένες μορφές ψυχολογικής δραστηριότητας.

Μη αποδεχόμενος το (μπιχαβιοριστικό) μοντέλο ερέθισμα – απάντηση ο Vygotsky ισχυρίζεται ότι το διακεκριμένο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ότι οι άνθρωποι υπέρβηκαν ενεργητικά αλλάζουν το περιβάλλον τους έτσι ώστε δημιουργούν νέα ερεθίσματα. Διαμορφώνουμε ειδικά τεχνήματα, εργαλεία, με μόνο σκοπό να χειριστούμε τον κόσμο και, συνεπώς, τη συμπεριφορά που ο κόσμος μας εκμαιεύει. Και δημιουργούμε σύμβολα, μια τάξη τεχνητών ερεθισμάτων που ενεργούν ως μέσα ελέγχου της συμπεριφοράς. Εξ’ ου και η σχέση ανάμεσα στον κόσμο και το υποκείμενο δεν είναι ποτέ απλά μη άμεση αλλά σταθερά διαμεσολαβούμενη από εργαλεία και σύμβολα. Η γραμμική σύνδεση ανάμεσα στο ερέθισμα και την απάντηση αντικαθίσταται από μια τριγωνική αλληλοσύνδεση ανάμεσα στο ερέθισμα, την απάντηση και τα «μέσα διαμεσολάβησης».

Εξ’ όλων αυτών ο Vygotsky συμπεραίνει ότι το κλειδί για τη φύση της ανώτερης ψυχολογικής λειτουργίας βρίσκεται στο μεσολαβητικό ρόλο του συμβόλου. Σύμφυτη με αυτή την προσέγγιση είναι η ιδέα του νοήματος και με βάση αυτή η διαμεσολάβηση υφίσταται μια σημαντική αλλαγή. Ενώ αρχικά είχε θεωρήσει τα σύμβολα ως μια τάξη ιδιαίτερων, τεχνητών ερεθισμάτων, που λειτουργούν μαζί με άλλα «φυσικά» ερεθίσματα, τώρα εστιάζει στην ικανότητά μας να δημιουργούμε επεξεργασμένα συμβολικά συστήματα, όπως η φυσική γλώσσα και τα μαθηματικά, που διαμεσολαβούν τη σχέση μας με τον κόσμο μέσω της δύναμης της αναπαράστασης. Για τον ύστερο Vygotsky, η εισαγωγή τέτοιων σημειωτικών συστημάτων διαμεσολάβησης μετασχηματίζει πλήρως την ψυχολογική μας σχέση με την πραγματικότητα. Τώρα ερχόμαστε σε σχέση όχι μόνο μ’ ένα καθαρό, φυσικό κόσμο, αλλά μ’ ένα διερμηνευόμενο περιβάλλον, ένα περιβάλλον που γίνεται αντιληπτό ως μια ύπαρξη ενός ορισμένου είδους. Ο κόσμος είναι ένα περιβάλλον προικισμένο με σημασία και η τροχιά της συμπεριφοράς του υποκειμένου καθορίζεται από το νόημα που αυτός / αυτή προσλαμβάνει από τον κόσμο.

Έτσι, για να είναι η ψυχολογία επιστημονική πρέπει ν’ ακολουθεί όχι μια επαγωγική μέθοδο αλλά μια μέθοδο επαρκή στον ειδικό χαρακτήρα της σημειωτικής διαμεσολάβησης. Απ’ αυτή τη σκοπιά η ψυχολογία γίνεται μια «κοινωνικο-ιστορική» πειθαρχία. Τα συστήματα της μεσολάβησης που διαμορφώνουν τη θεμελιώδη βάση της ανθρώπινης νοητικής λειτουργίας είναι, ισχυρίζεται ο Vygotsky, πολιτιστικές δημιουργίες. Είναι προϊόντα της κοινωνικής ιστορίας και διατηρούνται στην ανθρώπινη δραστηριότητα, ως αυτό που θα μπορούσαμε ν’ αποκαλέσουμε «ερμηνευτικές πρακτικές» της κοινότητας.

Η διάκριση ανάμεσα στις «στοιχειώδεις» και «ανώτερες» λειτουργίες είναι κεντρική στην έρευνα του Vygotsky για τη μνήμη. Περιγράφει τη «φυσική» μνήμη, ως «μηχανιστική» ή «ενστικτώδη». Είναι καθαρά αθέλητη επίκληση, που ενεργοποιείται δυναμικά από κάποια κατάσταση πραγμάτων στον κόσμο. Σε αντίθεση, η ανώτερη νοητική λειτουργία της μνήμης μας επιτρέπει να αναζητήσουμε με τη θέλησή μας μια εικόνα ή μια αφήγηση από το παρελθόν. Σ’ αυτή τη θεληματική ή «λογική μνήμη», δεν σημαίνει ότι ο νους παρακινείται απλά να «πάει και να πάρει» μια εικόνα μέσω κάποιας εμπλοκής

με το παρόν· μάλλον το παρελθόν ανακαλείται σκόπιμα για ένα καθορισμένο λόγο. Ο Vygotsky διατείνεται ότι η λογική μνήμη γίνεται δυνατή χάρις στη μεσολαβητική δύναμη των συμβόλων. Χρησιμοποιώντας σύμβολα ως στηρίγματα της μνήμης οι ανθρώπινες υπάρξεις μπορούν σκόπιμα να ελέγξουν τις συνθήκες της μελλοντικής τους ενθύμησης.

Σύμφωνα με τα ίδια τα λόγια του:

*«Η ακριβής ουσία της ανθρώπινης μνήμης έγκειται στο ότι οι ανθρώπινες υπάρξεις θυμούνται ενεργητικά με τη βοήθεια συμβόλων. Γενικά είναι αλήθεια ότι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ανθρώπινης συμπεριφοράς συνίσταται στο ότι οι ανθρώπινες υπάρξεις χειρίζονται ενεργητικά τη σχέση τους με το περιβάλλον και μέσω του περιβάλλοντος αλλάζουν τη συμπεριφορά τους, υποτάσσοντάς την στον έλεγχό τους. Όπως είχε πει ένας ψυχολόγος (Dewey), η ουσία του πολιτισμού βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι σκόπιμα κατασκευάζουμε μνημεία ώστε να μην ξεχνούμε. Στο δεμένο κόμπο μαντήλι και το μνημείο βλέπουμε τον πιο βαθύ, πιο χαρακτηριστικό και πιο σημαντικό παράγοντα που διαφοροποιεί την ανθρώπινη από τη ζωϊκή μνήμη».*⁴

Οι θεωρίες του Vygotsky για τη μνήμη, όπως κωδικοποιημένα συγκεντρώνονται από τον Bakhurst, έρχονται να φωτίσουν τη σχέση της μνήμης με την πόλη. Όχι μόνο συναντάμε στις θεωρίες του την κοινή διαπίστωση με άλλους επιστήμονες, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί, περί του κοινωνικού χαρακτήρα της μνήμης, αλλά βρίσκουμε επίσης τον ρόλο των συμβολικών συστημάτων, των συμβολικών μέσων, που είναι πολιτιστικά φαινόμενα, ως διαμεσολαβητών της σχέσης μας με τον κόσμο μέσω της αναπαραστατικής τους λειτουργίας. Τα μνημεία λειτουργούν στο παράδειγμα του Vygotsky ως στηρίγματα της μνήμης, ως σκόπιμες ανθρώπινες παρεμβολές στον προσδιορισμό της μελλοντικής μας ενθύμησης. Θα ήταν λογικό να προεκτείνει κανείς τον διαμεσολαβητικό ρόλο των συμβόλων και σε άλλους πλην των μνημείων χωρικούς συντελεστές που φωτίζουν, μέσα πάντα σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα, τη μνήμη των κοινωνικών ομάδων και τα οποία ενεργοποιούμε ηθελημένα προκειμένου να ενισχύσουμε ή να ορίσουμε το περιβάλλον της ενθύμησης μας.

Αργότερα ο Vygotsky μετακινήθηκε στη θέση ότι το σύμβολο δεν μπορεί ν' αναπαραχθεί απλά ως ένας επιπλέον τεχνητός δεσμός σε μια αιτιατική αλυσίδα. Περισσότερο έμοιαζε να εξοπλίζει την ενθύμηση ως μέρος ενός επιχειρήματος στο οποίο η προς ανάκληση λέξη διαμορφωνόταν ως συμπέρασμα. Τούτο συνεπάγεται ότι η δομή της διαμεσολαβούμενης μνήμης θα πρέπει να θεωρηθεί ως αφήγηση, που παραδίδει τα αποτελέσματά της στη βάση του νοήματος των εμπλεκόμενων διαμεσολαβητικών μέσων και όχι ως καθαρή αιτιότητα.

Προς το τέλος της ζωής του ο Vygotsky, σύμφωνα πάντα με τον Bakhurst, άρχισε να αναπτύσσει μια άποψη για τη συμβολική διαμεσολάβηση η οποία εισήγαγε μια ακόμα πλουσιότερη αντίληψη της κοινωνικής βάσης της μνήμης. Σύμφωνα μ' αυτή, η κατοχή της «λογικής μνήμης» συνεπάγεται περισσότερα από μια ευαισθησία στην εργαλειακή χρήση των πολιτιστικών τεχνημάτων. Απαιτεί την ικανότητα εμπλοκής στην ιδιαίτερη πρακτική, επί της αρχής κοινωνική, της παραγωγής και ερμηνείας των αφηγηματικών μορφών, που κατασκευάζονται στο πιο ισχυρό των κοινωνικά αγκυρούμενων, συμβολικών συστημάτων: τη φυσική γλώσσα. Πιο πέρα ο Vygotsky διατείνεται ότι η γέννηση της λογικής μνήμης συνεπάγεται την πλήρη αναδιοργάνωση των στοιχειωδών μορφών της μνήμης που δίδεται στο παιδί από τη φύση. Έτσι φαίνεται ότι για τον Vygotsky, καμία μορφή της μνήμης των ενηλίκων δεν μπορεί να νοείται χωρίς ουσιαστική αναφορά στις έννοιες της «κοινωνίας» και της «κουλτούρας».

Βιβλιογραφία

1. Middleton David, Edwards Derek, Collective Remembering, Sage Publications L.t.d, London, 1990, σελ 203 - 220
2. ο.π σελ 203
3. ο.π σελ 203
4. ο.π σελ 210

9 MICHEL FOUCAULT: ANTI-MNΗΜΗ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΑ

Γάλλος φιλόσοφος (1926-1984)

Οι θεωρητικοί τομείς της ενασχόλησής του αφορούν στη σχέση μεταξύ εξουσίας και γνώσης και πως λειτουργούν ως μορφές κοινωνικού ελέγχου μέσω των κοινωνικών θεσμών. Η σκέψη του επηρέασε ακαδημαϊκούς ιδιαίτερα στους τομείς σπουδών επικοινωνίας, ανθρωπολογίας, κοινωνιολογίας, πολιτιστικών σπουδών, θεωρίας της λογοτεχνίας, φεμινισμού και κριτικής θεωρίας.

Η έννοια της αντι-μνήμης προσεγγίζεται από τον Michel Foucault στο βιβλίο «*Language, Counter-memory, Practice*»¹, που περιλαμβάνει επιλεγμένα κείμενα και συνεντεύξεις του συγγραφέα - και ειδικότερα στο Μέρος II με τίτλο «*Αντι - μνήμη: η φιλοσοφία της διαφοράς*». Κάθε μια από τις τρεις έννοιες του τίτλου γίνεται ακριβέστερα αντιληπτή στη σχέση της με τις δύο άλλες.

Σύμφωνα με τον Michel Foucault, γράφει στο προοίμιο του βιβλίου ο Donald F. Bouchard, «η ιστορική εμπειρία της γλώσσας υπέστη μια θεμελιώδη μετατόπιση προς το τέλος του 18ου αι, όταν προσέλαβε μια δική της ζωή και έγινε (μια) “αντικειμενικότητα”. Αυτή η νέα μορφή της γλώσσας επέβαλε μια σειρά αναπληρώσεων· οι δύο σπουδαιότερες είναι η δημιουργία των μοντέρνων επιστημών του ανθρώπου και η γέννηση της “λογοτεχνίας” ως διακεκριμένης γλώσσας δικαιωματικά... Αναπτύσσοντας μια εντελώς αντιθετική σχέση με τη γλώσσα, η λογοτεχνία έχει μετασχηματιστεί, από τον 19ο αι., σε μια αντι - μνήμη και τα υποκείμενα που φυσικά αναπτύσσονται από αυτή τη γλώσσα αποδεικνύουν την ιστορία της ετερότητάς μας: βία, παράβαση, τρέλλα, σεξουαλικότητα, θάνατος και πεπερασμένο... Η αντίληψή μας της αντι- μνήμης εξελίσσεται, μ’ έναν ιδιαίτερο τρόπο, από τη θεώρηση της φύσης του συγγραφέα από τον Foucault, από την εξερεύνηση της “μακριάς ιερογλυφικής καταγραφής” του ηθικού παρελθόντος του ανθρώπου από τον Nietzsche και από την “ανατροπή του Πλατωνισμού” από τον Deleuze. Ενώ η αντι-μνήμη μπορεί να εμφανιστεί επιφανειακά ότι είναι μια μορφή άρνησης, γίνεται – με τον Foucault, τον Nietzsche και τον Deleuze- η επιβεβαίωση των ιδιαιτεροτήτων που συνοδεύουν κάθε πρακτική, και ίσως η δραστηριότητα που επιτρέπει σε νέες πρακτικές να εμφανιστούν».²

Ο ίδιος ο Foucault στο κείμενό του «*Nietzsche, Genealogy, History*» συναντά τη νιτσεϊκή κριτική του ευρωπαϊκού ορθολογισμού και μέσα σ’ αυτή την έννοια της αντι - μνήμης, η οποία, ως “φιλοσοφία της διαφοράς”, αποτελεί τον υπέρτιτλο του Μέρους II του τόμου «*Language, Counter-memory, Practice*».

Η προσέγγιση της αντι - μνήμης εντάσσεται στον τρόπο προσέγγισης της ιστορίας από τον Foucault η οποία αντλεί από την αντιπαράθεση της γενεαλογίας ως “*wirkliche Historie*” (πραγματικής Ιστορίας) προς την παραδοσιακή ιστορία, αντιπαράθεση που πραγματοποιεί ο Νίτσε. Σε αντίθεση με τη μεταφυσική της υπεριστορικής προσέγγισης, την οποία ο Foucault καταλογίζει στην “ιστορία των ιστορικών”, η πραγματική ιστορία, χωρίς σταθερές, εισάγει την ασυνέχεια στον πυρήνα της ύπαρξής μας, αποστερεί το άτομο από την καθησυχαστική σταθερότητα της ζωής και της φύσης και το αποτρέπει να μεταφερθεί μέσα από μια άφωνη επιμονή σ’ ένα χιλιαστικό τέλος. Η κατά τον Νίτσε “*wirkliche Historie*” διακόπτει μέσω της έκρηξης του γεγονότος (συμβάντος) την ιστορική συνέχεια, όπου γεγονός (συμβάν) καλείται η «*ανατροπή ενός συσχετισμού δυνάμεων, ο σφετερισμός της εξουσίας, η οικειοποίηση ενός λεξιλογίου που στρέφεται εναντίον εκείνων που το είχαν κάποτε χρησιμοποιήσει*».³ Ταυτόχρονα αυτή η ιστορική αίσθηση, ευρισκόμενη σε αντίθεση με την ιστορία που παραδίδεται ως συνέχεια ή αντιπροσωπευτική της παράδοσης, αντιτίθεται, επίσης, στην ιστορία ως αναπόληση ή αναγνώριση και στην ιστορία ως γνώση.

Αυτές οι τρεις αντιθέσεις «*συνεπάγονται μια χρήση της ιστορίας, που διακόπτει τη συνέχειά της με τη μνήμη, το μεταφυσικό και ανθρωπολογικό της μοντέλο και οικοδομεί μια αντι-μνήμη, ένα μετασχηματισμό της ιστορίας σε μια ολοκληρωτικά διαφορετική μορφή του χρόνου*».⁴

Αν δεν υπάρχει ιστορία, γράφει η Αλεξάνδρα Δεληγιώργη προσεγγίζοντας τη Φουκωϊκή φιλοσοφία ως παρέγκλιση, «υπάρχει πάντως, η αρχαιολογική πρακτική της εξόρυξης πολύτιμων ευρημάτων που επιτρέπουν στη σύγχρονη σκέψη να αναγνωρίσει, αν όχι τη ρίζα της ιστορίας της, τουλάχιστον το νόημα της ισχύουσας πρακτικής, μέσα στο παρόν»⁵.

Αλλά ας αφήσουμε τον Foucault της *«Αρχαιολογίας της Γνώσης»* να μιλήσει ο ίδιος. Η ιστορία ως γνωστικός κλάδος, μας λέει, επεδίωξε μέσω των μαρτυριών την ανασύσταση του παρελθόντος Η μαρτυρία αντιμετωπίστηκε πάντα ως η γλώσσα μιας φωνής που τώρα έχει σωπάσει. Αλλάζοντας σταδιακά θέση απέναντι στη μαρτυρία, η ιστορία έπαψε να την εξετάζει ως προς την αλήθεια της και να επιζητεί να μάθει μέσω αυτής αυτά που παρήλθαν. Τώρα τη διερευνά εσωτερικά, την επιφορτίζει με την αναζήτηση ενοτήτων, συνόλων, σειρών, σχέσεων. Ας πούμε ότι, αν η ιστορία στην παραδοσιακή της μορφή «επιχειρούσε να κάνει τα μνημεία του παρελθόντος “να θυμηθούν”», στις μέρες μας η ιστορία μεταμορφώνει τις μαρτυρίες σε μνημεία... Κάποτε η αρχαιολογία, ως γνωστικός κλάδος των βουβών μνημείων, των αδρανών ιχνών, των αντικειμένων χωρίς πλαίσιο αναφοράς και των πραγμάτων που έχει αφήσει το παρελθόν, έτεινε να γίνει ιστορία...στις μέρες μας η ιστορία τείνει να γίνει αρχαιολογία – έσωθεν περιγραφή ενός μνημείου».⁶

Οι συνέπειες αυτής της μεταβολής είναι ο πολλαπλασιασμός των ρήξεων μέσα στην ιστορία των ιδεών, η θέση που αποκτά η ασυνέχεια μέσα στους ιστορικούς γνωστικούς κύκλους ως θεμελιώδες στοιχείο της ιστορικής ανάλυσης και η σταδιακή εξαφάνιση του θέματος και της δυνατότητας μιας σφαιρικής ιστορίας.

Δεν είναι στην πρόθεσή μας να παρουσιάσουμε συνολικά την προσέγγιση της ιστορίας από τον Foucault, πολύ περισσότερο να ασκήσουμε από τη δική του οπτική κριτική σε ότι θεωρεί συνεχή ιστορία και εγκλωβισμό του υποκειμένου στην αντίληψη της ιστορικής συνείδησης ως μορφής κυριαρχίας που, εν τέλει, παραμερίζει τις ασυνέχειες της ιστορίας. Σ' αυτή την αναθεώρησή του ο Foucault κινείται στο χώρο της *«αποκεντροθέτησης που επιχειρήσε ο Μαρξ προκειμένου να φωτίσει την Ιστορία σ' αυτό που είναι, δομές δηλαδή που στο κλειστό σύστημά τους προσκρούει κάθε διάνοιξη στο μέλλον»*.⁷

Ο ίδιος διαπιστώνει στην Αρχαιολογία της Γνώσης ότι η συνεχής ιστορία ως επιδίωξη του υποκειμένου να αποκτήσει ιστορική συνείδηση και μέσω αυτής να κυριαρχήσει σε όλα όσα ο χρόνος έχει συσσωρεύσει *«επιχειρείται ενάντια στην αποκέντρωση που πραγματοποίησε ο Μαρξ με την ιστορική ανάλυση των παραγωγικών σχέσεων, τους οικονομικούς καθορισμούς και την ταξική πάλη»*.⁸

Αυτό, πάντως, που τελικά ενδιαφέρει από τη σκοπιά της μνήμης είναι τα θέματα που κατ' επέκταση των προηγούμενων προσεγγίσεων αναπτύσσει ο Foucault στο κεφάλαιο *«Σπανιότητα, Εξωτερικότητα, Επισώρευση»* της Αρχαιολογίας της Γνώσης.

Η Αρχαιολογία του, κατ' αντιστοιχίαν θα μπορούσαμε να πούμε της ανασκαφικής επιστήμης, η οποία είναι ασυνεχής εξ' ορισμού της μεθόδου της, *«μιλάει για τομές, ρωγμές, χάσματα, εξ' ολοκλήρου νέες μορφές θετικότητας και για αιφνίδιες ανακατανομές. Το να γράψεις την ιστορία της πολιτικής οικονομίας παραδοσιακά, σήμαινε ν' αναζητήσεις ό,τι είχε προηγηθεί του Ricardo, ό,τι μπορούσε να προδιαγράψει τις αναλύσεις του, τις μεθόδους και τις κύριες έννοιές τους.....Η αρχαιολογία προβαίνει αντίστροφα: αναζητεί μάλλον να λύσει... όλα τα νήματα που είχε δέσει η υπομονή των ιστορικών: πολλαπλασιάζει τις διαφορές, μπερδεύει τις γραμμές επικοινωνίας και πασχίζει να καταστήσει δύσκολα τα περάσματα»*.⁹ Ο Foucault αναγνωρίζει ότι αυτή η εμμονή στις ασυνέχειες είναι παράδοξη αλλά μόνο σε σχέση με τη συνήθεια των ιστορικών.

Αναπτύσσοντας, λοιπόν, την έννοια των αποφάνσεων στο όριο που τις χωρίζει από αυτό που δεν έχει ειπωθεί (από το άφατο) δεν επιζητεί να τις κάνει να μιλήσουν, να τις ερμηνεύσει, δεν αναζητεί την αξία τους μέσω της αναζήτησης της αλήθειας τους.

«Συνεπώς η ανάλυση των αποφάνσεων επιτελείται χωρίς αναφορά σ' ένα cogito».¹⁰ Οι εκφρασμένοι λόγοι που διατηρήθηκαν *«εφεξής δεν είναι τίποτε άλλο από γραφές σωριασμένες μέσα στη σκόννη των βιβλιοθηκών, παραδομένες σ' έναν ύπνο προς τον οποίο δεν έπαψαν να γλιστρούν αφ' ότου προφέρθηκαν, αφ' ότου λησμονήθηκαν και το ορατό τους στίγμα χάθηκε μέσα στο χρόνο...Στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να ανακαλυφθούν ως φορείς σημαδιών, που παραπέμπουν στη βαθμίδα της εκφοράς τους, στην καλύτερη περίπτωση αυτά τα σημάδια άπαξ και αποκρυπτογραφηθούν, μπορούν με ένα είδος μνήμης, που διατηρεί τον χρόνο, να ελευθερώσουν σημασίες, σκέψεις, επιθυμίες, σαβανωμένα φαντάσματα. Αυτοί οι τέσσερις όροι: ανάγνωση, ίχνος – αποκρυπτογράφηση -*

μνήμη...καθορίζουν το σύστημα που συνήθως επιτρέπει να αποσπάσουμε τον παρωχημένο λόγο από την αδράνειά του και για μια στιγμή να ξαναβρούμε κάτι από τη χαμένη του ζωτικότητα». ¹¹

Οι αποφάνσεις του Foucault, έχουν ειπωθεί μέσα στη διάρκεια που τις προσιδιάζει, πράγμα που δεν σημαίνει, όμως, ότι παραμένουν μέσα στο πεδίο της μνήμης και μπορούμε ανά πάσα στιγμή να ξαναβρούμε εκείνο που ήθελαν να πουν. Διατηρήθηκαν «χάρη σε έναν ορισμένο αριθμό υποστηριγμάτων και υλικών τεχνικών», όπως το βιβλίο, «σύμφωνα με ορισμένους τύπους θεσμίσεων», όπως η βιβλιοθήκη, «και με ορισμένους καταστατικούς τρόπους...Τα πράγματα δεν έχουν πλέον τον ίδιο εντελώς τρόπο ύπαρξης, το ίδιο σύστημα σχέσεων με ό,τι τα περιβάλλει, τα ίδια σχήματα χρήσης, τις ίδιες δυνατότητες μετασχηματισμού αφότου ειπώθηκαν.

Στο φόντο αυτού του είδους της διάρκειας μπορούν να εκδιπλωθούν τα παιχνίδια της μνήμης και της ανάμνησης». ¹²

Η ερμηνευτική προσπάθεια, θεωρεί ο Foucault, αναζητά το νόημα των ντοκουμέντων και πρέπει να αμφισβητηθεί εξίσου ριζικά όπως το ίδιο το ερμηνευτικό έργο. «Αντίθετα ο αρχαιολόγος θα αναμεταμορφώσει τα ομιλούντα ντοκουμέντα σε σιωπηλά μνημεία, σε αντικείμενα, τα οποία πρέπει οπωσδήποτε να απελευθερωθούν από το πλαίσιό τους για να μπορέσουν έτσι να περιγραφούν στρουκτουραλιστικά. Ο γενεαλόγος ερχόμενος από έξω πλησιάζει τα μνημεία που ο αρχαιολόγος ανέσκαψε, για να εξηγήσει ότι προέρχονται από τυχαία σκαμπανεβάσματα: αγώνες, νίκες και ήττες.

[ο] κριτικός ιστορικός θα διαλύσει πρώτα τις ψευδείς συνέχειες και θα συγκεντρώσει την προσοχή του σε τομείς, κατώφλια και αλλαγές κατεύθυνσης. Δεν αποκαθιστά τελεολογικούς δεσμούς, δεν ενδιαφέρεται για τις μεγάλες αιτιότητες· δεν δουλεύει με συνθέσεις, αρνείται αρχές διάταξης της ύλης όπως πρόοδος και εξέλιξη, δεν χωρίζει την ιστορία κατά εποχές». ¹³

Αντί μιας σφαιρικής ιστορίας η οποία αποβλέπει στην αποκατάσταση της σύνολης μορφής του πολιτισμού «ο Foucault δανείζεται από τη «σειραϊκή ιστορία» της σχολής των *Annales* τις μετατρεπόμενες σε πρόγραμμα ιδέες μιας στρουκτουραλιστικής μεθόδου, η οποία εξετάζει ένα φάσμα ιστοριών που αναφέρονται σε μη ταυτόχρονα συστήματα και συγκροτεί τις αναλυτικές τους ενότητες με τη βοήθεια δεικτών που βρίσκονται μακριά από τη συνείδηση». ¹⁴

Αναλύοντας περισσότερο το αρχείο, στο οποίο διασταυρώνονται με τα έργα τους εκ των πραγμάτων τόσοι συγγραφείς, ο Foucault θεωρεί ότι επικοινωνούν μέσω της μορφής θετικότητας του λόγου τους η οποία παίζει τον ρόλο εκείνου που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ιστορικό *a priori*. Έχουμε να κάνουμε, λέει, όσον αφορά τον τομέα των αποφάνσεων, μ' ένα πολύπλοκο όγκο από «συστήματα που εγκαθιδρύουν τις αποφάνσεις ως συμβάντα (με τις συνθήκες και το πεδίο εμφάνισής τους) και πράγματα (που περιλαμβάνουν τη δυνατότητά τους και το πεδίο χρήσης τους). Αυτά ακριβώς τα συστήματα αποφάνσεων (συμβάντα από τη μια μεριά και πράγματα από την άλλη), ο Foucault προτείνει να αποκαλέσουμε αρχείο». ¹⁵ Και δεν τον ενδιαφέρουν εδώ όλα τα κείμενα ενός πνευματικού πολιτισμού ως μαρτυρίες του παρελθόντος ή οι θεσμοί και οι λεκτικές αποδόσεις που μπόρεσαν να εκτυλιχθούν μόνο με βάση την τάξη του πνεύματος ή μέσα στην τάξη των πραγμάτων, αλλά επιδιώκει, πράγματα ειπωμένα από τόσους ανθρώπους μέσα σε τόσες χιλιετίες, «να εμφανιστούν χάρη σε ένα ολόκληρο παιχνίδι σχέσεων που χαρακτηρίζουν ειδικά το πεδίο του λόγου. (σελ. 198 Αρχαιολογία της Γνώσης)». ¹⁶

Το αρχείο, κατά τον Foucault - και αυτό φωτίζει ευθέως την προσέγγιση της πόλης -, είναι, επίσης, «εκείνο που κάνει όλα αυτά τα πράγματα να μην συσσωρεύονται απροσδιόριστα μέσα σε άμορφες πολλαπλότητες, να μην εγγράφονται μέσα σε μια αδιάρρηκτη γραμμικότητα και να μην εξαφανίζονται στην τύχη όπως τα εξωτερικά συμβάντα αλλά να συγκροτούνται σε διακεκριμένες μορφές, να συντίθενται μεταξύ τους, σύμφωνα με πολύπλοκες σχέσεις, να διατηρούνται και να χρωματίζονται σύμφωνα με ειδικές κανονικότητες, να μην υποχωρούν με το βήμα του χρόνου, αλλά εκείνα που λάμπουν έντονα σαν κοντινά άστρα να μας έρχονται στην πραγματικότητα από πολύ μακριά, ενώ άλλα τωρινά να έχουν εξαιρετικά χλωμή λάμψη». ¹⁷

«Το αρχείο, δεν είναι αυτό που παρά την άμεση φυγή του, διασώζει το συμβάν της απόφανσης και διατηρεί, για τις μελλοντικές μνήμες, την ιδιότητά του ως δραπετή· είναι εκείνο που στη ρίζα ακριβώς της απόφανσης-συμβαντος και μέσα στο ίδιο το σώμα όπου δίνεται, καθορίζει εξ υπαρχής το σύστημα της αποφαντικότητας του. Δεν περισυλλέγει αδρανείς αποφάνσεις για να τις αναστήσει, ενδεχομένως, αλλά καθορίζει τον τρόπο επικαιρότητας της απόφανσης – πράγμα». ¹⁸

Το αρχείο, «απέχοντας πολύ από το να ενώνει όλα όσα έχουν ειπωθεί μέσα σε αυτόν τον μέγα συγκεχυμένο ψίθυρο ενός λόγου, απέχοντας πολύ από το να είναι μόνο εκείνο που μας βεβαιώνει ότι

ζούμε μέσα στο περιβάλλον του διατηρημένου λόγου, διαφοροποιεί τους λόγους μέσα στην πολλαπλή ύπαρξή τους και τους εξειδικεύει στην ιδιάζουσα διάρκειά του».¹⁹

Το κατά Foucault αρχείο δεν ενδίδει στη βαρύτητα της παράδοσης ούτε στη λήθη αλλά «ανάμεσα στην παράδοση και τη λήθη, προκαλεί την εμφάνιση των κανόνων μιας πρακτικής η οποία επιτρέπει στις αποφάνσεις να επιβιώσουν και συνάμα να τροποποιηθούν κανονικά».²⁰

Συγγενής με το αρχείο είναι η βιβλιοθήκη που ο Foucault προσεγγίζει στο κείμενο «*Fantasia of the Library*» στο μέρος I, με τίτλο «*Language and the Birth of Literature*», του βιβλίου “Language, Counter-memory, Practice” Το φανταστικό δεν αναπτύσσεται πια, στην εποχή του Flaubert, όπως ανάγλυφα αποτυπώνει «*Ο Πειρασμός του Αγίου Αντωνίου*», τη νύχτα, στον ύπνο του λόγου, αλλά μέσα στα τυπωμένα σύμβολα μιας κρυφής βιβλιοθήκης, ανάμεσα στο βιβλίο και τη λάμπα. Η φαντασία δεν είναι πια ιδιότητα της καρδιάς αλλά προκύπτει από την ακρίβεια της γνώσης και τους θησαυρούς των ντοκουμέντων.

Για να γράψει τον «*Πειρασμό του Αγίου Αντωνίου*» ο Flaubert βυθίστηκε στην πιο τρομακτική έξαρση ανασύροντας το έργο του χάρις σε μια σχολαστική πολυμάθεια που στηρίχτηκε σε πλήθος βιβλίων εκκλησιαστικού περιεχομένου. Έτσι το φανταστικό δεν διαμορφώθηκε σε αντίθεση με την πραγματικότητα αλλά από βιβλίο σε βιβλίο, σε μια ρωγμή επαναλήψεων και ερμηνευτικών σχολίων γεννήθηκε και πήρε σχήμα στα κενά μεταξύ των βιβλίων. Είναι ένα φαινόμενο της βιβλιοθήκης...

«*Ο Flaubert είναι για τη βιβλιοθήκη ότι ο Manet για το μουσείο. Και οι δύο παρήγαγαν έργα σε μια συνειδητή σχέση με προηγούμενους πίνακες ή κείμενα – ή μάλλον με την άποψη στη ζωγραφική και τη γραφή που παραμένει ατελείωτα ανοιχτή. Οικοδομούν την τέχνη τους μέσα στο αρχείο*».²¹

Στο πλαίσιο της κριτικής του Λόγου, ο Foucault εισάγει την έννοια της ετεροτοπίας (μπορεί να θεωρηθεί ανάλογη (σχετική ή παράλληλη) με την έννοια της αντι – μνήμης) ως τόπου όπου η αποκλίνουσα ή η μη καθημερινή συμπεριφορά υφίστανται μια αγωγή και μια τεχνολογία ομαλοποίησης. Οι ετεροτοπίες διακρίνονται από τις ουτοπίες μέσω της διαφορετικής, έναντι των κανονικών τόπων, αλλά συγκεκριμένης ύπαρξής τους στην πραγματικότητα. Αντιπροσωπεύουν αντί – διευθετήσεις, που είναι «άλλες» όσον αφορά το κοινωνικό τους περιεχόμενο.

Ήδη στις Λέξεις και τα Πράγματα, το 1966, με την αναφορά στην ταξινόμηση των ζώων από τον Borges, σύμφωνα με κάποια κινέζικη εγκυκλοπαίδεια, ο Foucault αντιπαραβάλλει στην καθησυχαστική, παρηγορητική πράξη των ουτοπιών την υποσκαπτική λειτουργία και την συνακόλουθη ανησυχία που δημιουργούν οι ετεροτοπίες, καθώς εξαρθρώνουν τη γραμματική της γλώσσας και τους μύθους. Προσεγγίζοντας την Ιστορία της Τρέλλας αναφέρεται στην ιστορία του Άλλου, της ετερότητας που είναι ταυτόχρονα εσωτερική και εξωτερική ως προς τον πολιτισμό για τον οποίο εγκυμονεί κινδύνους και ως εκ τούτου αποκλείεται με σκοπό να εξουδετερωθεί.

Στο κείμενό του, του 1967, με τίτλο «*Για τους Άλλους Χώρους: Ουτοπίες και Ετεροτοπίες*», ο Michel Foucault διαπραγματεύεται αναλυτικά την έννοια της ετεροτοπίας. Ο χώρος που πολύ προσεγγιστικά, μπορούμε να αποκαλέσουμε μεσαιωνικό και ο οποίος είναι ο χώρος του εντοπισμού, άνοιξε με τον Γαλιλαίο. Το «*πραγματικό σκάνδαλο που προκάλεσε το έργο του Γαλιλαίου δεν ήταν η ανακάλυψη ή επανανακάλυψη της κίνησης της γης γύρω από τον ήλιο αλλά η διακήρυξη ενός απεριόριστου και απεριόριστα ανοιχτού χώρου, στον οποίο ο χώρος του Μεσαίωνα είχε κατά κάποιο τρόπο διαλυθεί. Η θέση ενός πράγματος, πράγματι, δεν ήταν πια τίποτε περισσότερο από ένα σημείο της κίνησής του. Μ’ άλλα λόγια, από τον Γαλιλαίο και διαρκώς μετά τον 17ο αι., ο εντοπισμός αντικαταστάθηκε από την επέκταση*».²²

Ο χώρος, που σταδιακά αποϊεροποιείται, αν και όχι ολοκληρωτικά, είναι εσωτερικός και εξωτερικός και όχι ομογενής ή αδειανός.

Στον εσωτερικό χώρο συναντά κανείς πολλών ειδών διευθετήσεις αλλά αυτές που ενδιαφέρουν τον Foucault είναι οι ουτοπίες και οι ετεροτοπίες. Οι ουτοπίες δεν διαθέτουν πραγματικό χώρο και διατηρούν μια γενική σχέση ευθείας ή ανεστραμμένης αναλογίας με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας. Αντιπροσωπεύουν την ίδια την κοινωνία σε καθαρή μορφή ή την αντιστροφή της και σε κάθε περίπτωση είναι στην ουσία τους χώροι, κατά βάση, μη πραγματικοί.

Οι ετεροτοπίες είναι χώροι ενεργοί και πραγματικοί, που διαγράφονται στους κοινωνικούς θεσμούς, αλλά αποτελούν ένα είδος αντιδιευθέτησης, μια πραγματοποιημένη ουτοπία στην οποία πραγματικές διευθετήσεις, που συναντώνται στην κοινωνία, ταυτόχρονα αντιπροσωπεύονται, προκαλούνται και ανατρέπονται. «*Πρόκειται για ένα είδος τόπου που βρίσκεται έξω από όλους τους τόπους και, εν τούτοις, είναι πράγματι εντοπίσιμος. Σε αντίθεση με τις ουτοπίες αυτοί οι τόποι, που είναι απόλυτα άλλοι*

σε αντιστοιχία με όλες τις διευθετήσεις που αντανακλούν και για τις οποίες μιλούν, θα μπορούσαν να περιγραφούν ως ετεροτοπίες».

Οι ετεροτοπίες μπορούν κατά τον Foucault να ταξινομηθούν σε δύο κύριους τύπους. Στις πρωτόγονες κοινωνίες υπάρχουν τόποι που φυλάσσονται για άτομα σε κατάσταση κρίσης – έφηβοι, γυναίκες σε περίοδο, ηλικιωμένοι. Τέτοιες ετεροτοπίες τείνουν σήμερα να εξαφανιστούν, όπως το ορφανοτροφείο και να αντικατασταθούν από άλλες που μπορεί να περιγραφούν ως ετεροτοπίες της απόκλισης, όπως τα αναπαυτήρια, οι ψυχιατρικές κλινικές, οι φυλακές, μέχρι και τα γηροκομεία και οι οποίες αφορούν άτομα με αποκλίνουσες συμπεριφορές.

Ένα δεύτερο σημείο σχετικά με τις ετεροτοπίες αφορά τη διαφορετική λειτουργία μιας ετεροτοπίας ανάλογα με την ιστορική περίοδο. Εδώ ο Foucault φέρνει για παράδειγμα το νεκροταφείο που παραμένει ένας άλλος τόπος, στην καρδιά της πόλης μέχρι τον 18ο αι., ενώ από τον 19ο αι. αρχίζει να μετακινείται σταδιακά στα προάστια.

Μια τρίτη αρχή της ετεροτοπίας είναι η δύναμή της να αντιπαραβάλλει σε ένα πραγματικό τόπο διαφορετικούς χώρους και τοποθεσίες ασυμβίβαστους τον ένα με τον άλλο όπως το θέατρο, ο κινηματογράφος και ο κήπος.

Μια τέταρτη αρχή αφορά τη σχέση των ετεροτοπιών με τον χρόνο. Η ετεροτοπία βρίσκεται σε πλήρη λειτουργία όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σ' ένα είδος πλήρους ρήξης με τον παραδοσιακό τους χρόνο. Απ' αυτή την άποψη το νεκροταφείο είναι κατ' εξοχήν ετεροτοπικός τόπος γιατί αρχίζει μ' αυτόν τον παράξενο ετεροχρονισμό που είναι για το ανθρώπινο σώμα η απώλεια της ζωής και η αιωνιότητα στην οποία, όμως, εξακολουθεί να διαλύεται και να σβήνει.

«Μιλώντας γενικά η ετεροτοπία και ο ετεροχρονισμός, σε μια κοινωνία όπως η δική μας, οργανώνονται και διευθετούνται μ' ένα σχετικά σύνθετο τρόπο. Στην πρώτη θέση υπάρχουν οι ετεροτοπίες του χρόνου που συσσωρεύουν ad infinitum, όπως μουσεία και βιβλιοθήκες. Αυτές είναι ετεροτοπίες στις οποίες ο χρόνος δεν παύει να συσσωρεύεται, κουρνιάζοντας, να το πούμε έτσι, στη δική του κορυφή.

Μέχρι το τέλος του 17ου αι. είχαν ήδη αποτελέσει έκφραση ατομικής επιλογής. Αντίθετα η ιδέα της συσσώρευσης του οτιδήποτε, της δημιουργίας ενός είδους παγκόσμιου αρχείου, η επιθυμία να συμπεριλάβουμε όλους τους χρόνους, όλες τις εποχές, τις μορφές και τα στυλ μέσα σ' ένα μόνο τόπο, η ιδέα να μεταφέρουμε όλους τους χρόνους σ' ένα τόπο, ένα τόπο εκτός χρόνου, απρόσβλητο από τη φυσιολογική φθορά του χρόνου, σύμφωνα μ' ένα σχέδιο σχεδόν αιώνιας και απεριόριστης συσσώρευσης μέσα σ' ένα αμετακίνητο τόπο, όλα αυτά ανήκουν εξ' ολοκλήρου στη μοντέρνα αντίληψη. Τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες είναι ετεροτοπίες τυπικές της δυτικής κουλτούρας του 19ου αι.»²³

Σ' αυτόν τον τύπο ετεροτοπίας υπάρχουν, όμως, και άλλες στενά δεμένες με τον χρόνο στις πιο μάταιες, μεταβατικές και επισφαλείς πλευρές του. Εδώ ο Foucault μιλά για τις γιορτές, αυτές τις θαυμαστές αδειανές ζώνες έξω από τα όρια της πόλης.

Μια τελευταία μορφή ετεροτοπίας είναι το χωριό διακοπών, ένας τόπος επιστροφής στο χρόνο για τους κατοίκους των πόλεων – επισκέπτες του.

Ο Foucault ολοκληρώνει τις ετεροτοπίες με δύο ακραίους τύπους: τους οίκους ανοχής και τις αποικίες και με την αναφορά στο πλοίο ως ένα τόπο - άτοπο που ζει κλεισμένος στον εαυτό του και ταυτόχρονα ισορροπεί στον απέραντο ωκεανό.

Μια τόσο σύνθετη φιλοσοφική θεώρηση της ιστορίας (ως αρχαιολογίας και γενεαλογίας) και μέσω αυτής της μνήμης από τον Foucault δεν μπορεί να οδηγήσει σε εύκολες αποφάνσεις όσον αφορά την προσέγγιση της πόλης ως φορέα ιστορίας και συλλογικής μνήμης.

Ο ίδιος θεωρεί κατ' αρχήν τον χώρο βασικό σε κάθε άσκηση εξουσίας. Όπως φαίνεται, όμως, στη συζήτηση με τον Paul Rabinow με θέμα *«Χώρος, γνώση και εξουσία»*, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο *«Εξουσία, γνώση και ηθική»*, στην ανάλυση των θεσμικών κτιρίων, όπως ένα σχολείο ή ένα νοσοκομείο, με τους όρους της πειθαρχικής λειτουργίας τους, η αρχιτεκτονική χρησιμοποιείται μόνο ως στοιχείο στήριξης, πολύ γενικά, από τη σκοπιά της κατανομής των ανθρώπων στο χώρο και της κωδικοποίησης των αμοιβαίων σχέσεών τους.

Γι' αυτό και όταν τίθεται το ερώτημα αν το σχέδιο ενός κτιρίου είναι η ίδια μορφή λόγου με μια ιεραρχική πυραμίδα, ο Foucault διευκρινίζει ότι υπάρχουν πολύ λίγα παραδείγματα – εξαιρέσεις όπου τα αρχιτεκτονικά μέσα αναπαράγουν, με περισσότερη ή λιγότερη έμφαση, τις κοινωνικές ιεραρχίες όπως π.χ. το στρατόπεδο. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσει το Πανοπτικόν του Bentham, το οποίο αποτέλεσε γύρω στα 1830-1840 το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα των περισσότερων σχεδίων φυλακών. Όσον αφορά το ερώτημα αν οι άνθρωποι συχνά προσπάθησαν να βρουν ουτοπικά συστήματα για να

απελευθερώσουν ή να καταπιέσουν τους ανθρώπους ο Foucault απαντά σχετικοποιώντας τις προθέσεις του αρχιτέκτονα και εμμένοντας στις πρακτικές των κοινωνικών σχέσεων.

Παρ' όλη, λοιπόν, την αναφορά του Foucault στο χώρο, όχι μόνο στην παραπάνω συνέντευξη, αλλά σε κάθε συστηματική προσέγγιση του των ολοκληρωτικών θεσμών και ευρύτερα του χώρου της πόλης σε συγκεκριμένες στιγμές της ιστορίας της (π.χ. η επιτηρούμενη πόλη της πανούκλας στο έργο *Επιτήρηση και Τιμωρία*, η Γέννηση της Φυλακής), θα ήταν αυθαίρετο να ανάγουμε το έργο του σε μια αρχαιολογία του χώρου (ή αρχαιολογία της γνώσης του χώρου) ή να ξαναδιαβάσουμε την ιστορία της πόλης σαν μια γενικευμένη διαδικασία κατίσχυσης του λόγου ως κανονιστικού στοιχείου.

Αυτό, όχι μόνο γιατί ο Foucault δεν φαίνεται να μας παραπέμπει εκεί αλλά και γιατί η προσέγγισή του της εξουσίας ως αέναα αναπαραγόμενη πραγματικότητα δεν διαυγάζει το πεδίο της ανατροπής ενός συσχετισμού δυνάμεων, που ο ίδιος θέτει και δεν μας βοηθά να κατανοήσουμε τον χώρο και κατ' επέκταση την πόλη τόσο ως πεδίο ρήξης της συνέχειας και ασυνέχειας των μορφών όσο και ως τόπο νοηματοδοτημένο από τις κοινωνικές πρακτικές.

Μπορούμε, όμως, εμβάλλοντας στην ανιχνευτική προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στην μνήμη και την πόλη τις έννοιες τις αντι-μνήμης και της ετεροτοπίας, όπως τις θέτει ο Foucault, να φωτίσουμε τα μνημονικά ίχνη στην πόλη και τα μνημονικά κενά που παίρνουν τη μορφή της καταστροφής ή της αποσιώπησης κατά την ανάγνωση των μνημονικών ιχνών.

Πρώτα απ' όλα, ο Foucault αντιτάσσει στην αντίληψη της συνεχούς ιστορίας τις ασυνέχειες και αποσυνθέτει την αναζήτηση ομοιοτήτων μέσω της διαφοράς. Αντι-μνήμη είναι η ιστορία σε ρήξη με το μεταφυσικό και ανθρωπολογικό της μοντέλο. Η αντι-μνήμη συνιστά τη μνήμη της ετερότητας αλλά και μια «φιλοσοφία της διαφοράς». Οι ετεροτοπίες είναι τόποι αντι-μνήμης είτε γιατί απωθούνται στο περιθώριο των κυρίαρχων χωρικών τυπολογιών, εγκλείονται και αποκλείονται σαν χωριστά σώματα μέσα στην πόλη, είτε γιατί ως ετεροτοπίες του χρόνου κατά τον 19ο αι. – το μουσείο, η βιβλιοθήκη, το αρχείο – πραγματοποιούν μια ατελείωτη συσσώρευση χρόνου σ' ένα τόπο εκτός χρόνου, που, όμως, μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας σημασιών προς αποκρυπτογράφηση.

Η μνήμη της πόλης όσον αφορά τα χωρικά της στηρίγματα διαμορφώνεται από συνειδητές επιλογές αλλά και τυχαιότητες. Οι επιλογές της αρχαιολογικής σκαπάνης και της ιστορικής διατήρησης, από την ίδια τη φύση του υλικού τους, εμφανίζουν ασυνέχειες οι οποίες υπονομεύουν το έργο της σφαιρικής ιστορίας που, πάντως, επανέρχεται με κάθε νέα ανασκαφή, ανάδειξη ή αξιολόγηση. Έπειτα, χιλιάδες μνημονικά ίχνη κρίθηκαν από τον κυρίαρχο περί διατήρησης λόγο μη διατηρήσιμα. Επομένως η εικόνα της πόλης είναι πάντα ανολοκληρώτη, με ηθελημένα ή όχι χάσματα και κενά, υποκείμενη στη φέρουσα μνημονική και ιστορική της χωρητικότητα.

Ένα άλλο θέμα που προκύπτει πάνω στο μνημονικό υλικό της πόλης είναι τα ερμηνευτικά σχήματα τόσο της επιστημονικής ιστορίας όσο και της κυρίαρχης ιδεολογίας. Όσον αφορά την πρώτη ας πάρουμε για παράδειγμα το Ορφανοτροφείο της Φλωρεντίας που αναδεικνύεται ως μανιφέστο της Αναγέννησης αλλά όχι ως ετεροτοπία. Όσον αφορά τη δεύτερη, αυτή βαραίνει συνθλιπτικά στον τρόπο συγκρότησης της συλλογικής μνήμης. Με τις ασυνέχειες και τα κενά της η πόλη είναι ένα ή πολλά επίσημα βιβλία, πλούσιο αρχείο χειρογράφων μισοσβη(σ)μένων σημειώσεων. Καλύπτει τη χωρική κυριαρχία της εξουσίας αλλά και την λαϊκή χωρική παρουσία, πλούσιους και φτωχούς τόπους, λαμπρά και ταπεινά μνημεία, σταθερές ή εφήμερες μορφές. Είναι σκηνή κοινωνικών πρακτικών και συγκρούσεων. Εμπεριέχει, λοιπόν, εν δυνάμει διάφορες και διαφορετικές ιστορίες, μπορεί να τροφοδοτεί και να ανατροφοδοτεί διαφορετικές μνήμες. Αλλά αυτή η δυνατότητα περιορίζεται, σύμφωνα με την Christine Boyer, από μια κρίση της μνήμης, χαρακτηριστική του 19ου αι., καθώς τότε η ενθύμηση χωρίζεται από την εμπειρία και προσκρούει σε μια «φρενίτιδα του ορατού» και του 20ου αι. στη διάρκεια του οποίου καταρρέουν τα ερμηνευτικά συστήματα «που μεταφράζουν μνήμες και παραδόσεις σε σύγχρονες μορφές με νόημα».

Βιβλιογραφία

1. Foucault Michel, *Language, counter - memory, practice*, Cornell University, New York, 1980
2. ο.π Bouchard F. Donald, Preface, σελ 8,9
3. ο.π σελ 154
4. ο.π σελ 160

5. Δεληγιώργη Αλεξάνδρα Ο μοντερνισμός στη σύγχρονη φιλοσοφία. Η αναζήτηση της χαμένης ενότητας, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996, σελ 270
6. Foucault Michel, Η Αρχαιολογία της Γνώσης, ελλην μτφρ Παπαγιώργης Κωστής, Εξάντας/Gallimord 1969, σελ 15
7. Δεληγιώργη Αλεξάνδρα Ο μοντερνισμός στη σύγχρονη φιλοσοφία. Η αναζήτηση της χαμένης ενότητας, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996, σελ 305
8. Foucault Michel, Η Αρχαιολογία της Γνώσης, μτφρ. Παπαγιώργης Κωστής, Εξάντας, σελ 24
9. Foucault Michel, Η Αρχαιολογία της Γνώσης, μτφρ. Παπαγιώργης Κωστής, Εξάντας, σελ 255
10. ο.π σελ 188
11. ο.π σελ 189
12. ο.π σελ 190,191
13. Habermas Jurgen σελ, 310
- 14 ο.π σελ 311
15. ο.π σελ 198
16. ο.π σελ 198
17. ο.π σελ 199
18. ο.π σελ 199
19. ο.π σελ 199
20. ο.π. σελ. 200
21. Foucault Michel, Language, counter - memory, practice, Cornell University, New York, σελ 92
22. Foucault Michel, Dits et ecrites, 1954 - 1988, Des espaces autres, Architecture, Mouvement, Continuite, τεύχος 5ο, Οκτώβριος 1984
- 23 Foucault Michel, Dits et ecrites, 1954 - 1988, Des espaces autres, Architecture, Mouvement, Continuite, τεύχος 5ο, Οκτώβριος 1984, σελ 46 - 49

10. BOYER CHRISTINE: Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Αμερικανίδα ιστορικός του αστικού χώρου με θέματα: Ιστορία της Πόλης, Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Διατήρηση και Επιστήμη των Υπολογιστών. Έχει διδάξει σε πολλά πανεπιστήμια όπως το Coloumbia, το Harvard και πρόσφατα το Princeton.

Η δυνατότητα της πόλης να τροφοδοτεί και ν' ανατροφοδοτεί διαφορετικές μνήμες περιορίζεται, σύμφωνα με την Christine Boyer, από μια κρίση της μνήμης, χαρακτηριστική του 19ου αι. , καθώς τότε η ενθύμηση χωρίζεται από την εμπειρία και προσκρούει σε μια «φρενίτιδα του ορατού: μια κρίση της μνήμης τόσων πολλών εικόνων, τόσο φαντασμαγορικών, τόσο εμπορευματοποιημένων, που εμποδίζουν την ανάκληση και την επανασυλλογή εικόνων που αποθηκεύονται στο νου».¹

«Η ενθύμηση και η επανασυλλογή έχουν αποκτήσει νέα σπουδαιότητα σήμερα καθώς η σύγχρονη μητρόπολη γίνεται πηγή σταθερών ανταλλαγών και αναμεταδόσεων πληροφορίας και αντιπροσωπεύει ένα φυσικό τόπο στον οποίο οι εικόνες και τα μηνύματα φαίνεται να στροβιλίζονται αποστερημένα από ένα σταθερό γενικό πλαίσιο....Η παρουσία ερμηνευτικών συστημάτων που μεταφράζουν μνήμες και παραδόσεις σε σύγχρονες μορφές με νόημα έχουν άπαξ και δια παντός εξαφανιστεί. Η κρίση της μνήμης φαίνεται να βασίζεται στην ανάγκη μας να δημιουργούμε αντι - μνήμες που αντιστέκονται στην κυρίαρχη κωδικοποίηση των εικόνων και των αναπαραστάσεων και ξαναβρίσκουν τις διαφορές που η επίσημη μνήμη έχει σβήσει».²

Αν και η ανάγκη αυτή δεν είναι σίγουρο ότι επιβεβαιώνεται, η αντι-μνήμη της Boyer εμφανίζεται σαν ένα είδος αντιστασιακής πράξης στην κυρίαρχη γενική ιστορία. Αν και η προσέγγιση του Foucault δεν οδηγεί σ αυτή τη θέση.

Ενδιαφέρουσα, πάντως, είναι η αναφορά της Boyer στο αρχείο του το οποίο παραλληλίζει με την πόλη. Όπως τα βιβλία γράφονται, μας λέει, για να συνδεθούν με άλλα βιβλία και αποθηκεύονται στις βιβλιοθήκες και τα μουσεία ως συλλογές αταίριαστων ιδεών, από τις οποίες μπορούμε να δανειστούμε μόνο θραύσματα, «μ' έναν ίδιο τρόπο η μετατόπιση βασιλεύει στη σύγχρονη πόλη, όπου περνάμε από τη μια εικόνα στην άλλη, μετακινώντας την εστία και το νόημα, γιατί ακριβώς ο τόπος συντίθεται από αποσπασματικά στρώματα και κινούμενα επίπεδα».³

Μιλώντας για την «Πειθαρχική Τάξη του Σχεδιασμού» η Boyer, (Dreaming the rational city, σελ. 70) προκειμένου ν' απαντήσει στο ερώτημα «ποια ήταν αυτή η νέα πειθαρχική τάξη που οι σχεδιαστές θα επέβαλαν στην αστική μορφή», ανατρέχει στον Foucault και στην εξήγησή του το πώς το ίδιο το ανθρώπινο σώμα τέθηκε υπό τον έλεγχο των πειθαρχικών συστημάτων στο 18ο αι. ⁴

Το ανθρώπινο σώμα με την άσκηση επάνω του εξουσίας μπορούσε να τύχει χειρισμών, να μετασχηματιστεί και να βελτιωθεί και έτσι ασκημένο και πειθήνιο να γίνει πιο επιδέξιο, παραγωγικό και χρήσιμο. Οι πειθαρχικές μέθοδοι συγκροτήθηκαν ως σύνολα ρυθμίσεων, επενδύθηκαν στο στρατό, στα σχολεία, τα νοσοκομεία, τα εργοστάσια ακόμα και τις φυλακές και λειτούργησαν πάνω σε ομάδες ατόμων. Το ανθρώπινο σώμα τέθηκε υπό τη σταθερή επιτήρηση και τον λεπτομερή έλεγχο μιας πειθαρχικής μηχανικής. Επινοήθηκε τότε ένα ιδεώδες αρχιτεκτονικό μοντέλο για να στεγάσει αυτό το πειθαρχικό σύστημα, μια αρχιτεκτονική που θα μπορούσε να επιτρέπει τη συνεχή λειτουργία της πειθαρχικής επιτήρησης πάνω στο σώμα. Και η Boyer καταλήγει: «δεν προκαλεί έκπληξη το ότι, υπό το φως των επιθυμιών αυτών που ήθελαν να βελτιώσουν την πόλη στις αρχές του 20ου αι. για να δημιουργήσουν έναν επαρκώς οργανωμένο και ιεραρχικά ελεγχόμενο αστικό χώρο, η Αμερικανική πόλη ετέθη σε πειραματικούς και ιδεατούς μετασχηματισμούς, προσδεδεμένους σ' ένα τέτοιο πειθαρχικό σύστημα».⁵

Ο πειθαρχικός χώρος είναι πρώτα απ' όλα κυτταρικός (cellular) και αποσκοπεί να διαχωρίσει τις συγκεχυμένες υπερκαλύψεις, να σταθεροποιήσει τις μεταβαλλόμενες χρήσεις γης και να εγκαταστήσει πιο χρήσιμες επικοινωνίες μεταξύ των τμημάτων της πόλης.

Δεύτερον, ο πειθαρχικός χώρος προσδιορίζει μια λειτουργική τοποθεσία για κάθε χρήση γης ώστε να διαχωρίσει τις συγκρουόμενες χρήσεις και να αυξήσει τη χρησιμότητα του συνόλου.

Τρίτον, απαιτεί μια χρονική τακτοποίηση των χρήσεων γης, και τέταρτον την εξέταση των αναγκών και απαιτήσεων της οικονομικής παραγωγής.

Αυτά διαπιστώνει η Boyer εισάγοντας τον Foucault στον αστικό σχεδιασμό. Πράγματι, ο σχεδιασμός της πόλης τίθεται στις αρχές του 20ου αι. με τη μορφή επιβολής της τάξης του κυρίαρχου λόγου στις άναρχα αναπτυσσόμενες πόλεις. Ιστορικά, κάθε σχέδιο που εμβάλεται σε μια προγενέστερη δομή από την εποχή του κεφαλαίου και μετά λειτουργεί ισοπεδωτικά απέναντι στα θεωρούμενα αναχρονιστικά κατάλοιπα της ιστορικής πόλης. Το ίδιο συμβαίνει με την εφαρμογή στο Παρίσι των σχεδίων Haussmann και ανάλογων σχεδίων σε κάθε ευρωπαϊκή πόλη, τον 19ο αι.

Έτσι έγινε και με την εφαρμογή του σχεδίου Κλεάνθη – Σάουμπερτ στην Αθήνα του 1833, με την επιβολή μιας κλασικιστικής γεωμετρίας στο σώμα ενός οθωμανικού χωριού, η οποία ξεσήκωσε τους αφανιζόμενους κατοίκους της πόλης. Θα μπορούσε κανείς, διευρύνοντας την έννοια της ετεροτοπίας ακριβώς στις θεωρούμενες αναχρονιστικές ζώνες και λειτουργίες της πόλης και στα θραύσματα μνήμης που μεταφέρουν, καθώς ποτέ δεν εξαλείφονται ολοκληρωτικά αλλά παραμένουν ως αδρανή μνημονικά ίχνη, να επανασυλλάβει την πόλη στα όρια του ορθολογικού σχεδιασμού, ανακαλύπτοντας τις ασυνέχειες και τα δυσδιάκριτα κατώφλια, εκτρέποντας τις καθορισμένες διαδρομές, μολύνοντας την καθαρότητα των μονολειτουργικών ζωνών, ανατρέποντας τα καθησυχαστικά ερμηνευτικά συστήματα του εμπορευματικού φολκλόρ. Τέτοιες χειρονομίες συνιστούν αντι-μνημονικές αναγνώσεις της πόλης που ανιχνεύουν το μωσαϊκό της συλλογικής μνήμης – αέναα διαμορφούμενο από προσθαφαιρέσεις ψηφίδων χωρίς ποτέ να συντίθεται ολοκληρωτικά όπως γίνεται παρά τις δυσκολίες με τα παζλ.

Μια ιστορική κριτική στην απεγνωσμένα ενοποιητική πρόθεση του Λόγου στην πόλη από τη σκοπιά των ετεροτοπιών του Foucault συναντάμε μέσω του Manfredo Tafuri στον Giovanni Battista Piranesi, ιδιαίτερα στις ενότητες των χαρακτηρισμών του – «*Carceri και Campo Marzio*». Οι φυλακές του Piranesi είναι ετεροτοπικές αναπαραστάσεις, οι οποίες μ' έναν τρόπο μεταφορικό και υπαινικτικό διατυπώνουν την κατά Foucault ρήξη που οι ετεροτοπίες πραγματοποιούν στην τάξη του λόγου. Οι ετεροτοπίες είναι πραγματικές χωρικές αντιδιευθετήσεις. Οι φυλακές του Piranesi αναφέρονται σε πραγματικά στοιχεία του χώρου των φυλακών που, όμως, αποκόπτονται ή συνδέονται μ' ένα ριζικά διαφορετικό

τρόπο, συνιστώντας μια αντιδιευθέτηση. Οι κατασκευές του Piranesi δεν είναι ακριβώς φανταστικές αλλά συνθέσεις στη βάση μιας ρήξης με το σχέδιο της φυλακής ως προϊόν του λόγου. Μια ετεροτοπική αντιδιευθέτηση εμπεριέχει τη χωρική παραμόρφωση, την αποδιάρθρωση των οργανισμών και την ασυνέχεια των μορφών και, τελικά, συντίθεται από δομημένες αλλά θραυσματικές μορφές της εποχής της ενότητας του λόγου. Η ρήξη αυτή δεν είναι εξωτερική ως προς τον λόγο αλλά πραγματοποιείται στο έδαφός του, με αναφορά στα υψηλής δομικότητας ιστορικά προηγούμενα της Ετρουσκικής και Ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής.

«Στην επανέκδοση των χάλκινων πιάτων, ο Piranesi γεμίζει τις κατασκευές των *Carceri* με ερμητικά “αντικείμενα”. Το σύμπαν της καθαρής εξουσίας, της απόλυτης αποξένωσης του υποκειμένου, δεν είναι τυχαία ένα “μηχανικό” σύμπαν. Εδώ υπάρχει μια ρητή κρίση από την πλευρά του Piranesi. Βλέπει αυτό το μηχανικό σύμπαν, βασίλειο *par excellence* του τεχνητού, ως τον τόπο της οριστικής απώλειας της αρχετυπικής οργανικότητας, της ένωσης ανάμεσα στον κόσμο της φύσης και το σύμπαν των ανθρώπινων θεσμών».⁶

Ο Piranesi, έχοντας χάσει την ελπίδα ότι μπορεί η αρχιτεκτονική της εποχής του να εκτελέσει κάτι τόσο καθαρό όσο η αρχιτεκτονική της αρχαιότητας, η οποία βασιζόταν στην ύπαρξη θεσμών ικανών να προωθήσουν τέτοιες ρυθμίσεις, θα έρθει τελικά να αποδεχθεί και να σχολιάσει σχεδιαστικά αυτή την απώλεια του λόγου της αρχιτεκτονικής.

Στο Campo Marzio η διάλυση της μορφής αγγίζει την αστική δομή. «Είναι αμέσως φανερό ότι αυτή η δομή συντίθεται από έναν άμορφο σωρό από θραύσματα που το ένα συγκρούεται με το άλλο. Όλη η περιοχή ανάμεσα στον Τίβερη, το Καπιτώλιο, το Quirinale και το Pincio αναπαρίσταται σύμφωνα με μια μέθοδο αυθαίρετης σύνδεσης, της οποίας οι αρχές της οργάνωσης αποκλείουν κάθε οργανικότητα».⁷

Στο Campo Marzio δεν έχουμε πια ένα θέμα κριτικής αλλά ένα θέμα αναπαράστασης μιας ενεργού αποσύνθεσης. Η πόλη συνολικά αποκτά ως θραυσματική σύνθεση τον χαρακτήρα μιας ετεροτοπίας. «Ο Piranesi έχει συμφιλιάσει αυτή την “ελευθερία” με ένα ασυνεχές μοντάζ μορφών, παραπομπών και μνημών... Θα μπορούσε κανείς πολύ καλά να εφαρμόσει... τον ορισμό του Foucault για την ετεροτοπία: όπου η ουτοπία παρέχει παρηγοριά – παρατηρεί- καλύπτοντας “πόλεις με αχανείς λεωφόρους”, η ετεροτοπία ενοχλεί, μυστικά υπονομεύοντας τη γλώσσα, “καταστρέφοντας” εκ των προτέρων το “συντακτικό” και όχι μόνο το συντακτικό με το οποίο κατασκευάζουμε προτάσεις αλλά, επίσης, αυτό το λιγότερο φανερό που συντάσσει τις λέξεις και τα πράγματα ώστε να συγκρατώνται μαζί».⁸

Βιβλιογραφία

1. Boyer M. Christine, *The City of the Collective Memory*, MIT Press, σελ 27
2. ο.π σελ 28
3. ο.π σελ 374
4. Boyer M. Christine, *Dreaming the Rational City*, The MIT Press/Cambridge, Massachusetts, London, σελ 70
5. ο.π σελ 71
6. Tafuri Manfredo, *The Dialectics of the Avant-garde: Piranesi and Eisenstein*, MIT Press, Cambridge, σελ. 32
7. ο.π σελ 34
8. ο.π σελ 40

11 LIPSITZ GEORGE: ΙΣΤΟΡΙΑ, ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙ - ΜΝΗΜΗ

Αμερικανός καθηγητής στο πανεπιστήμιο της California, Santa Barbara στο τμήμα Black Studies, συγγραφέας δεκάδων βιβλίων και Πρόεδρος του Φόρουμ των Διευθυντών των Αμερικανικών Σπουδών.

Στην έννοια της αντι- μνήμης αναφέρεται και ο George Lipsitz, μελετώντας τη συλλογική μνήμη και την αμερικάνικη λαϊκή κουλτούρα στο βιβλίο *«Time Passages»*, διαφοροποιούμενος, όμως, όπως ο ίδιος δηλώνει, από την προσέγγιση του Foucault στο ίδιο κεφάλαιο: *History, Myth, and Counter – Memory: Narrative and Desire in Popular Novels*.¹

Η αντι-μνήμη κατά τον Lipsitz «είναι ένας τρόπος να θυμόμαστε και να ξεχνούμε που ξεκινά από το τοπικό, το άμεσο και το προσωπικό. Σε αντίθεση με τις ιστορικές αφηγήσεις που αρχίζουν με την ολότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και μετά τοποθετούν τις αντίθετες πράξεις και γεγονότα μέσα στην ολότητα, η αντι-μνήμη ξεκινά με το ιδιαίτερο και το ειδικό και μετά οικοδομεί εξωτερικά με σκοπό μια συνολική ιστορία. Η αντι-μνήμη αναζητεί στο παρελθόν τις κρυμμένες ιστορίες που αποκλείστηκαν από τις κυρίαρχες κουλτούρες».²

Το ενδιαφέρον εδώ δεν είναι τόσο ο ορισμός της αντι – μνήμης ως μνήμης των αποκλεισμένων αλλά η αναφορά στις αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες των μαύρων, των γυναικών που απουσιάζουν από την ιδιότυπη ιστορία του Foucault και την κριτική του λόγου που πραγματοποιεί με το έργο του.

Θεωρώντας ότι η επιδίωξη δημιουργίας μιας συνολικής ιστορίας, που θα εμπεριέχει την πολλαπλότητα των εμπειριών, είναι σημαντική παρ' ότι ίσως αυτό δεν θα γίνει ποτέ κατορθωτό, ο Lipsitz αναφέρεται στο μυθιστόρημα ως όχημα εξερεύνησης των εντάσεων ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν και ειδικότερα σε πέντε λαϊκά μυθιστορήματα γραμμένα από γυναίκες διαφορετικών φυλών. Σ' αυτά μπορεί να εικονογραφηθεί η ευαίσθητη διαπραγμάτευση της αντι - μνήμης ανάμεσα στις τοπικές, τις άμεσες και τις προσωπικές εμπειρίες και τις σφαιρικές, έμμεσες και κοινωνικές πραγματικότητες.

«Στο σύγχρονο κόσμο, οι πολυεστιακές και ειρωνικές ευαισθησίες των περιθωριοποιημένων ομάδων προσλαμβάνουν νέο νόημα εξ' αιτίας της δύναμής τους να εκφράσουν την αυξανόμενη αποκεντρωμένη και αποσπασματική συνείδηση που είναι χαρακτηριστική της σύγχρονης εποχής».³

Βιβλιογραφία

1. Lipsitz George, *Time Passages*, κεφάλαιο *History, Myth and Counter Memory: Narrative and Desire in Popular Novels*, σελ 211-232
2. ο.π σελ 213
3. ο.π σελ 214